

ID = 185685546

IIJ87824

CIP

Živko Marković

RASELJAČIVANJE
SELA I SELJAKA

SNS - NAUČNA KMD
Beograd, 2011.

Živko Marković
Raseljačivanje sela i seljaka

Izdavači:
Naučna KMD
Beograd, Gočka 9/8
Tel: 011/ 2339-695
Tel/fax: 011/3930-142
www.naucnakmd.com
naucnakmd@gmail.com

Savez naučnih stvaralaca
Beograd

Kompjuterska obrada:
Jasmina Straka

Slika sa naslovne strane:
Dragan Mihailović „Petlovi“

Štampa: Naučna KMD, Beograd

Tiraž: 150

ISBN:978-86-6021-039-7 NKMD)

11587824

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

316.736(497.11-22)
338.435(497.11)
347.23:334(497.11)
334.73(497.11)

МАРКОВИЋ, Живко, 1933-
Raseljačivanje sela i seljaka / Živko
Marković. – Beograd : Naučna KMD : SNS
Savez naučnih stvaralaca, 2011 (Beograd :
Naučna KMD). – 177 str. ; 21 cm

Tiraž 150. – Napomene i bibliografske
Reference uz tekst

ISBN 978-86-6021-039-7 (NKMD)

a) Социјализација - Села - Србија b)
Пољопривреда - Индустијализација - Србија
c) Задругарство - Србија d) Задружна
својина - Трансформација - Србија
COBISS SR-ID 185685516

UVOD

Seljani bi da pobegnu od sela, a varošani da mu se vrate. Prvi zbog samog sela, drugi zbog nostalgije za selom, a i jedni i drugi su i selom i gradom nezadovoljni. Iako je grad vekovima jašio na grbači sela, zbog čega su ga seljani mrzeli, većina njegovih žitelja nije oduševljena gradskim životom.

Na raseljačivanje sela i seljaka sudbonosno je uticala industrijalizacija privrede, koja je u Srbiji džinovskim koracima krenula sredinom dvadesetog veka, i za kratko vreme preplovala seosko stanovništvo, koje je „pobeglo“ u gradove. Zabluda da je seljak zaljubljen u zemlju prekonoć je demantovana. Pokazalo se da život voli više od zemlje, koja mu je, u odsustvu boljih izvora, samo kao izvor života služila.

Radi boljeg života, seljak se sa njive bez dvoumljenja preselio u fabriku, koja mu je mnogo više nudila. Nudila mu je, pre svega, zagarantovanu zaradu nezavisnu od nebeskih i zemaljskih čudi prirode, pa čak i od njegovog ličnog učinka, a o socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti nije na selu mogao ni sanjati. Mogao je besplatno školovati i sebe i svoju decu, koristiti sve, (mnoge čak i besplatne) gradske usluge, širiti krug poznanika, sticati nove prijatelje, uživati i doživljavati mnoge, selu nepoznate, zgrade.

Kapije novih fabrika bile su širom otvorene za sve fizički sposobne, sa zanatom ili bez zanata, školovane i neškolovane, pismene, polupismene, pa i nepismene. Glad za industrijskom radnom snagom odjednom se pojavila, ko god je hteo mogao se zaposliti, i reke nezadovoljnika seljačkim životom potekoše u industrijske gradove sa svih strana Srbije. Mnoga zabačena sela se isprazniše a od prigradskih nova predgrađa nastadoše.

Ali to je samo kvantitativno raseljačivanje sela, a i oni koji na selu ostadoše, stadoše se na razne načine raseljačivati. Prekonoć nastade nova klasa, međuklasa takozvanih polutana seljaka – radnika. Ko se zaposlio, nije se morao odvajati od

П. 3485/2011

poljoprivrede i sela, mogao je raditi i u fabrici i na njivi ako je snage i volje imao da porodične prihode uveća. A i nezavisno od toga, nastadoše i mešovita porodična domaćinstva čiji su jedni članovi radnici a drugi poljoprivrednici.

S industrijalizacijom poljoprivrede menja se i struktura preostalog seoskog stanovništva. Pored popa, učitelja i ponekog zanatlije, pojaviše se uz poljoprivrednike i poljoprivredni tehničari, agronomi, veterinari, lekari, trgovci i drugi poslenici za koje selo nikada znalo nije. Raseljačivaju se i sami poljoprivrednici tako da klasičnih seljaka više gotovo i nema. Skoro da svaki savremeni poljoprivrednik zna rukovati poljoprivrednom mehanizacijom, voziti neko prevozno sredstvo, vršiti određene popravke, koristiti savremenu poljoprivrednu tehnologiju i obavljati mnoge poslove koje njena primena zahteva.

Industrijalizacijom je ljubav prema zemlji potisnuta ljubavlju prema tehnici. Umesto zemlje, kupuje se poljoprivredna mehanizacija (traktori, motokultivatori, žetelice, kombajni, kosačice, freze i ostalo) pa i kad se ne može optimalno koristiti. Kao svaki privrednik, seljak je najviše zaljubljen u ono što mu u privređivanju donosi najveću korist.

Urbanizacijom selo gubi klasična i dobija gradska obeležja, pretvarajući se iz selendre u varošicu, a najurbanizovanija dobijaju i status gradskog naselja. Blatnjave sokake zamenjuju asfaltirani kolovozi i trotoari, bunare vodovodi, poljske nužnike kućni toaleti, septičke jame kanalizacija, petrolejke i ulične fenjere električne svetiljke, grlate vikare telefonija. I u kući je sve drugačije. Umesto bubnjara električne peći, radijatori i grejalice, umesto lemljivih podruma frižideri i zamrzivači, umesto slamarica udobni dušeci.

U načinu komuniciranja, gotovo da se izgubila razlika između grada i sela. Nekada se do grada putovalo pešice, volovskom ili konjskom zapregom, a sada automobilom, motorbiciklom ili autobusom. Seljani su se vekovima samo povremeno sretali u crkvi, na krsnoj slavi, selskom zboru, vašaru

ili pogrebu, a sada preko elektronskih medija svakodnevno komuniciraju sa celim svetom. I nisu se čestito poznavali ni u sopstvenom selu, a sad preko radija, televizije i dnevne štampe upoznaju celu Planetu.

Povećana produktivnost uticala je na povećanje prihoda poljoprivrednih gazdinstava, a time i životnog standarda poljoprivrednih domaćinstava, koji se znatno primakao gradskom standardu. Nisu smanjene samo ekonomske nejednakosti, već i razlike u zadovoljavanju fizioloških i duhovnih potreba, čemu su elektrifikacija i elektronski mediji izuzetno mnogo doprineli. Gotovo sve što je dostupno gradu, dostupno je i selu. Preko radija i televizije, javne tribine, film i pozorište dospeli su i do najzabačenije seoske udžerice.

Selo na taj način izlazi iz tradicionalne zaostalosti, izolovanosti i zatvorenosti. Sada su njegovi žitelji u mogućnosti ne samo da prate šta se u svetu dešava, već i da se praktično uključuju u svetske tokove društvene reprodukcije, te da na njih i sami neposredno utiču. A to mogu činiti samo neposrednim povezivanjem, udruživanjem i saradivanjem, kako pojedinačno tako i kolektivno, što praktično sve više i čine.

To je jedini način da se umesto nametnutog posredničkog, vrši slobodno neposredno integrisanje sela i seljaka u lokalne i šire društvene zajednice, unutar kojih se vrši istinski demokratsko sporazumevanje i odlučivanje o zadovoljavanju zajedničkih i opštedruštvenih interesa i potreba. I to je pravi put njihove suštinske socijalizacije, koja podrazumeva istovremenu individualizaciju izraženu kroz samostalno opredeljivanje i istinski ravnopravno odlučivanje o sopstvenoj (ličnoj i zajedničkoj) sudbini.

Autentični oblik suštinske socijalizacije je seoska samouprava, koja vuče tradicionalne korene i kroz periode najautoritarnije autokratske vladavine, a najveći uspon doživela je u vreme samoupravljanja, kada je srbijansko selo u svim oblastima doživelo najveći uzlet u svojoj istoriji. I umesto da se

takav trend nastavi, retrogradnom tranzicijom je odjednom presečen sa tendencijom da seoska samouprava bude sasvim ugušena centralizovanom državnom upravom.

Najveću kočnicu predstavlja apsolutizacija privatnog i državnog vlasništva, kojom je potisnuto kolektivno, zajedničkim radom stečeno vlasništvo, zbog čije se pravne neinstitucionalizovanosti sredstva samodoprinosna stalno otuđuju od njihovih legitimnih vlasnika nezaslužnim prisvajanjem od strane državnih preduzeća. A bez sopstvenog izvornog vlasništva, ne može biti ni prave izvorne samouprave, kao ni masovnog interesa za njeno razvijanje.

Pravo rešenje za demokratsku socijalizaciju sela pronađeno je u izvornom zadrugarstvu, koje ima dugu tradiciju u porodičnom zadrugarstvu, ali koje je po svojoj demokratičnosti sušta suprotnost njegovoj patrijarhalnoj autoritarnosti. Autokratska vladavina društvom je, međutim, oduzela njegovu demokratsku dušu pretvorivši ga u puku transmisiju otuđenih političkih sila, čime je selu i seljaku oduzela jedinu realnu šansu za demokratsku socijalizaciju.

Bez demokratske socijalizacije, zasnovane na zadružnom načelu „čistih računa i duge ljubavi“, selo i seljaštvo nemaju perspektive i drugačije alternative održivog razvoja. Ali to pretpostavlja da se na isti način demokratizuje i socijalizuje cela društvena zajednica i celokupno čovečanstvo, jer delovi ne mogu biti bitno drugačiji od svoje celine, ni celina bez svojih delova. To je neizostavna pretpostavka da se selo i seljaštvo po društvenim pozicijama potpuno izjednače s ostalim delovima društva, i time do kraja raseljače, oslobađajući se svega što ih društveno diskriminiše.

Ova publikacija predstavlja zbornik saopštenja autora na međunarodnom skupu „Vlasinski susreti“, koji se održavaju svake godine počev od 1995. godine. Redosled prezentiranih tekstova je tematski s odgovarajućim logičkim sledom. Obradene teme suštinski odgovaraju, ali samo delimično pokrivaju

širinu naslova publikacije. Osvetljeni su empirijski i teorijski samo pojedini aspekti, i to oni kojima se autor, prema svojim ograničenim mogućnostima, bavio.

KAKVA JE NAUKA POTREBNA SELU?

Na pitanje kakva je nauka potrebna selu, ne može se odgovoriti bez odgovora kakvo je selo potrebno seljaku, bez kojeg ni sela nema. A kakvo je selo potrebno seljaku, zavisi od toga kakav je seljak potreban samom selu, kakvi su njegovi stvarni interesi, životne težnje i ambicije.

Potreba seljaka za naukom proističe upravo iz njegove životne težnje za promenom, jer je istinska nauka glavni i sudbonosni činilac društvenih promena. Konzervativizam koji je pripisivan tradicionalnom seljaku, nije proisticao iz odsustva težnje za promenom, već pre svega iz relativno nepromenljivih uslova proizvodnje i samog života, na koje seljak nije mogao mnogo uticati.

Težnja za promenom upravo je podsticana mukotrpnim uslovima života i rada u kojima je seljak odvajkada živio i radio. I on nije samo težio njihovoj promeni već ih je i sam menjao usavršavanjem poljoprivrednih alatki, navodnjavanjem, izgradnjom podobnijih stambenih i stajskih skloništa, zaštitom od prirodnih nepogoda i štetočina. Bio je samouki istraživač, tehnolog, ekonomista, organizator, novator, racionalizator i svestrani proizvođač svega što mu je za život bilo potrebno i u čemu je uživati mogao.

Iz težnje za promenom težačkog života nastale su na temeljima poljoprivrede sve društvene delatnosti: zanatstvo, industrija, građevinarstvo, obrazovanje, pa i naučno-istraživačka delatnost. Iz dohotka poljoprivrede za sve je stvarana početna akumulacija, iz redova seljaštva regrutovano je industrijsko radništvo, obrazovni i naučno-istraživački kadar. U težnji za boljim životom, od sela su nastajale varošice, varoši i gradovi.

a i samo selo se sve više urbanizuje.

Istorijska geneza sela ne može se shvatiti bez istorijskog pristupa niti se u suštinu njegovih promena može ući bez svestranog izučavanja njegovih razvojnih protivrečnosti. Zato se svrsishodna naučna istraživanja moraju zasnivati na dijalektici, kao rođenoj majci svake istinske i istinosne, praktično primenjive nauke. Samo uz takvu nauku selo može razrešavati svoje protivrečnosti i razvijati se u skladu sa generičkim težnjama seljaka.

Nasuprot tome, društvena podređenost sela gradu i seljaka vladajućim eksploatorskim klasama vekovima se oslanjala na političku apologiju i metafiziku kojima je takva pozicija seljaka ovekovečavana. I uprkos tome, danas se kolonizatorskom tranzicijom selo nastoji vratiti u vreme eksploatorske vladavine kulaštva, čime se život radnog seljaštva umesto na bolje menja na gore.

Da bi mu krenulo na bolje, seljak bi se umesto zavodničkoj politici i lažnim obećanjima političara, morao okrenuti istinskoj nauci i samome sebi, kao pravim, izvornim činocima ostvarivanja svojih generičkih težnji. Istinska nauka i stvarna demokratija su ključni činoci svekolikog društvenog razvoja pa i razvoja sela na putu ka svetlijoj budućnosti i boljem životu.

Svetlija budućnost čovečanstva nije u profiterstvu već u boljem životu, te nije u proizvodnji profitabilnije nego biološki zdravije hrane, što je prava istorijska perspektiva sela i seljaka, koji više neće biti ono što su bili, i neće biti na marginama već u središtu društvenih zbivanja. Tradicionalna poljoprivreda i tradicionalno selo nepovratno nestaju ali na njihovim temeljima nastaju, i moraju nastajati nova, naučno zasnovana proizvodnja života i novi život, inače ni proizvodnje ni života biti neće. Za tim sigurno neće zažaliti pogrbljeni seljak nego oni koji na njegovoj grbači jašu.

Perspektiva nije u profiterskom iscrpljivanju već u životnoj harmoniji sa prirodom. Nije u tome da se u prirodu što

manje ulaže a što više izvlači, nego da se što više ulaže radi što boljeg života kako sadašnjih tako i budućih generacija. Radi toga, nauka se od profiterskog izrabljivanja prirode, mora okrenuti oživljavanju prirode da bi se u životu održali i priroda i čovek.

U funkciji održivog razvoja sela, nauka treba da se orijentiše, pre svega, na iznalaženje razvojnih mogućnosti korišćenjem specifičnosti i komparativnih prednosti svake konkretne sredine. U središtu razvojnih istraživanja moralo bi biti stvaranje novih tehnologija za proizvodnju zdrave hrane, od primarne proizvodnje do finalizacije.

Finalizacija zdrave hrane podrazumeva industrijalizaciju poljoprivrede, razvoj odgovarajuće mašinske, hemijske i prerađivačke industrije, pratećih uslužnih delatnosti i obrazovanja za sve to potrebnog stručnog kadra. Tu su velike potrebe za primenjim i razvojnim istraživanjima, pa samim tim i široke mogućnosti za razvoj nauke. Selo može postati velika naučno-istraživačka laboratorija sa savremenim „seljakom“ istraživačem, koji bi se umesto sejanju smrti zarad profita, posvetio sejanju života zarad samog života.

Istorijski put od seljaka težaka do „seljaka“ stvaraoća vodi kroz mehanizaciju i automatizaciju poljoprivredne proizvodnje, koja podrazumeva zamenu fizičkog rada umnim radom, sa naukom kao glavnom proizvodnom snagom. Seljak niti može niti želi da se vrati težačkom selu, ali želi i mora da se „vrati“ kompjuterizovanom istraživačkom selu. Ako bi išlo po njegovoj želji, buduće „selo“ moglo bi biti selo elektronskih robota i strasnih novatora, koji ne bi teglili nego stvarali nove proizvode i tehnologije.

Već i sama tržišna konkurencija vuče u tom pravcu. Da bi potisnuli proizvođače profitonosne veštačke hrane, proizvođači životonosne prirodne hrane moraju stalno stvarati sve plodonosnije i profitabilnije nove proizvode i tehnologije. A i da bi uopšte opstalo, čovečanstvo proizvodnju smrtonosne veštačke

ke hrane mora potisnuti visokoproduktivnom proizvodnjom životonosne organske hrane, što je bez meteorskog razvoja životonosne nauke i tehnologije nemoguće.

To pretpostavlja velika prioriteta ulaganja u razvoj životonosne nauke i tehnologije, na što nisu spremni najveći zgrtači profita, koji profitiraju upravo na izrabljivanju veštački prehranjivanih milijardi proizvođača zemaljske planete. U svim zemljama kolonizatorske tranzicije, ulaganja u nauku i tehnologiju naglo su opala, što je najviše pogodilo poljoprivredne proizvođače organske hrane.

Za ulaganja u životonosna naučna istraživanja najviše su zainteresovani istraživači i neposredni korisnici njihovih usluga, ali su zbog klasne i kolonijalne eksploatacije njihove mogućnosti za ulaganja najmanje. Problem je i reprodukcija nepovezanost individualnih poljoprivrednih proizvođača, koji pojedinačno ne mogu mnogo doprineti naučno-tehnološkom razvoju, a eksploatatori sve čine na sprečavanju njihovog udruživanja protiv eksploatacije.

Oba problema uslovljena su jačanjem klasne i kolonijalne eksploatacije sa tendencijom uspostavljanja savremenog planetarnog robovlasništva pod ideološkom maskom tranzicije i globalizacije kojom se prikrivaju porobljivačke namere i stvarna suština takozvanog „novog međunarodnog poretka“. U taj jaram uprežu se i proizvodnja i naučno stvaralaštvo, koji se iz osnovnih činilaca društvenog razvoja pretvaraju u njegove kočnice.

Nauka se ne može staviti u funkciju života dok je u funkciji eksploatacije života. Ulaganje u životonosnu nauku pretpostavlja prevazilaženje klasne eksploatacije ekvivalentnom razmenom i raspodelom prema radnom doprinosu, kojom će se svima omogućiti da sopstveni život unapređuju. Sve dok je izložen klasnoj i transnacionalnoj eksploataciji, seljak nema iz čega izdvajati za unapređenje svog rada i života, pa ne treba zameriti što proklinje tranziciju i globalizaciju, često i ne shva-

tajući odakle mu nevolje dolaze.

Ideologizirana apologetizirana nauka i propaganda ga zabluduju i zaluduju, predstavljajući globalizaciju kao zemaljski raj a prikrivajući njen pakao. Da bi u to poverovao, seljaku se njegova mračna prošlost prikazuje kao njegova svetla budućnost, umesto naučne istine nudi mu se vera u božiju milost i partijsko izbaviteljstvo.

Srbijanski seljak se može pouzdati jedino u samoga sebe i stvarne mogućnosti sopstvenog izbavljenja, koje se samo naučnim istraživanjima mogu sagledavati. Ali nije dovoljno samo sagledavanje već je neophodno i naučno utvrđivanje stvarnih interesa i potrebnih uslova njihovog ostvarivanja u svakoj konkretnoj sredini.

Obustavljanje eksploatacije ekvivalentnom razmenom rada i stvarna sloboda demokratskog samoorganizovanja neizostavni je opštedruštveni uslov da seljak korišćenjem nauke za ostvarenje svojih interesa sam postane kovač svoje sudbine. Naučno utemeljeni i praktično potvrđeni istorijski put ostvarivanja tog uslova pronađen je u zadrugarstvu kao izvornom obliku ekvivalentne razmene rada i demokratskog samoorganizovanja zadrugara.

Ekvivalentnom zadržnom razmenom sprečava se otuđivanje sopstvenog i prisvajanje tuđeg rada, a obezbeđuje da u zajedničkom privređivanju svako dobija samo prema svom doprinosu, čime se omogućava da zadrugari sami ulažu u istraživanja kojima će unapređivati zadržno privređivanje i međusobne odnose. Zadržno udruživanje je najdemokratičniji i najracionalniji oblik zajedničkih ulaganja jer individualni poljoprivrednici ne mogu pojedinačno obezbeđivati potrebna istraživanja niti bi to bilo racionalno.

To je najcelishodniji način neposrednog povezivanja nauke i privrede, čime se obezbeđuje da se ulaže samo u korisna i društveno celishodna istraživanja, a i da sami istraživači dobijaju prema svom doprinosu. Time se istovremeno sasecaju

društveni koreni apologije i lažne ideologije jer samo istinska nauka može kroz ekonomske i društvene efekte dobijati trajnu praktičnu potvrdu.

Da bi davali svrsishodne praktične efekte, istraživački projekti moraju imati multidisciplinarni pristup, kojim se daju rešenja za sve neophodne uslove njihove realizacije. Radi toga se na izradi svakog konkretnog projekta moraju angažovati sve relevantne (prirodne, tehničke i društvene) nauke. Polovična rešenja mogu za posledicu imati ne samo polovične efekte već i potpun promašaj.

Kompleksna praktično delotvorna istraživanja ne mogu obezbeđivati ni pojedinačne zadružne organizacije, radi čega je, kao i radi ukupnog poslovanja, neophodno njihovo poslovno povezivanje i udruživanje u velike poslovne sisteme koji mogu finansirati i velike istraživačke projekte. Radi samostalnog poslovanja i razvoja, cela poljoprivreda bi se, zajedno s ostalom privredom, morala integrisati u jedinstven privredni sistem, sa naučno-istraživačkom delatnošću kao njegovom osnovom.

Samo na taj način poljoprivreda se može po svom društvenom statusu izjednačiti sa gradskom privredom, selo sa gradom, i seljak sa građaninom. Jedino kad se oslobodi težačkog posla i stane baviti duhovnim stvaralaštvom, to jest kad prestane biti seljak u tradicionalnom značenju te reči, seljak će faktički, a ne samo formalno, stati „rame uz rame“ s ostalim slobodnim svetom. A to nije stvar nekog istorijskog trenutka ili nečije slobodne volje i odluke, već dugotrajnog integralnog razvoja društva u kojem seljak mora imati aktivnu društvenu ulogu, kako u privrednoj tako i u društveno-političkoj aktivnosti.

Neodrživo je da se naš seljak i u nauci i u politici još tretira kao statista koji treba samo da prihvata tuđe umotvorine, poglede i stavove a da ne sudeluje i u njihovom stvaranju. Njegove stvaralačke mogućnosti i aktivnosti se potcenjuju i zapostavljaju, čime se potiskuje na društvene margine bez mogućnosti stvarnog uticaja na društvena zbivanja. Nema ga ni na nauč-

nim raspravama, ni na političkim i skupštinskim debatama. Nije li to neoboriv dokaz da ga je toliko obećavajuća tranzicija gurnula duboko u društveni zapećak iz kojeg ni glavu ne poma-
lja.

Ali u zapećak se guraju i nauka i politika. Prva se potiskuje apologetikom a druga politikantstvom. I naučnike i političare zamenjuju dovitljivi politikanti, koji izigravaju sveznalice sa unapred pripremljenim odgovorima za sva moguća pitanja. Seljak treba samo da sluša i odobrava. Njega svugde i svagde drugi zastupaju i u njegovo ime nepozvani nastupaju, pretvarajući se da od njega bolje znaju kako mu je i šta mu treba.

Organsko povezivanje nauke sa poljoprivredom podrazumeva ne samo da naučne organizacije zadovoljavaju odgovarajuće potrebe sela i seljaka već i da se i sam seljak sve više bavi naučnim istraživanjima. Profesionalne organizacije bi mu mogle pružiti metodološku pomoć i uključivati ga u određene istraživačke projekte na čijoj realizaciji može saradivati, bilo kao pomoćnik ili kao samostalni istraživač.

Prodor nauke u poljoprivredu i selo trebalo bi da se vrši naročito kroz poljoprivredne zadruge, pogotovu što zadržna načela najviše odgovaraju naučnoj delatnosti. Što se nauka više infiltrira u poljoprivrednu proizvodnju, sve je neophodnije da i same poljoprivredne zadruge zapošljavaju profesionalni istraživački kadar sposoban da se samostalno bavi primenjenim i razvojnim istraživanjima.

Ukoliko dosledno sprovodi svoja ekonomska i demokratska načela, zadrugarstvo je pravo mesto za slobodu naučnog stvaranja, gde se umesto lažne, predstavničke, neguje istinska, neposredna demokratija, koju seljak u ostvarivanju svojih interesa treba da prihvati kao glavni oblik društvenog angažovanja. Umesto da skrštenih ruku beznadežno očekuje da mu drugi rešavaju životne probleme, on združenim snagama i na bazi naučnih istraživanja treba sam da traži i pronalazi prava rešenja.

NEOPHODNOST DIJALEKTIČKOG PRISTUPA IZUČAVANJU SELA

Kao sve živo, selo teži da se stalno menja i razvija. Seoska idila privlači samo one koji su iz sela i od sela pobjegli, bez pomisli da mu se vrate. Nijedan se seljak ne miri sa svojom sudbinom, već teži ka boljem i naprednijem. To je glavni inspirator stvaralačkog nemira usmerenog na stalno prevazilaženje i unapređivanje postojećih uslova egzistencije.

Zato selu ne koristi mnogo pozitivističko veličanje seoske idile. Pozitivistički pristup srozava nauku u apologiju, kojom se konzervira podanička svest seljaka, s osnovnom intencijom da ga pomiri sa podaničkom pozicijom. Seljaštvo je oduvek predstavljalo eksploatisanu raj, koja je vladajućim ideologijama zavodena i navođena na mirenje sa takvom sudbinom.

Ali seljak se nikada nije mirio sa svojom sudbinom i uvek je težio da se oslobodi vekovnog ropstva. Pravi putokaz za to može pružiti samo dijalektički pristup izučavanju sela: istoričnost, analiza razvojnih protivrečnosti i interdisciplinarnost.

Istoričnost

Istorijski pristup podrazumeva objektivnu analizu istorijske geneze sela, kojom se otkrivaju objektivne zakonomernosti njegovog razvoja, kao i sve sile koje taj razvoj podstiču ili sputavaju. Rezultanta različitih raznosmernih, pa i divergentnih sila, je njegova osnovna determinanta, zbog čega se on ne odvija pravolinijski već po krivulji koja oscilira oko idealne razvojne ose.

Nauka treba da otkriva skriveno delovanje tih sila, njegove zakonomernosti i uticaj na progresivne promene sela. Time ona pruža gnoseološku osnovu, kako za naučna predviđanja tako i za praktično podsticanje i usmeravanje razvoja sela, koji je

rezultat delovanja pre svega ljudskih sila. A to je i osnovni smisao njenog postojanja jer čovek postojeći svet ne istražuje radi puke radoznalosti već da bi ga menjao i prilagođavao sopstvenim potrebama među kojima je i zadovoljavanje same radoznalosti.

Da bi se otkrile razvojne zakonomernosti, komparativnom analizom treba utvrditi kako se selo razvijalo u različitim delovima sveta i u različitim istorijskim periodima globalnog razvoja društva. Savremeno selo vuče korene iz daleke prošlosti, a bilo koje pojedinačno selo je nevidljivim nitima povezano sa celim svetom.

Zato se naučni odgovori na mnoga zagonetna pitanja savremenog sela moraju pored ostalog tražiti ne samo u istorijskoj genezi nekog određenog sela ili njegovog bližeg okruženja, već u razvoju celog čovečanstva. Pored mnogih različitosti, između najrazvijenijeg savremenog sela i nekog urođeničkog naselja, naći će se i određene sličnosti koje ukazuju na opšte razvojne zakonomernosti, iz kojih se mogu naslućivati i osnovni pravci daljeg razvoja.

Ali pored opštih zakonomernosti, svako selo ima sopstveni razvojni put kojim se kretalo, i kojim se i dalje mora kretati. Kopiranje tuđih, pa i najpozitivnijih iskustava, koje isključuje potrebu naučnih istraživanja, može samo navoditi na stranputice i kočiti stvarni razvoj. Sputavanje samostalnog razvoja uvek je povezano s određenim hegemonističkim težnjama, a bez samostalnosti pravog razvoja i nema.

Razvojne protivrečnosti

Sile koje utiču na razvoj sela, deluju protivrečno: i podstiču ga i sputavaju, i ubrzavaju i usporavaju. Ali to delovanje je neravnomerno i neujednačeno, zbog čega se selo razvija, brže ili sporije, sa izvesnim stagnacijama, pa i nazadovanjima, zavisno od toga koje sile preovladavaju, ali po dugoročnoj ten-

denciji mora da se razvija ili da propadne.

Naučna istraživanja moraju da se suoče, kako sa unutar-njim, tako i sa spoljnim razvojinim protivrečnostima sela. Jednostranom analizom samo unutar-njih ili samo spoljnih protivrečnosti, ništa se ne može temeljito objasniti, pa ni doprineti suštinskoj promeni postojećeg stanja.

Unutranje protivrečnosti su izraz protivrečnog delovanja unutar-njih sila u funkciji ostvarivanja pojedinačnih i zajedničkih interesa. Za njihovo razrešavanje neophodno je ne samo da se naučno identifikuju već i da se pronađu prava rešenja za što brži i svestraniji razvoj sela.

Naučnom analizom treba da se identifikuju protivrečnosti pojedinačnih interesa seoskog domaćinstva i opštih, odnosno zajedničkih interesa sela, koji su istovremeno i suprotni i podudarni. Ta protivrečnost je zapravo osnovna pokretačka snaga razvoja, koji se ne može objasniti ni ostvarivati jednostranim sagledavanjem samo jedne ili druge strane protivrečnosti.

Sredstva za izgradnju seoskog puta, koji je od interesa za celo selo, obezbeđuju se iz prihoda individualnih domaćinstava, u čemu se skriva objektivna suprotnost, koja može kulminirati i u sukob pojedinačnih interesa s opštim interesom ako se izgradnji puta pretpostave neke preče potrebe domaćinstva, iako je put i u zajedničkom i u pojedinačnom interesu svakog domaćinstva. Protivrečnost se može razrešavati na dva načina: putem prinude ili dobrovoljnim udruživanjem sredstava.

Stvar, međutim, nije tako jednostavna kao što izgleda. Izgradnja seoskog puta ne mora biti u interesu većine ili bar ne mora predstavljati prioritetnu potrebu za većinu. Ili kad je u objektivnom interesu, pa čak kao prioritetna potreba svih ili većine, ona ne mora biti shvaćena kao takva. Zato je potrebna objektivna analiza koja će pokazati kad je nešto u stvarnom interesu sela, kad predstavlja prioritetnu potrebu, i kako se postojeća protivrečnost može razrešiti na zadovoljstvo svih ili bar većine.

Ali prava rešenja za razrešavanje unutar-njih protivrečnosti ne mogu se pronalaziti bez sagledavanja spoljnih protivrečnosti, pre svega između sela i grada. Selo je oduvek bilo podređeno gradu i eksploatisano od grada, u čemu je osnovna suprotnost njihovih interesa, jer se grad kao središte duhovne delatnosti razvijalo na račun sela gde su obavljane pretežno fizičke delatnosti, kojim su neposredno stvarani materijalni uslovi egzistencije i sela i grada.

Kao tvornica duhovne kulture, grad je, međutim, i nezamenjivi razvojni činilac sela, koje se duhovnim sokovima iz njegove riznice napaja, u čemu se, pored suprotnosti, ogleda i podudarnost njihovih interesa. Na materijalna dobra koja izvlači iz sela, grad uzvraća duhovnim dobrima, i pre svega znanjem, bez kojeg se selo ne bi moglo razvijati ni opstajati.

Razvojna protivrečnost između grada i sela razrešava se urbanizacijom sela, kojom se duhovna kultura ugrađuje u njegove sopstvene temelje i postaje neposredni činilac njegove razvojne reprodukcije. Od spoljnog činica, nauka u svim sferama reprodukcije postaje unutar-nja snaga razvoja i svekolikog progresa sela. Od neposrdnog proizvođača, seljak mora postati neposredni stvaralac, od roba prirode njen gospodar, od podnika svojih gospodara svoj sopstveni gospodar. Samo kao slobodni stvaralac može prestati da se stidi seljačkog porekla i postati to čemu svojim ljudskim bićem teži.

Nauka je jedina pouzdana uzdanica stvarnog oslobođenja i samoizbavljenja seljaka jer ko živi želi da bude i ostane seljak? Seljaku to žele samo njegovi izrabljivači i dušebrižnici koji žive od njegovog znoja i izivljavaju se njegovim ponižavanjem. Nema tog seljaka koji ne teži da što pre „iskoči iz sopstvene kože“ i vine se u sfere slobodnog stvaranja i delovanja svojstvenog njegovom generičkom biću.

To je jedini pravi put stvarnog oslobođenja i samoizbavljenja sela i seljaka, koji je zapravo put njihovog sopstvenog nadilaženja i samoprevazilaženja. Grad se selu neće odužiti to-

liko svojim stvaralačkim uslugama, koliko doprinosom da se naučno stvaralaštvo spusti u samo selo, kako bi seljak od pukog korisnika postao i davalac stvaralačkih usluga, čiji korisnik u punom smislu i ne može biti ako ih ne koristi stvaralački.

Više nema ni jedne oblasti ljudskog života koja bi mogla bez stvaralačkih inovacija, čemu se može udovoljiti samo ako se stvaralačkim novatorstvom svi sve više budu bavili. Poljoprivreda i selo mogu napredovati, industriju i grad sustizati pa i prestizati jedino ako se na tome svi budu angažovali, a bez stvaralačkog novatorstva nikakvog stvarnog napredovanja ne može biti.

Interdisciplinarnost

Selo je u suštini to što je u odnosima sa drugim entitetima, i u internim odnosima među njegovim sopstvenim entitetima, i nije to što trenutno jeste već ono čemu u ostvarivanju svoje suštine teži. Zato ono ne može biti shvaćeno i objašnjeno samo pomoću jedne, bilo koje naučne discipline, zbog čega je u njegovom izučavanju neophodan multidisciplinarni pristup uz angažovanje svih relevantnih disciplina.

Parcijalnim monodisciplinarnim pristupom ne može se, međutim, dopreti do same suštine stvari, koja nije u parcijalnim dimenzijama stvari već u njihovim vezama i odnosima, i njihovoj sveukupnosti. Zato se multidisciplinarnost mora primenjivati u obliku interdisciplinarnosti, kojom se pojedinačne discipline umesto na različite predmete, koncentrišu iz različitih uglova na isti predmet istraživanja, to jest na iste veze i odnose među različitim dimenzijama stvari.

Razvojni projekti pogotovu zahtevaju interdisciplinarni pristup jer se selo na duži rok ne može jednostrano razvijati razvijanjem samo pojedinih dimenzija. Elektrifikacijom je, na primer, odmah pokrenut razvoj svih ostalih sfera seoskog života, a i naoko sitne inovacije omogućavaju da se život unapredi i

u drugim oblastima a ne samo onoj u kojoj je inovacija izvršena.

Zato je neophodno da se na razvojnim projektima sela interdisciplinarno angažuju sve relevantne naučne discipline, koje samo zajedno mogu odgovoriti na pitanje kako da se ulaganja u razvoj maksimalno koriste. Bez svestranog sagledavanja različitih dimenzija razvoja, nije moguće njegovo plansko usmeravanje i efikasno upravljanje razvojnim činionicima.

Naučno usmeravanje je stoga jedan od najznačajnijih činilaca razvoja. Zbog njegovog zapostavljanja selo je se do sada prilično stihijski razvijalo, a ukoliko je i bilo planskog smerevanja, ono je se često zasnivalo na volontarističkim improvizacijama, usled čega je praćeno mnogim neracionalnostima i razvojnim disproporcijama, bez optimalnog korišćenja razvojnih mogućnosti.

Jedan od uzroka takvog razvoja je i jednostrano usmeravanje nauke na razvijanje poljoprivredne tehnologije uz zapostavljanje ekonomije i naučne organizacije rada, i pogotovu naučnog pristupa u razvijanju društvenih odnosa, uslova i načina života na selu. Relativno retka sociološka istraživanja sela u praksi su malo korišćena jer je izostajala organizovana primena njihovih rezultata. Seljak je više ideološki indoktriniran nego što je naučnim saznanjima napajan.

U funkciji integralnog razvoja sela neophodna su integralna interdisciplinarna istraživanja, koja su do sada nedostajala jer je orijentacija bila na jednostrana monodisciplinarna izučavanja, uz manje ili veće zapostavljanje pojedinih disciplina i oblasti istraživanja. Tome je ogovarala autarhična organizacija naučno-istraživačkog rada sa monodisciplinarnim i u sebe zatvorenim naučnim organizacijama, koje međusobno nisu saradivale.

Stavljanje nauke u neposrednu funkciju integralnog razvoja društva zahteva fleksibilnu organizaciju naučno-istraživačke delatnosti, čiju okosnicu umesto okoštalih naučnih insti-

tucija čine naučno-istraživački projekti sa pretežno multidisciplinarnim, odnosno interdisciplinarnim pristupom. Oni su autentična osnova i za istinsku integraciju naučno-istraživačke delatnosti putem neposredne saradnje na zajedničkim projektima svih istraživača: instituta, fakulteta, akademija nauka, i pojedinaca.

Naučno-istraživački projekti su najpogodnija osnova i za finansiranje naučno-istraživačke delatnosti. Umesto hladnih pogona, korisnici naučno-istraživačkih usluga treba da finansiraju same istraživačke projekte zavisno od njihove realizacije, a izvršioci da u raspodeli participiraju srazmerno svom doprinosu uspešnoj realizaciji. To je neophodan uslov da se i poslovanje naučnih organizacija zasnjuje na ekonomskim principima i kriterijumima, što je bitna pretpostavka poslovne i radne motivacije, kao i stvarne slobode naučnog stvaralaštva.

Za dalji razvoj poljoprivrede i sela, bilo bi poželjno da se sve istraživačke snage iz ove oblasti okupe oko zajedničkih projekata, koji bi predstavljali naučnu osnovu kvalifikovanog kreiranja i društvenog usmeravanja održivog razvoja. Organizacionu formu okupljanja mogla bi predstavljati zajednička asocijacija za primenjenu i razvojna istraživanja poljoprivrede i sela, koja bi bila otvorena za sve istraživače i istraživačke organizacije u Srbiji, kao i za neposrednu saradnju sa zainteresovanim organizacijama u svetu.

Takva asocijacija bi bila najkvalifikovanija da sagledava objektivne mogućnosti održivog razvoja poljoprivrede i sela, definiše teme istraživanja i organizuje zajednički rad na izradi i realizaciji odabranih projekata. Preko nje bi se obezbeđivala i potrebna sredstva zainteresovanih korisnika za finansiranje konkretnih projekata, te održavala stalna saradnja s odgovarajućim ministarstvima radi stvaranja neophodnih društvenih uslova za održavanje i unapređivanje naučno-istraživačke delatnosti.

DEMOKRATIZACIJA SVOJINSKIH ODNOSA U FUNKCIJI RAZVOJA AGROINDUSTRIJSKE PROIZVODNJE

Razvoj svojinskih odnosa – osnova ekonomskog razvoja

Iako svojinski odnosi, zbog suprotstavljenosti klasnih interesa, često dolaze u sukob sa razvojem proizvodnje, njihov razvoj je osnova proizvodnog i ekonomskog razvoja. Kao ekonomsko-pravni izraz proizvodnih odnosa, svojinski odnosi su okosnica proizvodno-ekonomske strukture proizvođačkog društva, zbog čega njihovo razvijanje podstiče, a stagniranje koči razvoj proizvodnje.

Potreba za razvijanjem proizvodnje zahtevala je da se razvijaju i proizvodni, odnosno svojinski odnosi, na čemu se zasnivao ukupan razvoj proizvođačkog društva. I veliki revolucionarni prevrati u smenjivanju društvenih formacija nastajali su zbog zastoja u razvoju svojinskih odnosa, kojima je zaustavljan celokupan društveni razvoj.

Kao neizostavni uslov opstanka-ljudskog roda, poljoprivredna proizvodnja nije se mogla razvijati bez razvijanja zemlјovlasništva, koje je predstavljalo osnovu starovekovnog i srednjevekovnog društva. Industrijalizacija novovekovne proizvodnje morala je zahvatiti i poljoprivredu, čime je zemlјovlasništvo ne samo sve više potiskivano vladavinom kapitala, nego je podvrgavano i korenitim kvalitativnim promenama.

Centralizovano feudalno zemlјovlasništvo zamenjeno je najpre sinosopstveničkim zemlјovlasništvom, koje nije moglo ostati po strani opšte centralizacije kapitala, diktirane tokovima ubranog razvoja robne proizvodnje. Sitni posedi su, mišom ili silom, zbijani u veleposede da bi se tržište snabdelo poljoprivrednim proizvodima neophodnim za opstanak sve brojnijeg nepoljoprivrednog stanovništva. Uporedo s ekonomskom i ad-

ministrativnom eksproprijacijom sitnih zemljoposjednika, nesposobnih za tržišno privređivanje, tekao je proces njihovog slobodnog udruživanja na zadružnim principima.

S industrijalizacijom, međutim, tehnovlasništvo i u poljoprivredi zadobija primat nad zemljovlasništvom jer tehnika i tehnologija i u poljoprivrednoj proizvodnji dobijaju sve značajniju ulogu. Zato je sve veća jagma za tehničkom opremljenošću, a sve manja za uvećanjem zemljišnog poseda; više se polaže i ulaže u tehniku i tehnologiju nego u kupovinu zemlje.

Zbog toga se sve oštrije postavlja problem rentabilnog korišćenja poljoprivredne tehnike, koje je, za razliku od fabričkih pogona, i objektivno ograničeno prirodnim uslovima i samim karakterom poljoprivredne proizvodnje. Upotreba proizvodne tehnike ne isplati se ispod određenog minimuma efektivnog angažovanja, koje je za određene poljoprivredne mašine teško obezbediti i na relativno velikim posedima.

Tehnološka koncentracija je stoga sve neophodniji uslov industrijalizacije svake, pa i poljoprivredne proizvodnje. Suština tehnološke koncentracije nije, međutim, u fizičkom gomilanju proizvodne tehnike (kako se često površno shvata), već u tehnološkom povezivanju proizvodnih činilaca, koje se može vršiti i sa fizički dekoncentrisanom proizvodnom tehnikom.

Ali tehnološka koncentracija zahteva sve širu i veću proizvodnu motivaciju, koja pretpostavlja sve veću individualizaciju i istovremenu sve veću socijalizaciju svojinskog subjektiviteta, na bazi odgovarajuće demokratizacije svojinskih odnosa. Racionalno korišćenje sve savršenije tehnike sve je teže kontrolisati i putem spoljašnje prinude obezbeđivati, zbog čega je neophodno da ona od svih korisnika bude prihvatana kao sopstveno vlasništvo, što je nemoguće ako ona to stvarno nije.

Pokušaji da se razvoj industrijske i poljoprivredne proizvodnje obezbedi samo tehnološkom koncentracijom bez odgovarajuće proizvodne motivacije, nisu mogli dati optimalne rezultate jer se bez tehnološko-ekonomskog povezivanja nije u

suštini mogla sprovesti ni tehnološka koncentracija. Podržavljenjem privatnog vlasništva i prinudnom kolektivizacijom poljoprivrede izvršena je gotovo potpuna dezindividualizacija svojinskog subjektiviteta, čime je pored nezainteresovanosti neposrednih proizvođača, ukinuta ekonomska motivacija i organizatora proizvodnje, koja nije mogla biti nadomeštena nikakvom moralno-političkom stimulacijom.

Nasuprot tome, razvijanjem zadrugarstva i akcionarstva, čime je vršena sve veća demokratizacija svojinskih odnosa, ubrzavan je povećanjem proizvodne i ekonomske motivacije, ukupni razvoj proizvodnje, pa i njeno tehnološko povezivanje. Industrijske zemlje su se razvile zahvaljujući pre svega razvoju svojinskih odnosa, dok je dugogodišnja stagnacija svojinskih odnosa kvazisocijalističkih zemalja istočne Evrope dovela do teške ekonomske krize.

Svojinski odnosi u razvoju jugoslovenske agroindustrijske proizvodnje

Industrijalizacija jugoslovenske poljoprivrede počela je relativno kasno jer je relativno kasno započeo i razvoj same industrije. Njoj je, razvijanjem zadrugarstva, prethodila određena socijalizacija sitnog zemljovlasništva kao spasonosni izlaz u bespoštednoj tržišnoj konkurenciji. Jugoslavija je u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. veka bila među prvim zemljama u svetu koje su počele razvijati štedno-kreditno i zemljoradničko zadrugarstvo, prihvatano najpre od siromašnog i srednjeg, uglavnom sitnosopstveničkog seljaštva.

Kao oblik kolektivnog samofinansiranja, štedno-kreditne zadruge predstavljale su ne samo oblik uzajamnog ispomaganja u kreditiranju poljoprivredne proizvodnje, nego i način samozbavljenja od zahuktalog zelenastva, koje je pretilo da uništi sitno zemljovlasništvo. Radi vraćanja dugova, u Srbiji je 1894. godine izvršeno 3.395, a 1896. godine 5.444 javnih prodaja

seljačkih imanja, dok je samo u 1895. godini 9,14% seoskih gazdinstava ostalo bez zemlje, što je nesumnjivo izazvalo veliki interes za osnivanje kreditnih zadruga, čiji je broj od 1894-1904. godine povećan od 5 na 429, i do 1939. godine dostigao je cifru od 1.077.¹

Kreditno zadrugarstvo predstavljalo je značajan oslonac i za rad specijalizovanih proizvođačko-prerađivačkih i proizvođačko-potrošačkih zadruga, kao svojevrsan način prelaska sa naturalne na robnu proizvodnju. Kao začetak proizvođačkih kooperativa, prve proizvođačko-prerađivačke zadruge, zasnovane na individualnoj organizaciji poljoprivredne proizvodnje i zajedničkoj preradi i prodaji proizvoda, činile su prve korake u pravcu industrijalizacije poljoprivredne proizvodnje i demokratizacije svojinskih odnosa u poljoprivredi.

Taj „samohodni“ trend u razvoju jugoslovenskog zadrugarstva prekinut je posle II svetskog rata političkom preorijentacijom na osnivanje seljačkih radnih zadruga, koje je praktično značilo ukidanje individualnog svojinskog subjektiviteta na sredstvima poljoprivredne proizvodnje i zakamuflirani oblik njegovog podržavljenja. To je moralo izazvati drastičan pad proizvodne motivacije, a time i same proizvodnje, što je uticalo na brzo odustajanje od takve politike i novu preorijentaciju na dobrovoljno zemljoradničko zadrugarstvo.

Novo zemljoradničko zadrugarstvo nije se, međutim, prema željenim očekivanjima rascvetalo, pre svega zbog toga što svojinski odnosi u zemljoradničkim zadrugama nisu u suštini zasnovani na zadružnim principima. Imovina stečena radom i poslovanjem zadruge, poprimila je oblike nazovi društvenog, a u suštini formalno preoblikovanog državnog vlasništva lišenog individualnog svojinskog subjektiviteta, bez kojeg nema proizvodne i poslovne motivacije. Zato nije bilo teškoća da se takvo zadrugarstvo uklopi i transformiše u sistem „udruženog rada“,

¹ Vek i po zadrugarstva, Zadružni savez Jugoslavije, 1995., str. 18. i 23.

koji je takođe zasnovan na kvazidruštvenom, individualnog subjektiviteta lišenom vlasništvu.

Implikacije tako izopačenog i obezličnog zadružnog vlasništva bile su pogubne po razvoj – i zadružne proizvodnje i zemljoradničkog zadrugarstva. Zbog pomanjkanja proizvodne motivacije, zadruge su se više bavile otkupom nego proizvodnjom poljoprivrednih proizvoda, čime su se praktično same lišavale svojstva zemljoradničkih organizacija. A zbog odsustva individualnog svojinskog subjektiviteta na imovini stečenoj radom i poslovanjem zadruge, ona je faktički bila na raspolaganju zadružne birokratije, koja je zahvaljujući tome, imala odlučujuću ulogu i u upravljanju zadrugom, čime je zadruga praktično lišavana i svojstva zadružne organizacije.

Stoga je razumljivo što je interes za takvo zadrugarstvo sve više splašnjavao, i što je od 1953. do 1973. godine broj zemljoradničkih zadruga u Jugoslaviji smanjen sa 3.223 na 441, a u Srbiji sa 3.124 na 431. Iako je nakon napuštanja sistema „udruženog rada“ broj zemljoradničkih zadruga u Srbiji od 1998. do 1993. godine ponovo povećan sa 404 na 1.137,² karakter njihovog vlasništva nije bitno izmenjen, zbog čega nije bitno promenjena ni njihova uloga u razvoju poljoprivredne proizvodnje.

Glavna uloga u razvoju poljoprivrede nije dugo ni nameњivana zemljoradničkim zadrugama, već poljoprivrednim kombinatima, koji, međutim, zbog dezindividualizacije svojinskog subjektiviteta nisu za to imali neophodne pokretačke potencije. Proizvodna i poslovna motivacija bila je u agrokombinatima na jednako niskom nivou kao i u drugim državnim ili kvazidržavnim preduzećima, odnosno organizacijama udruženog rada, što su nedvosmisleno potvrđivala i odgovarajuća empirijska istraživanja.

Stoga agrokombinati nisu konstituisani po tehnološko-

² Isto, str. 31

ekonomskim, nego prevashodno po političko-teritorijalnim kriterijumima, pa je neposredno povezivanje reprodukcionihi tokova teško prekoračivalo i opštinske, a kamoli republičke i državne medije. Stešnjena u političko-teritorijalne okvire, savremena proizvodnja ne može, međutim, ni slobodno „disati“ niti se razvijati.

Retrogradne tendencije svojinske transformacije

Destimulativnost svojinskih odnosa zaustavila je dalji razvoj proizvodnje i u Jugoslaviji i u drugim kvazisocijalističkim zemljama. Početni koraci svojinske transformacije nisu, međutim, iskoračivani u pravcu podsticanja proizvodnje i ekonomskog razvoja, već u pravcu društvene preraspodele, pre svega u korist samih transformatora. Glavni nosilac svojinske transformacije bila je partijsko-državna birokratija, koja se rukovodila prvenstveno sopstvenim interesima da po svaku cenu zadrži monopol na sredstvima društvene reprodukcije.

Stoga su umesto avangardnih (progresivnih), postale dominantne retrogradne (regresivne) tendencije svojinske transformacije, koje su umesto podsticanja još više sputavale proizvodnu aktivnost i ekonomski razvoj. Ne samo vladajuće, već i sve uticajnije opozicione stranke opredelile su se za reestatizaciju i reprivatizaciju svojinskih odnosa, odnosno za transformaciju kvazidruštvene svojine u državno i inokosno vlasništvo. Tolerisano je i podržavano bezobzirno lično bogaćenje jer je privatizacija shvaćena i prihvaćena kao individualno prisvajanje i tuđeg i sopstvenog.

Pri takvom političkom opredeljenju, tolerisani su i podržavani i takvi oblici prisvajanja kao što su nelegalno „pretakanje“ društvene imovine u privatno vlasništvo, privredni kriminal, siva ekonomija, inflatorno manipulisanje prometnim tokovima i nelegalno prisvajanje legalne štednje građana. Pošto je to omogućavalo lako i brzo bogaćenje bez rada, proizvodnja je

postala sporedni motivacioni faktor radnog i poslovnog angažovanja. Nicala su kao pečurke posle kiše razne prometne firme i firmice, dok su se proizvodne organizacije gasile a nove su retko osnivane.

Takva privatizacija pogodila je i poljoprivredu. Imovina poljoprivrednih kombinata i zadruga otuđivana je na razne načine u privatne firme poslovnih funkcionera ili njihovih rođaka i prijatelja, akteri sive ekonomije skidali su „kajmak“ poljoprivredne proizvodnje u koju ništa nisu ulagali, a mnogi seljaci su prodavali pokretnu i nepokretnu imovinu da bi za primamljivu kamatu ulagali u privatne banke, iz kojih ni glavnice nisu povratili. Bez ikakvog ekonomskog opravdanja, kombinatska i zadružna zemlja vraćana je bivšim vlasnicima ili njihovim naslednicima, dok je zbog toga znatno veći broj lica ostajao bez posla i bez mogućnosti bilo kakvog privređivanja.

„Drobljenje“ i individualizacija kolektivnog vlasništva vršeni su pod izgovorom da samo inokosni vlasnik može biti motivisan da dobro posluje i razvija proizvodnju. Tek kad se pokazalo da takva privatizacija vodi u još dublju ekonomsku krizu, počelo se, pod pritiskom teškog ekonomskog stanja i savremenih ekonomskih tokova, okretati i akcionarstvu, koje je u prvobitnim programima političkih (i vladajućih i opozicionih) stranaka samo usput spominjano, a zakon o svojinskoj transformaciji donesen je tek kad je znatan deo društvene imovine praktično već „pretočen“ u inokosno vlasništvo.

Zbog apsolutizovanja inokosnog vlasništva, zadugarstvo je celo vreme bilo na marginama svojinske transformacije. Pojedine političke stranke i ne spominju ga u svojim programima, a one koje to čine, ne računaju na njega kao na značajan činilac ekonomskog razvoja. Novi zakon o zadrugama pripreman je godinama, da bi u suštini ostao na istim svojinskim pozicijama kao i stari. Zadržan je kolektivistički koncept dezindividualiziranog zadružnog vlasništva na imovini stečenoj samostalnim radom i poslovanjem zadruge, koja se u slučaju

prestanka zadruge može podeliti i nekome ko sa njenim stvaranjem nije imao nikakve veze, a zadružni udeli, za sve jednaki, tretiraju se samo kao uslov pristupanja zadruzi, bez ikakvog uticaja na učešće u raspodeli zadružne dobiti i poslovnom riziku. Zadruga se u suštini i dalje tretira kao socijalna organizacija kolektivne samopomoći zadruga, i kao marginalni činilac ekonomskog života s neizvesnom sutrašnjicom.

Zadržavanje preživelog koncepta zadrugarstva kao da predstavlja ustupak egalitaristički nastrojenim „levičarskim“, u suštini etatističkim snagama, ali i iza razbijačkih tendencija individualističke privatizacije stoje u suštini etatističke težnje usmerene protiv slobodne ekonomske integracije. I obezličeno kvazidruštveno ili kvazidržavno, i inokosno privatno vlasništvo predstavljaju ekonomski oslonac etatizma, koji se nameće kao neizbežni arbitar u spoljašnjem povezivanju izolovanih i obezličenih privrednih subjekata. Stoga se državno vlasništvo pojavljuje kao zajednički imenitelj svih postojećih oblika vlasništva, kojeg se ni jedna od značajnijih političkih stranaka ne odriče jer sve teže monopolizaciji državne vlasti, neostvarivoj bez državne monopolizacije vlasništva.

Tokove svojinske transformacije oduvek su opterećivala ideološka zastranjivanja, iza kojih su stajali suprotstavljeni grupni interesi. I kolektivističke koncepcije amorfnog društvenog vlasništva koje isključuje individualni svojinski subjektivitet, i individualističke koncepcije apsolutizacije privatnog vlasništva koje isključuje svako zajedništvo, predstavljaju ideološke utopije na kojima se kao isključujućim suprotnostima ne može zasnivati nikakvo stvarno vlasništvo.

Svako vlasništvo označava nekakav društveni odnos koji se uspostavlja među konkretnim individuama, nezamislivim bez društvenog povezivanja, kao što se ni društvo ne može zamisliti bez konkretnih individua od kojih se zapravo sastoji. Ni zemlja nikada nije bila isključivo vlasništvo inokosnih vlasnika. Ona je kao privatno vlasništvo i proistekla iz kolektivnog

plemenskog vlasništva, a u srednjem veku car je kao oličenje društvene zajednice, i formalno bio vrhovni, ali ne i isključivi vlasnik celokupne zemlje. Ni slobodni seljak nije sasvim slobodni i apsolutno nezavisni posednik svoje zemlje sa kojom bi mogao kako hoće da raspolaže. Da bi se oslobodio zavisnosti od drugih, on sam traži da se udružuje sa drugima, kako je uostalom nastalo i zemljoradničko zadrugarstvo. Pa i danas zemljoradnici osnivaju novu zadrugu ako su sa starom nezadovoljni, ali neprihvatljivi uzusi koje država svojom zakonodavnom regulativom nameće zadrugarstvu, čine da seljak nije zadovoljan nijednom zadrugom.

To samo potvrđuje da ni danas vrhovni vlasnik zemlje nije zemljoradnik nego država. Sva „tri zakonodavstva koja vladaju Evropom – rimsko, germansko i slovensko, smatraju da samo država ima apsolutno pravo nad jednom stvari“,³ što je i Žan Žak Ruso-u davalo za pravo da ustvrdi da je „država u odnosu na svoje članove gospodar svih njihovih dobara na osnovu društvenog ugovora“. Uostalom, država preko poreza, koji sama razrezuje, ubira i pozamašnu rentu na zemlju, koja samo u toku životnog veka jedne generacije inokosnih zemljovlasnika, premaši njenu tržišnu vrednost.

To samo pokazuje koliko je kratkovido insistiranje na inokosnom zemljovlasništvu, iza kojeg u stvari stoji težnja za održavanjem stvarnog vlasništva države nad zemljom, koja se sa izolovanim inokosnim vlasnikom može poigravati kako hoće. Čak ako se i apstrahuju neizbežni integracioni tokovi savremene privrede, problem nije nimalo jednostavan da se poželjna motivacija za uspešno privređivanje može postići prostom privatizacijom vlasništva. Ni inokosni vlasnici nisu motivisani ako im država stalno oduzima ono što su svojim radom i pos-

³ E. od Lavlejš. Svojina i njeni prvobitni oblici, izdanje fonda Dimitrija Nikolića – Belje, Beograd, 1899, str. 501.

⁴ Društveni ugovor, „Prosveta“, Beograd, 1949, str. 21.

lovanjem stvorili, to jest ako nisu stvarni vlasnici onoga na što kao legitimni vlasnici polažu pravo.

Motivacija za rad i poslovanje – osnovni kriterij svojinske transformacije

Osnovni problem savremene proizvodnje je kako postići što veću mobilizaciju proizvodnih činilaca, što je istovremeno i osnovni problem ekonomskog razvoja jer su pokretačke snage proizvodnje ujedno i pokretačke snage njenog razvoja. Pošto je čovek glavna proizvodna snaga, od čijeg angažovanja zavisi i angažovanje ostalih činilaca proizvodnje, problem se u suštini svodi na pitanje njegove proizvodne i poslovne motivacije, koja je u osnovi određena svojinskim odnosima. Čovek je zainteresovan za proizvodnju i njeno unapređivanje toliko koliko je ona u funkciji zadovoljavanja njegovih životnih potreba, i koliko stvarno raspolaže proizvodnim i proizvedenim sredstvima životne reprodukcije.

Stoga je većiti problem proizvođačkog društva kako da se motiviše proizvođač koji ne raspolaže sredstvima i proizvodima svog rada. Što su tehnika i tehnologija proizvodnje više unapređivani, taj problem je postajao sve akutniji, i nije se mogao rešavati bez istovremenog unapređivanja svojinskih odnosa, kojim je unapređivana i svojinska pozicija proizvođača. Mašinska industrijalizacija proizvodnje nije se mogla razvijati bez ekonomske motivacije proizvođača, koja je zahtevala i povećavanje njegovog udela u prisvajanju ostvarenog proizvoda. Povećavanje najamnina, učešće zaposlenih u raspodeli ostvarene dobiti i uvođenje radničkog akcionarstva, nije samo ni prvenstveno rezultat organizovane borbe radnika, već pre svega neizostavni uslov razvoja industrijske proizvodnje, koji nije moguć bez istovremenog unapređivanja društveno-ekonomskog položaja proizvođača.

Nema sumnje da se ni agroindustrijska proizvodnja ne

može razvijati bez demokratizacije svojinskih odnosa, koja podrazumeva istovremenu individualizaciju i socijalizaciju vlasništva. Ako se sama tehnologija razvija u pravcu sve veće individualizacije i socijalizacije proizvodnje, u istom pravcu moraju se razvijati i proizvodni odnosi. Zato pravi problem savremene proizvodnje nije u motivaciji inokosnog proizvođača i inokosnog vlasnika, kojih praktično i nema, nego u motivaciji združenog proizvođača i udruženog vlasnika kao osnovnih aktera integrisane proizvodnje.

Stoga ni pravo rešenje problema nije u dezintegraciji zajedničke proizvodnje, i reprivatizaciji zajedničkog vlasništva, već u ekonomskom reintegriranju veštački „integrisane“ proizvodnje i individualizaciji dezindividualiziranog svojinskog subjektiviteta na zajedničkom vlasništvu. Kao istorijski oblici socijalizacije individualnog vlasništva, akcionarstvo i zadrugarstvo su i mogući oblici individualizacije obezličnog državnog ili kvazidruštvenog i kvazizadružnog vlasništva, ali se oni ne mogu reprodukovati i razvijati bez odgovarajuće raspodele novostvorene vrednosti. Ni radničko akcionarstvo ni zadrugarstvo ne mogu se održavati na egzistencijalnom minimumu proizvođača.

Nikakve svojine ne može biti bez prisvajanja, koje podrazumeva društvenu raspodelu i preraspodelu onoga što se prisvaja. Da bi se postigla što veća proizvodna i poslovna motivacija, svi akteri savremene proizvodnje treba u raspodeli novostvorene vrednosti da sudeluju srazmerno doprinosu njenom stvaranju, što podrazumeva da se ona vrši prema doprinosu ukupnim živim i opredmećenim radom. Polovičnost proizvodne i poslovne motivacije do sada je proizilazila iz manjeg ili većeg zapostavljanja jednog ili drugog osnova. Veliki nedostatak jugoslovenskih agrokombinata i zemljoradničkih zadruga u raspodeli novostvorene vrednosti je što je ona u osnovi počivala na troškovnom principu uz zapostavljanje stvarnog doprinosa i živim i opredmećenim radom, pa se ni prisvajanje nije zas-

nivalo na sopstvenom doprinosu, odakle je proisticala i relativno mala proizvodna i poslovna motivacija.

Mogućnost zaposlenih da kupuju akcije, ne može sama po sebi i sama za sebe predstavljati motivacioni faktor jer kupovine akcija ne može biti ako zaposleni ne sudeluju u raspodeli ostvarene dobiti. Ni interesa zaposlenih za razvoj, unapređivanje rada i poslovanja firme ne može biti ako oni nisu njeni stvarni vlasnici, a bez zainteresovanosti zaposlenih teško se može razvijati savremena proizvodnja ma kako se organizovala.

Proširivanje osnova raspodele ostvarene dobiti i na doprinos živim radom, akcionarstvo treba da se približava zadrugarstvu, i u prisvajanju novostvorene vrednosti i u odlučivanju o zajedničkom radu i poslovanju. To je i neumoljiva logika ekonomske utakmice i tržišne konkurencije jer kad svi brinu o sudbini firme, ona je na stabilnijim „nogama“ i s pouzdanijim garancijama da će opstajati i uspešno se razvijati. O sudbini „organizacija udruženog rada“ zaposleni nisu mnogo brinuli jer nisu bili njihovi stvarni vlasnici, zbog čega se i samoupravljanje uglavnom svodilo na formalnost.

S demokratizacijom svojinskih odnosa mora se demokratizovati i upravljanje jer je ono neukloniva funkcija svojinskog raspolaganja. O raspolaganju akcionarskim kapitalom, odnosno o sudbinskim pitanjima rada i poslovanja akcionarskog društva trebalo bi da se odlučuje referendumom ili drugim oblikom ličnog izjašnjavanja akcionara, čime bi se još više pojačala proizvodna i poslovna motivacija.

Učešće zaposlenih u raspolaganju i upravljanju imovinom preduzeća biće sve neophodnije što znanje bude dobijalo značajniju ulogu u društvenoj reprodukciji, sa čime će jačati i uloga zaposlenih kao neposrednih nosilaca znanja i same reprodukcije. Stvaranje i primena novih tehnologija, te unapređivanje organizacije i ekonomije rada, i sami po sebi i sami za sebe motivišu ako o tome sami stvaraoci odlučuju, što je nemo-

guće ukoliko ne odlučuju i o materijalnim činiocima razvoja.

Što je značajnija uloga znanja, smanjuje se uloga svojinskog monopola u društvenoj reprodukciji jer se znanje ne može prisvajati i monopolisati. Zato jagmu za kapitalom sve više zamenjuje jagma za znanjem, koje postaje najveći i najmoćniji „kapital“ savremene, pa i agroindustrijske proizvodnje. I ako je do sada znanje bilo u službi kapitala, sada se kapital sve više stavlja u službu znanja jer umesto kapitala ono postaje glavna proizvodna snaga.

Za razvoj agroindustrijske proizvodnje značajno je ne samo da se akcionarstvo po karakteru svojinskih odnosa približava zadrugarstvu, već i da se zadrugarstvo približava akcionarstvu. Velika prednost akcionarstva u odnosu na zadrugarstvo je pre svega u tome što je kao magnet privlačno za slobodna sredstva i njihovo proizvodno mobilisanje. Da bi se moglo ne samo razvijati, već i opstajati u konkurenciji s akcionarstvom, i zadrugarstvo bi se moralo u tom pravcu transformisati, radi čega bi se zadružni udeli u suštini morali izjednačiti s akcijama.

Pre svega, broj udela koje jedan zadrugar može uneti u zadrugu, morao bi biti neograničen da bi se omogućila maksimalna koncentracija i proizvodna mobilizacija slobodnih sredstava zadrugara. To, međutim, ne bi samo po sebi bilo privlačno ako udeli ne bi predstavljali jedan od osnova za raspodelu zadružne dobiti i sticanje drugih pogodnosti. Time bi i svojinski subjektivitet na imovini stečenoj radom i poslovanjem zadruge, bio individualiziran, a zadružna imovina transformisana u zajedničko vlasništvo zadrugara, čiji bi se kolektivni subjektivitet zasnivao na individualnom subjektivitetu. Morala bi biti obezbeđena i neophodna sloboda u individualnom raspolaganju zadrugara sopstvenim udelima uključujući i pravo otuđivanja i nasleđivanja pod uslovom da se ne ugrožavaju interesi zadruge i drugih zadrugara.

To bi podstaklo zadrugare ne samo da slobodna sredstva

ulažu u zadrugu, već i da brinu o njihovoj upotrebi i racionalnom korišćenju, odnosno o što boljem radu i poslovanju zadruge. I to je jedan od najznačajnijih uslova da se zadruge više okrenu profitabilnoj proizvodnji, čije su mogućnosti naročito u savremenoj industrijalizaciji poljoprivrede i modernizaciji uslužnih delatnosti. Bez toga zemljoradničko zadrugarstvo ne bi moglo izdržati konkurenciju savremenog preduzetništva, i neizbežno bi bilo osuđeno na propadanje.

U našim zadrugama se, međutim, raspodela i prisvajanje novostvorene vrednosti ne vrše ni prema doprinosu živim radom, koji se gotovo nigde ne meri i ne vrednuje. Zaposleni se plaćaju po vremenu provedenom na radu, a spoljne usluge po pogodbi ili po ceni koja se jednostrano određuje, što se nepovoljno odražava i na kvalitet rada. Da bi se postigla optimalna proizvodna i poslovna motivacija, visina naknade za sve obavljene poslove morala bi se određivati u zavisnosti od doprinosa zajedničkim odnosno ukupnim rezultatima rada i poslovanja zadruge.

Međusobno približavanje preduzetništva i zadrugarstva vodi konačnom prevazilaženju tradicionalnog suprotstavljanja ekonomske i socijalne funkcije. To je pravi put da se i ekonomska i socijalna funkcija istrgnu iz nadležnosti otuđene države i da stvaraoci nove vrednosti počnu sami brinuti o svojoj ekonomskoj i socijalnoj sigurnosti, za što se demokratizacijom svojinskih odnosa otvaraju široke perspektive.

Približavanje preduzetništva zadrugarstvu, i zadrugarstva preduzetništvu ne znači, međutim, neko novo institucionalno ukalupljivanje proizvodnih tokova: Demokratizacija svojinskih odnosa omogućava fleksibilnu organizaciju savremene proizvodnje, bez koje se ona ne može slobodno razvijati. Umesto da se proizvodni programi prilagođavaju instaliranim proizvodnim kapacitetima, proizvodni kapaciteti se moraju prilagođavati proizvodnim programima, na čijoj realizaciji se mogu angažovati različiti izvršioc: od pojedinaca do velikih korporacija.

Pri savremenoj transformaciji svojinskih odnosa, mogu se na realizaciji konkretnih programa agroindustrijske proizvodnje angažovati sve raspoložive proizvodne snage bez institucionalnog zbivanja u jednu organizaciju. Neophodna je samo puna samostalnost i neposredno reprodukciono povezivanje svih učesnika proizvodnog procesa. Razvoj savremenih tehnologija i demokratizacija svojinskih odnosa, ne samo što omogućavaju, nego i zahtevaju sve fleksibilniju organizaciju proizvodnje, koja se mora prilagođavati proizvodnim programima da bi bila funkcionalna.

ZEMLJORADNIČKO ZADRUGARSTVO U TRANZICIJI

Pojam tranzicije

Stranoj reči tranzicija odgovara srpska reč prelaz, koja u narodnom govoru ima dvojakno značenje: kao prelaz preko ograde i kao podvala. Gromoglasne kolovođe tranzicije obećavale su da ćemo iz goreg preći u bolje, a pokazalo se da su nas prešli prevodeći nas iz boljeg u gore. Doduše njima i jeste mnogo bolje ali samo zato što je drugima uhvaćenim u tranziciono kolo mnogo gore. Bez stvarnog društvenog napretka jednima može biti bolje jedino na račun drugih kojima mora biti gore. U toku dosadašnje tranzicije njene kolovođe su se bogatije a društvo je siromašilo.

Termin tranzicija se u propagandne svrhe i koristi zbog svoje dvosmislenosti da znači prelaz i iz goreg u bolje i iz boljeg u gore, što omogućava ideološko manipulisanje i zavaranje. Zato ga prihvataju i dobronamerni socijalisti koji od tranzicije očekuju opštedruštveni boljitak, i sebični autoritaristi koji je shvataju kao šansu za sopstveno bogaćenje i karijerističko napredovanje makar i po cenu društvenog nazadovanja.

U narodu već ozloglašena reč tranzicija pronicljivo je smišljena ideološka podvala za dobrovoljno uprezanje nerazvijenih i nedovoljno razvijenih zemalja u jaram kolonizatorske globalizacije. Stoga je razumljivo što tako smišljena, tranzicija za kolonizatore znači napredak a za kolonijalne žrtve nazadak, stagnaciju ili relativno neznatno napredovanje u odnosu na kolonijalno porobljavanje i izrabljivanje.

Zbog semantičke ambivalentnosti, i termin globalizacija se koristi za ideološku manipulaciju jer je dobronamerni internacionalisti i kosmopoliti shvataju kao istorijski proces stvaranja planetarne demokratske zajednice ravnopravnih i slobodnih naroda, a kolonizatorski ideolozi kao autokratsko konstituisanje globalnog kolonijalnog, u suštini robovlasničkog poretka. Stoga se tako shvaćena, globalizacija prihvata i iz oslobodilačkih i iz porobljivačkih pobuda, i s iskrenom i sa licemernom zaštitom ljudskih prava i nacionalnih interesa.

Tranzicioni problemi zadrugarstva

Sa svojim progresivnim usmerenjima, zadrugarstvo se u rakljama kolonizatorske globalizacije i tranzicije suočava sa teško rešivim problemima i otporima. Pored nasleđene etatističke uškopljenosti, današnje zadrugarstvo Srbije potisnuto je kolonizatorskim usmerenjima tranzicije. Posredi je u stvari nepomirljivi sukob oslobodilačkih i porobljivačkih težnji.

Još u kraljevini Jugoslaviji, izvorno zadrugarstvo je sputavano i gušeno društvenom dominacijom i direktnim mešanjem u zadružno delovanje političkih stranaka dok pretvaranjem u transmisionu polugu za pretakanje poljoprivrednih viškova u državni budžet FNRJ nije potpuno ugušeno. Pod etatističkom dominacijom partijsko-državnog monopolizma socijalističko samoupravljanje nije se moglo razviti kao socijalistička alternativa zadrugarstvu, koje je tobože slobodno udruženi rad gotovo potpuno progutao.

Pokušaj da nakon odustajanja od ideologije udruženog rada zadrugarstvo ponovo oživi, nije doveo do suštinskih promena. Iako je broj zemljoradničkih zadruga u Srbiji povećan, one se u svom radu i poslovanju nisu vratile izvornim zadružnim načelima, ponašajući se više kao privatne firmice samovoljnih direktora nego kao demokratske zajednice zadrugara.

Bez demokratski organizovane slobodne inicijative zadrugara zadrugarstvo se pod dominacijom otuđenih društvenih sila ne može razvijati. Pojedinačne inicijative nisu, međutim, do sada šire prihvatane ni u samom zadrugarstvu, koje je podlelo uticaju kolonizatorske tranzicije, kao što je pre toga bilo pod dominacijom partijske i državne politike. Pod opsesijom kolonizatorske tranzicije, i vladajuće i opozicione stranke ignorišu ili prećutno odbacuju zadrugarstvo, kojeg nema u središtu njihovih programskih usmerenja.

Smisao neoliberalističkog usmerenja kolonizatorske globalizacije i tranzicije nije u razvijanju, već u sputavanju slobodnog udruživanja i vezivanju nepovezanih pojedinaca i nacionalnih skupina za otuđene kolonizatorske centre. Kolonizatorskom najezdom transnacionalnih korporacija zadrugarstvo i akcionarstvo se u celom svetu guše i potiskuju, sa tendencijom da se umesto demokratskog uspostavi u suštini robovlasnički planetarni poredak.

U osnovi je takve tendencije upravo razaranje kolektivnog vlasništva i svega što se stvara slobodnim i neposrednim povezivanjem i udruživanjem. U Srbiji je sa retrogradnom privatizacijom nazovi društvenog, a u stvari državnog vlasništva, zahvatano i privatizovanje zadružne imovine, čime je zadružni sektor znatno okrnjen, dok je akcionarstvo na samim marginama tranzicije sa predispozicijom da odumre i pre nego što zaživi.

Ustavna institucionalizacija zadružne svojine još je „mrtvo slovo na pairu“, a oteže se i sa donošenjem novog zakona o zadrugama, kojim bi trebalo urediti njeno sprovođenje. Umesto

da je u vlasništvu zadrugara, zadružna imovina je faktički u rukama zadružnih direktora, koji s njom raspolazu po sopstvenom nahodanju, uz nekontrolisano pretakanje u svoje privatno vlasništvo, kao što su svojevremeno radili direktori organizacija udruženog rada.

Zato je i zadružna demokratija samo „mislena imenica“. U zemljoradničkim zadrugama praktično vlada samovolja direktora, pa ni u najpoznatijim zadrugama zadrugari, prema empirijskim istraživanjima, nemaju gotovo nikakav uticaj na zadružno odlučivanje. Zato mnoge zadruge ne rade u interesu zadrugara, poslujući više kao privatne firme samovlasnih direktora.

Bez zadružnog vlasništva i zadružne demokratije, zadrugarstvo Srbije ne funkcioniše kao zadružni pokret i jedinstvena zadružna organizacija. Ni među samim zemljoradničkim zadrugama nema poslovnog povezivanja i zadružne saradnje, a Zadružni savez Srbije ne obavlja gotovo nijednu zakonom propisanu funkciju. Ni ostali zadružni savezi ne funkcionišu niti među njima ima bilo kakve saradnje, a Zadružni savez Srbije decenijama odbija da se konstituiše kao jedinstveni savez svih zadrugarstava Srbije, kako ih inače lažno nastupa pred državnim organima i međunarodnim organizacijama.

Zbog toga u zadrugarstvu Srbije već poodavno nema nikakvog zadružnog informisanja ni zadružnog obrazovanja, pa zadruge i zadružni savezi rade kao zatvorene institucije bez sistematskog međusobnog komuniciranja. Sem povremenih kontakata ni između Zadružnog saveza Srbije i njegovih članica zemljoradničkih zadruga nema kontinuirane razmene informacija, niti Zadružni savez raspolaze potrebnom dokumentacijom preko koje bi redovno pratio rad zadruga.

Potencijalni činioci razvojne tranzicije zadrugarstva

Da bi se održalo, problematično zadrugarstvo Srbije moralo bi se od regresivne, okrenuti progresivnoj, i u suštini

razvojnoj tranziciji, ako se baš hoće koristiti taj zagonetni i nedovoljno određeni termin. Ali ako se radi o razvoju, onda je reč „tranzicija“ i suvišna jer je njeno značenje prelaza iz postojećeg u novo stanje sadržano u pojmu samog razvoja.

Ključni činilac održivog razvoja zemljoradničkog zadrugarstva je prenošenje zadružne imovine u zajedničku svojinu zadrugara, u čijem bi raspolaganju svaki zadrugar sudelovao srazmerno relativnom doprinosu njenom sticanju. Time bi se izvršila dijalektička sinteza individualnog i kolektivnog, odnosno privatnog i javnog svojinskog subjektiviteta, kao suštinska odrednica zadružnog zajedništva.

Razvojna svojinska transformacija zemljoradničkog zadrugarstva ne sastoji se u jednostranoj privatizaciji, već u istovremenoj individualizaciji i socijalizaciji, odnosno privatizaciji i kolektivizaciji, tako da zadružna imovina bude zajedničko vlasništvo individualnog, i individualno vlasništvo zajedničkog zadrugara. To se postiže svojinskom diverzifikacijom zajedničke imovine na relativne udele zadrugara prema njihovom individualnom doprinosu živim i opredmećenim radom, tako da svako samostalno raspolaze svojim udelom, a svi zajednički ukupnom imovinom zadruge.

Svojinski integritet i fizička nedeljivost zadružne imovine mogu se obezbediti tako da se pri istupanju pojedinih zadrugara iz zadruge, njihova potraživanja po osnovu svojinskog uдела namiruju iz zajedničkih sredstava, odnosno ukupnog dohotka zadruge. A u slučaju prestanka zadruge, zajednička imovina bi se morala deliti svim zadrugarima prema individualnim doprinosima njenom sticanju.

Takav svojinski subjektivitet je ključni činilac individualne i kolektivne motivacije zadrugara za razvojna ulaganja i što uspešniji rad i poslovanje zadruge. A povezivanje individualne i kolektivne motivacije predstavlja najveću komparativnu prednost zadrugarstva u odnosu na privatno i državno preduzetništvo, sa mogućnošću da ih znatno nadmaši u podizanju pro-

duktivnosti i jačanju tržišne konkurentnosti.

To je potencijalna mogućnost da zemljoradničko zadrugarstvo postane sudbonosni činilac održivog i ubrzanog razvoja poljoprivrede i sela, koji se uz autarhično privređivanje individualnih poljoprivrednih gazdinstava dalje i ne mogu razvijati. Industrijalizacija poljoprivredne, kao i svake druge proizvodnje, po svojoj prirodi podrazumeva njenu socijalizaciju, koja se suštinski može ostvarivati samo putem slobodnog i neposrednog demokratskog povezivanja i udruživanja.

Nerazdvojni činilac zadržnog vlasništva i gazdovanja je upravo neposredna zadržna demokratija, kao prirodni i nezamenjivi oblik upravljanja izvornim zadrugarstvom. Ona podrazumeva da o bitnim pitanjima rada i poslovanja zadruge svi zadrugari odlučuju neposrednim izjašnjavanjem (na skupštini, zboru, referendumu ili davanjem lične izjave putem potpisivanja i elektronskog saopštavanja), radi čega bi se neposredno odlučivanje moralo striktno razgraničiti od posrednog i poslovnog odlučivanja.

Sa pojedinačnih zadruga zadržna demokratija bi morala biti proširena i na njihove poslovne asocijacije, jer kao što se individualna poljoprivredna gazdinstva ne mogu razvijati bez udruživanja, tako ni izolovane zadruge ne mogu uspešno privređivati bez poslovnog povezivanja u šire zadržne asocijacije. Zadržni savezi bi morali funkcionisati kao demokratski konstituisane zadruge zadruga, koje se neposredno i ravnopravno dogovaraju o uslovima i planovima zajedničkog rada i poslovanja, neposredno odlučuju o raspolaganju zajednički stečenom imovinom i ostvarenu dobit raspoređuju prema relativnom doprinosu.

Pod istim uslovima zemljoradničke zadruge treba, neposredno i preko svojih saveza, da se povezuju, sarađuju i udružuju i sa drugim domaćim i stranim zadržnim organizacijama, uključujući se u jedinstveni planetarni pokret samostalnog i demokratski organizovanog izvornog zadrugarstva. To je neop-

hodan uslov da se planetarno zadrugarstvo, oslobođeno političkih uticaja i etastičkih stega, ravnopravno nosi sa transnacionalnim korporacijama i uspešno im konkuriše na otvorenom međunarodnom tržištu.

Industrijska tehnologija i tržišna konkurencija po svojoj prirodi gone na poslovno povezivanje i demokratsko udruživanje radi racionalnog privređivanja, a izvorno zadrugarstvo je najdemokratskiji i najkonkurentniji oblik racionalnog privređivanja. Tehnološki opremljen i tržišno orijentisan poljoprivrednik je objektivno prinuđen a i zainteresovan da se pod ravnopravnim uslovima radno i poslovno udružuje, od najužih do najširih oblika zadržnog organizovanja.

Za zemljoradničke zadruge je od posebnog interesa poslovno povezivanje i udruživanje sa uslužno-potrošačkim zadržnim i drugim odgovarajućim organizacijama, kako radi stabilnog i povoljnog snabdevanja proizvodnim činiocima, tako i radi sigurnog, po mogućnosti unapred ugovorenog plasmana sopstvenih proizvoda. Zaobilaženjem posredničkog prometnog lanca mogu se, na obostranu korist, ostvarivati velike uštede u prometnim troškovima, pa osigurati i potreban, unapred dogovoreni, kvalitet proizvoda i usluga.

Poslovno integrisano zadrugarstvo ne može funkcionisati kao demokratski organizovan pokret bez razvijenog sistema zadržnog informisanja i obrazovanja, kao neizostavnih zajedničkih funkcija svih udruženih zadržnih organizacija, bez kojih se ne mogu obavljati ni ostale funkcije. Zato bi bilo najcelishodnije da organizator zadržnog informisanja i obrazovanja bude Zadržni savez Srbije pod pretpostavkom da se konstituiše kao opšti savez svih zadržnih organizacija.

Integrisanje zadržnih organizacija u jedinstveni pokret od značaja je ne samo za njihovu međusobnu saradnju već i za uticaj na ukupna društvena kretanja u pravcu opšte demokratizacije, bez koje se ni zadrugarstvo ne može do kraja demokratizovati. Samo kroz opštu demokratizaciju društva mogu se

slamati svi otpori koji razvoj zadrugarstva na razne načine spuvavaju.

Zadrugarstvo je zapravo sama osnova suštinske demokratije, koja iz proizvodnje može i treba da se širi na celo društvo. Zemljoradničko zadrugarstvo će postati sastavni deo jednog integralnog pokreta i sistema opštedruštvene demokratije, koji će iz privredne baze prerasti u društvenu osnovu produkcije i reprodukcije celokupnog ljudskog života.

Sem zemljoradničkog zadrugarstva, zemljoradničko stanovništvo nema druge alternative i druge tranzicije na putu sopstvenog razotudjenja i trajnog društvenog oslobođenja. Partokratija kao lažna, ili zadrugarstvo kao istinska demokratija, to je pravo pitanje progresivne razvojne tranzicije. Sem mukotrpnog tegljenja i robovanja, seljak nema šta da traži ni u jednopartijskom ni u višepartijskom sistemu otuđene kvazidemokratske vladavine. Njegov jedini izlaz iz takvog sistema je istorijski prelaz u sistem neposredne zadrुžne demokratije.

To je i jedina, već potvrđena, istorijska alternativa kolonizatorskoj globalizaciji i globalnom kolonijalnom poretku, umesto kojeg na osnovama izvornih zadrुžnih načela treba da se razvija demokratska zajednica slobodnih i ravnopravnih naroda cele Planete. Samo udruženi u planetarni zadrुžni pokret, zemljoradnici se u sukobu sa kolonizatorskom globalizacijom mogu izboriti za svoj opstanak i napredak.

ZADRУŽNA SVOJINA

Prošle su godine kako je Ustavom Srbije zadrुžna svojina ustanovljena kao jedan od osnovnih oblika svojine a još se ne zna šta je i čija je zadrुžna svojina. Ni u zakonodavstvu ni u naučnoj literaturi, na to pitanje još nema odgovora, pa se ona i dalje svrstava u nedovoljno definisanu društvenu svojinu, te se prema njoj tako i odnosi kao da može biti bilo čija.

Iz normativnih akata zadrुžnih organizacija ne može se

ni naslutiti u čemu je suštinska osobitost zadrुžne svojine, niti su svojinski odnosi između zadrugara definisani, pa se slobodno može reći da zadrुžne svojine praktično i nema, a kad nema zadrुžne svojine, nema ni pravog zadrugarstva, čija bi ključna odrednica morala biti upravo njena svojinska osobitost. Na to uostalom ukazuje i pojava da se zadruge, uglavnom, ne rukovode izvornim zadrुžnim načelima, te da više posluju kao privatna preduzeća nego kao zadruge.

Sušтина i subjektivitet zadrुžne svojine

Na osnovu izvornih zadrुžnih načela, koja je iznedrio zadrुžni pokret, zadrुžna svojina bi se morala definisati kao zajednička svojina zadrugara, što podrazumeva njenu neotuđivost od zadrugara, a ukoliko se otuđuje, ona prestaje biti zadrुžna. Zadrugarstvo je svoju izvornu samobitnost gubilo upravo zbog toga što je zadrुžna imovina otuđivana od zadrugara i prisvajana od nekoga ko nije imao nikakvog udela u njenom stvaranju.

Neotuđivost zadrुžne svojine zasniva se na neotuđivosti zajedničkog rada zadrugara. Pošto zadrugarstvo isključuje eksploataciju i prisvajanje tuđeg, zadrुžna svojina je rezultat sopstvenim radom stečene imovine, koja je istovremeno i individualno i kolektivno, i privatno i javno vlasništvo dobrovoljno udruženih vlasnika. Zajedničko vlasništvo zadrुžne svojine zasniva se na individualnom vlasništvu, kao združena imovina sjedinjenih individualnih udela zadrugara.

Kao suvlasnik zadrुžne imovine, zadrugar je suvereni nosilac individualnog i kolektivnog svojinskog subjektiviteta: individualnog na svom udelu u zadrुžnoj imovini, i kolektivnog zajedno s ostalim zadrugarima na celokupnoj zadrुžnoj imovini. I njegov subjektivitet srazmeran je veličini njegovog udela u zadrुžnoj imovini. Pošto svi zajednički raspoložu zadrुžnom imovinom, niko ne može računati na mogućnost indi-

vidualnog prisvajanja tuđeg dela zajedničke imovine.

Tezom o nedeljivosti zadružne svojine negira se individualni, a time i stvarni kolektivni subjektivitet zadrugara. Iako iza toga stoje i dobre namere da se zadružna imovina zaštititi od rastakanja, time se ide naruku njenom otuđivanju od zadrugara i faktičkom prisvajanju od strane najuticajnijih pojedinaca.

Upravo je shvatanje o nedeljivosti društvene imovine, pod koju je podvodjena i zadružna imovina, potpomoglo da se ona otuđi od društva, te lišavanjem individualnog, liši i društvenog subjektiviteta, pa da je tokom tranzicije razgrabi kako ko stigne. Da je zadružna imovina u rukama zadrugara, ne bi se dešavalo da zadružni moćnici njome voluntaristički manipulišu, rasprodaju je i prisvajaju. Pa i sam važeći Zakon o zadrugama tretira zadružnu imovinu kao nebuloznu društvenu svojinu, dopuštajući mogućnost da ona po prestanku zadruge bude stavljena na raspolaganje nekome ko sa njenim stvaranjem nije imao nikakve veze.

Može izgledati nepojmljivo da se nedeljivost zadružne imovine obezbeđuje upravo njenom deljivošću. Zadružna imovina se, kao jedinstvena celina, satoji od samih sjedinjenih udelela, a koheziona snaga sjedinjavanja je zajednički interes zadrugara da zajedno postignu više nego što mogu pojedinačno. Pa ukoliko zadruga mora prestati da radi, sasvim je logično i legitimno da od preostale imovine svako dobije srazmerno tome koliko je uložio, i svojim radom i sredstvima doprineo zajedničkom radu i poslovanju.

Raspolaganje zadružnom imovinom

Zadružna imovina stiće se uglavnom na dva načina: unošenjem u zadrugu privatne imovine zadrugara i zajedničkim radom i poslovanjem. U oba slučaja, stečena imovina pripada samim zadrugarima, i niko drugi ko nije učestvovao u njenom stvaranju, ne može polagati legitimno pravo na njeno prisvajanje.

nje.

Po važećem Zakonu o zadrugama, privatna imovina zadrugara, koja postaje sastavni deo zadružne svojine, unosi se u zadrugu prilikom njenog osnivanja, u obliku udela ili članarine, i to u jednakom iznosu. Nakon prestanka zadruge, zadrugaru se njegov udeo vraća, i to u istom, samo revalorizovanom, iznosu kao i prilikom ulaganja, bez prava na participaciju u imovini stečenoj zajedničkim radom i poslovanjem zadruge.

To znači da se zadružna svojina metafizički podvaja na čisto privatnu svojinu zadrugara u obliku udela, i od zadrugara otuđenu svojinu stečenu radom i poslovanjem zadruge, na koju oni ne polažu individualna svojinska prava. Samim tim, i zadruga se tretira kao otuđeni privredni subjekat koji ne deluje kao oblik demokratskog samoorganizovanja zadrugara, već kao spoljašnja sila, što se provlači kroz ceo tekst Zakona.

Iz toga proističe gotovo potpuno odsustvo ekonomske stimulativnosti tako tretirane zadružne svojine, što se ogleda u nezainteresovanosti zadrugara, kako za ulaganja u zadrugu, tako i za rezultate njenog rada i poslovanja. Otuda sva odgovornost za poslovne rezultate pada na užu upravu, i pre svega na direktora zadruge, a neizostavna implikacija toga je da samo oni faktički raspolazu zadružnom imovinom, pa i samim udelima zadrugara.

U tome je i osnovni uzrok relativno slabih poslovnih rezultata i nezadovoljavajuće tržišne konkurentnosti naših zadruga. U koliziji su nedovoljna motivacija za rad i poslovanje, i neumoljive tržišne zakonitosti, koje nemaju milosti za nerad i poslovni javašluk. Proizvođači i potrošači mogu biti motivisani za zadružno privređivanje samo ako tako na tržištu bolje prolaze nego ako individualno privređuju i u promet pojedinačno ulaze.

Na tržištu bolje prolaze oni koji bolje rade i bolje posluju, pa da bi i zadruga bolje prolazila, moralo bi se isto pravilo primenjivati i u zadrugi, tako da zadrugari koji bolje rade i posluju

ju, bolje prolaze u raspodeli i prisvajanju novostvorene vrednosti. Prave zadružne svojine, pa ni prave zadruge, nema niti može biti bez raspodele prema doprinosu zajedničkom radu i poslovanju.

Takva raspodela ne može se vršiti na osnovu jednakih udela jer su individualni doprinosi različiti. Sve zadruge koje su u internoj raspodeli sprovodile uravnilovku, brzo su propadale, a opstajale su samo one koje su koliko toliko vrednovale rezultate rada. Pri uravnilovci nema motivacije da se bolje radi i posluje, jer oni koji bolje rade manje dobijaju, a koji rade manje dobijaju više u odnosu na radni doprinos.

Da bi se u zadruzi što više radilo i što bolje poslovalo, potrebno je da se i spolja i iznutra što više ulaže. Ne samo što nema nikakvog ekonomskog opravdanja, nego je izjednačavanje i ograničavanje udela zadrugara kao sopstvenog dela zadržnog vlasništva, kontraproaktivno i sa motivacijom zadržnog privređivanja nespojivo. Ako se zadrugari udružuju da bi što uspešnije privređivali, onda su oni, pod uslovom da je ono što privrede njihovo, zainteresovani da što više ulažu.

Ali zadrugari nisu motivisani ni za minimalna ulaganja ako se dobit ostavljena njihovim korišćenjem otuđuje. Da bi bili motivisani, uneseni udeli bi morali predstavljati osnov za individualnu raspodelu i prisvajanje ostavrenog dohotka i dobiti, što podrazumeva da njihova veličina zavisi od ličnog interesa i slobodnog opredeljenja zadrugara.

Uneseni udeli, međutim, ne mogu sami i sami za sebe biti dovoljan i dovoljno merodavan osnov raspodele, jer zadrugari poslovnim rezultatima zadruge doprinose svojim radom i u samoj zadruzi stvorenim sredstvima. Zato to mora biti drugi (ili bolje reći prvi) osnovni, i to karakteristični osnov raspodele i prisvajanja ostavrenog dohotka i dobiti, po kojem se zadruga suštinski razlikuje od privatnog i državnog preduzeća.

Interni doprinos zadržnom privređivanju ne može se utvrđivati putem tržišta jer zadrugari međusobno ne trguju već

zajednički rade i posluju, zbog čega je u samom tržišnom privređivanju nastala takozvana naučna organizacija rada, zasnovana na neposrednom merenju, sameravanju i normiranju radnog doprinosa. Bez razvijene naučne organizacije zadržnog rada i poslovanja ne može biti ni zadružne svojine, koja svojim ekonomskim implikacijama i efektima treba da nadvisi sve ostale oblike prisvajanja i privređivanja.

Neokrnjeni i neotuđivi svojinski subjektivitet zadrugara je najveći ekonomski stimulator da oni zadržnom imovinom racionalno raspolazu i ekonomično posluju, što nije moguće bez neposrednog merenja rada, bez čega se ne može objektivno utvrđivati ni radni doprinos. Da bi zadruga bila što produktivnija i što konkurentnija, neophodno je da zadržnu imovinu racionalno i ekonomično koriste svi koji sa njom rade i posluju.

Objektivno utvrđivanje radnog doprinosa vrši se pomoću tehnološko-ekonomskih parametara, izraženih kroz normative i standarade živog i opredmećenog rada, uz uvažavanje objektivnih uslova rada i poslovanja. Time se za osnovu ekonomskog vrednovanja radnog doprinosa uzima prosečni, odnosno društveno potrebni utrošak rada i sredstava po jedinici proizvoda ili usluge.

Objektiviziranjem radnog doprinosa kroz vrednovanje proizvoda rada omogućava se njegovo sameravanje i utvrđivanje relativnog doprinosa zadrugara u zajedničkom proizvodu, odnosno ostavrenom dohotku i dobiti zadruge. Time se postiže maksimalna racionalizacija zadržne organizacije rada, koja čini suvišnom spoljašnju kontrolu i prinudnu disciplinu u toku samog procesa rada.

Tako utvrđeni doprinos predstavlja relativni udeo pojedinačnog zadrugara u zajednički stečenoj imovini zadruge čiji je on individualni vlasnik. A zajedničko vlasništvo svih zadrugara ne može predstavljati ništa drugo do ukupan zbir njihovih individualnih udela, kojim oni zajednički raspolazu. I da bi zadržna imovina činila jedinstvenu vlasničku celinu, potrebno je da

se udelima stečenim u zadruzi, dodaju, pretvorena u relativne udele, i sredstva koja zadrugari unose u zadrugu.

Zadrugari mogu zadružnom imovinom neposredno raspolagati samo neposrednim odlučivanjem. Neotuđivost zadružne svojine nužno podrazumeva neotuđivost zadružne demokratije, i gde nema jedne, ne može biti ni druge. Uzalud je važećim Zakonom o zadrugama predviđeno da skupština zadruge (koju čine svi zadrugari) o materijalnom poslovanju i drugim značajnim pitanjima odlučuje većinom glasova svih članova, kad zadrugari nisu stvarni vlasnici zadružne imovine, pa nisu ni motivisani da naprasno koriste demokratska prava.

O radu i poslovanju naših zadruga faktički uz podršku stručnih službi odlučuje uža uprava, koja praktično i raspolaze zadružnom imovinom. Ogromna većina anketiranih zadrugara izjavljuje da ima veoma mali, ili da nema nikakav uticaj na odlučivanje o radu i poslovanju svoje zadruge. Zakonske obaveze o većinskom odlučivanju se često ni formalno ne poštuju, pa većina zadrugara nije ni u mogućnosti da se izjašnjava.

Pretpostavlja se da bi se stvari obrnule ako zaposleni u zadruzi ne bi bili članovi zadruge, mada dosadašnje iskustvo to ne potvrđuje, pa zaposleni imaju dominantan uticaj bez obzira na članski status. Izgleda da je to bez nekog većeg značaja za ostvarivanje svojinskih i demokratskih prava u zadruzi pa i Zakon o zadrugama dopušta obe mogućnosti.

Najamni odnosi su, međutim, nespojivi sa prirodom zadružne svojine i zadružne demokratije. Stručne službe su žila kucavica zadruge, te objektivno ne mogu biti u podređenom položaju a da to ne ugrozi njen rad i poslovanje. S obzirom na to, one bi morale biti najviše zainteresovane za uspešni rad i poslovanje zadruge, a to ne mogu biti ako nisu u svemu ravnopravni suvlasnici zadružne imovine.

Zaposleni će pogotovu biti nedovoljno zainteresovani za što uspešnije privređivanje zadruge ako njihove zarade ne zavise od njihovog radnog i poslovnog doprinosa, što je u našem

zadugarstvu preovlađujuća pojava. A njihova radna i poslovna motivacija je utoliko neophodnija što oni mogu najviše doprinosti imovinskom jačanju i unapređivanju celokupnog rada i poslovanja zadruge.

Socijalno-ekonomske implikacije zadružne svojine

Zadružna svojina skriva u sebi veliku motivacionu snagu koja pobuđuje proizvodnu, stvaralačku i socijalnu mobilnost. Što se ne može postići pojedinačno, može zajednički, i to je snaga koja pokreće na združivanje individualnih napora i sredstava da bi se zajednički ostvarili određeni ciljevi.

Združivanje individualnih sredstava motivisano je pre svega ostvarivanjem ekonomskih interesa. Sredstva se združuju da bi se zadovoljile određene potrebe koje se ne mogu zadovoljiti sopstvenim sredstvima ili zajedničkim mogu bolje i jeftinije nego samo sopstvenim. Seljačke radne zadruge nisu propale zato što je seljak protiv udruživanja, već što su služile zadovoljavanju nekih drugih nego njegovih sopstvenih potreba.

Zadružna imovina će pouzdano služiti zadovoljavanju potreba zadrugara samo ako je u njihovom vlasništvu, te da njome raspolaze prvenstveno u sopstvenom interesu kao što raspolaze i svojom privatnom imovinom. Jedino pod tim uslovom će biti motivisani za njeno održavanje, uvećavanje i racionalno korišćenje bez ikakve spoljašnje prinude. A ukoliko je zadružna imovina u službi nekih drugih interesa otuđena od zadrugara, nikakva prinuda neće pomoći da zadruge domaćinski posluje i uspešno privređuje.

Kad je zadružna imovina u rukama zadrugara, oni su motivisani da u zadrugu ulažu kao u svoje sopstveno gazdinstvo, što ona zapravo i jeste. Onda za to nisu ni potrebne neke zakonske obaveze, ali ne bi smele postojati ni zakonske smetnje za slobodno ulaganje u skladu s izvornim zadružnim načelima i karakterom zadružne svojine.

Slobodno ulaganje u zadrugu omogućava da svi postanu slobodni preduzetnici koji svojim sredstvima samostalno privređuju, što se bez udruživanja nina koji drugi način ne može ostvariti. To može biti daleko unosnije i sigurnije nego što je kućno „ćemerisanje“ ili pozajmljivanje i štednja u bankama sa kamatama koje prema svojim računima drugi diktiraju.

Zadružnim združivanjem privatnih sredstava omogućava se i njihovo racionalno korišćenje, koje se nedovoljnom individualnom upotrebom ne postiže. Umesto da se određena sredstva delimično koriste samo za sopstvene potrebe, rentabilnije je da se stave na zajedničko raspolaganje, radi optimalnog korišćenja, većem broju korisnika.

Zadružno korišćenje združenih sredstava je najoptimalnije i najrentabilnije kad lična korist njihovih neposrednih korisnika neposredno zavisi od njihovog racionalnog korišćenja, što je inače suštinsko određenje zadružne svojine. Ukoliko lične zarade i druge koristi zadrugara neposredno zavise od individualnog doprinosa zajedničkom privređivanju zadružnim sredstvima, utoliko je i lična motivacija za njihovo racionalno korišćenje veća.

Sa prisvajanjem prema radnom doprinosu, zadružna svojina je najsnažniji stimulator radnog angažovanja u zadružnom privređivanju. Direktna zavisnost zarade od radnog učinka, svakog podstiče, ne samo da više i bolje radi, već i da unapređuje sve ostale činioce produktivnosti. Iako radi i za sebe i za druge, zadrugar je motivisan kao da radi samo za sebe jer i drugi rade za njega, a rezultati njegovog radnog doprinosa samo njemu pripadaju.

Ali ukoliko zarada zadrugara zavisi od doprinosa ukupnim rezultatima privređivanja zadruge, on je zainteresovan ne samo za povećanje sopstvene produktivnosti, već i za produktivnost svih ostalih zadrugara, od koje zavisi produktivnost cele zadruge. Upravo zbog toga, niko u zadruzi ne radi samo za sebe već i za sve druge zadrugare, tako da svako radi za sve i

svi za svakoga.

Zajednički rad zadružnim sredstvima pruža znatno veće mogućnosti za podizanje produktivnosti nego ako se radi individualno privatnim sredstvima. Neuporedivo su veće mogućnosti za razvojna istraživanja, unapređivanje tehnologije, ekonomije i organizacije rada, stručno usavršavanje, komuniciranje sa poslovnim svetom, ispitivanje tržišta, te unapređivanje mnogih drugih činilaca produktivnosti.

Velike se uštede ostvaruju i zajedničkim nastupanjem na tržištu. Preko zadruge se lakše ostvaruje trajna i pouzdana saradnja sa poslovnim partnerima. Većim količinskim nabavkama i zajedničkim plasmanom proizvoda može se znatno profitirati na ekonomiji obima.

Zadruga je najpogodniji oblik neposrednog povezivanja proizvođača i potrošača, čime se znatno skraćuje prometni lanac i smanjuju prometni troškovi. Što je još značajnije, uspostavlja se postojan reprodukcioni lanac, preko kojeg se neposrednom saradnjom proizvođača i potrošača obezbeđuju: garantovan kvalitet, sigurno snabdevanje, i plasman proizvoda i usluga.

Zadružna svojina je integrativna snaga reprodukcionog lanca, koja sve njegove karike povezuje u organsku celinu sa neposrednom i uzajamno održavanom međuzavisnošću. Zadrugari koji rade zajedničkim sredstvima, čine jedinstveni kolektiv u kojem je svako upućen na svakoga, jer svako svoje interese ostvaruje kroz saradnju sa drugima.

Kroz to se interesi udruženih zadrugara međusobno sučeljavaju i stapaju u njihov zajednički interes, kao integrativnu snagu njihove reprodukcione aktivnosti. Zbog toga je svako životno zainteresovan, ne samo da i svi drugi bolje rade nego da i bolje žive, na čemu se zasniva uzajamna solidarnost i održava postojana ego-altruistička ravnoteža, tako da svako i radi i živi za sve, i svi za svakoga.

Prisvajanje prema radnom doprinosu vrši se po principu

„čistih računa“, čime se prevazilazi sukobljavanje ličnih interesa. Na osnovu objektivno utvrđenog individualnog doprinosa, svako može unapred znati koji mu deo ostvarenog dohotka i dobiti pripada, čime se isključuje voluntarističko većanje, koje dovodi do sukobljavanja. Individualna raspodela se operativno svodi na računovodstvene operacije, koje se mogu kompjuterizovati i osloboditi vreme od suvišnog sastančenja.

Zadružna svojina se kroz to potvrđuje kao prava društvena svojina, sa realnim izgledima da se kao takva konstituiše i na nacionalnom i na planetarnom nivou. Da se u Jugoslaviji udruživanje rada vršilo na zadružnim načelima umesto što je zadrugarstvo utapano u prividno udruženi rad, izgradilo bi se neraskidivo jedinstvo jugoslovenskih naroda, koje niko ne bi mogao razoriti.

PROIZVODNJA ZDRAVE HRANE I RAZVOJ ZADRUGARSTVA

Profit ili život

Na našim trpezama sve je manje zdrave hrane, u kojoj je sve više veštačke a sve manje prirodne supstance. Problem nije u korišćenju svake veštačke supstance, već otrovnih, po ljudski organizam štetnih hemikalija, koje razaraju živo tkivo i umanjuju otpornost prema mnogim, poznatim i nepoznatim bolestima.

Postavlja se pitanje zašto ljudi svesno truju i jedni druge i sami sebe jer se zatrovanom hranom hrane i potrošači i proizvođači hrane. Šta je to u ljudskom životu što se stavlja iznad samog života?

To može biti samo nešto od čega sudbonosno zavisi sam život, a to je profit, od kojeg zavisi opstanak svake firme, bez čega nema opstanka ni njenih vlasnika ni zaposlenih. U uslovima bespoštedne tržišne konkurencije ni jedna firma ne može

opstati ako se ne razvija, radi čega mora ostvarivati nekakvu dobit, kojom će unapređivati svoj rad i poslovanje.

Bez obzira da li su u pitanju inokosni ili kolektivni proizvođači hrane, svako ko proizvodi za tržište mora prihvatiti pravilo da sa što manje ulaganja ostvari što veće prinose. Tome je uglavnom podređen i razvoj proizvodne tehnologije, koja međutim, može biti pravilno upotrebljena i zloupotrebljena.

Pošto se granice zdravstvene bezbednosti i rentabilne upotrebe veštačkih supstanci ne podudaraju, svaki tržišni proizvođač hrane se nalazi pred iskušenjem da što veću dobit ostvari i po cenu zdravlja, pogotovu ako se o tuđem zdravlju radi. U opredeljivanju između tuđeg zdravlja i sopstvene koristi, skoro da dileme nema.

Tome naruku ide što u iskušenje pada i sam potrošač, koji o kvalitetu hrane sudi više po izgledu nego po nevidljivom sastavu hranljive supstance, pa se pre odlučuje čak i za skuplju veštačku, nego za jevtiniju prirodnu hranu. Zavodljivosti veštačke glazure teško se odoleva baš kao i sladokusačkoj proždrljivosti pri kojoj i najzdravija hrana postaje po zdravlje škodljiva. Potrošačku naivnost potpiruje i markentinška propaganda koja preuveličava pozitivna, a prećutkuje negativna svojstva robe.

Cela društvena reprodukcija se time na štetu ljudskog zdravlja stavlja u funkciju reprodukcovanja profita, kojem se i proizvodnja i potrošnja, posredno ili neposredno, svesno ili nesvesno, podređuju. Profit se na taj način, čak iznad ljudskog života, podiže na pijedestal najviše društvene vrednosti, bez obzira što bez života ni profita ne bi bilo.

Pri masovnoj proizvodnji zatrovane hrane, trovanje mogu izbeći samo najbogatiji koji su u stanju da pronađu i plate sve ređu i sve dragoceniju zdravu hranu, i najsiromašniji koji prirodnu hranu još samo za sebe proizvode. Da bi sačuvali zdravlje, inokosni poljoprivredni proizvođači sve više pribegavaju dvojnoj proizvodnji proizvodeći jednu hranu za sebe a drugu za tržište, i trujući tako druge a štiteći samo sebe, ali potpune zaš-

tite nema niza koga jer niko nije u mogućnosti da proizvede sve što mu je potrebno.

Podijeljeno na profiterere i proletere, društvo nije u stanju da se zaštiti od masovnog trovanja. Pod apsolutnom dominacijom profitera, država umesto zaštite ljudskog života, štiti prevashodno reprodukciju profita. Ukoliko i brine o nekoj zdravstvenoj preventivi, ona se redovno potiskuje prečom brigom o profitu.

Ali pod dominacijom međunarodnog tržišta, nacionalne države i ne mogu zaštititi život sopstvenog stanovništva a da ugrožavanjem profita ne ugroze i sam život. U sve zbijenijoj međunarodnoj zajednici, zaštita ljudskog života nije samo nacionalni, već prevashodno međunarodni problem.

Problem je, međutim, što međunarodna zajednica nije konstituisana kao demokratska, već kao autokratska asocijacija pod apsolutnom dominacijom jednog međunarodnog centra, koji je u funkciji monopolističke zaštite profita moćnih transnacionalnih i nadsnacionalnih korporacija, čijem reprodukciji životi celokupnog svetskog stanovništva služe samo kao prirodna sirovina. U toj funkciji se i rentabilnija proizvodnja veštačke, pretpostavlja nerentabilnijoj proizvodnji prirodne hrane, pri čemu se ne brine mnogo o životu ljudi, koji se i kroz proizvodnju i kroz potrošnju žrtvuje uvećavanju profita. Zajedno sa bezobzirnim iscrpljivanjem prirodnih sirovina, iscrpljuje se i ljudski život kao najdragocenija prirodna sirovina.

Krajnje je vreme da se stvari obrnu, i da se umesto profita u žihu društvene reprodukcije stavi ljudski život, kojem treba da se podredi i sticanje profita umesto da se život podređuje profitu. Tome prve treba da se okrenu najugroženije zemlje takozvane tranzicije, kojima je umesto euforije života nametnuta euforija profita, pri kojoj će u postojećoj konstelaciji snaga sigurno ostati i bez profita i bez života.

Razrešenje dileme - u zadrugarstvu

Ukoliko profita nema bez života, ni života bez profita, rešenje nije u dilemi „profit ili život“ već u sintagmi „i profit i život“, ali umesto da život bude u funkciji profita, profit se mora staviti u funkciju života da bi se postojeća dilema progresivno razrešila i sve dublja društvena kriza uspešno prebrodila. Stvar nije u tome da se profiteri smiluju na proletere već i da proleter postanu profiteri, čiji će život predstavljati osnovni smisao profiterstva.

Dosadašnje istorijsko iskustvo pokazuje da nema prečeg puta ka tome od zasnivanja društvene proizvodnje i potrošnje na zadružnim načelima, čime se svi stavljaju u jednaku društvenu poziciju da zajednički odlučuju i o profitu i o sopstvenom životu. Zadružno zajedništvo pruža ne samo najpouzdaniju društvenu garanciju zdravstvene zaštite potrošača, nego i najšire mogućnosti za profitabilnu proizvodnju zdrave hrane.

Pošto se profitabilnost zasniva na produktivnosti, čiji je ključni činilac proizvodna motivacija, zadružna proizvodnja je potencijalno profitabilnija i od preduzetničke i od individualne proizvodnje jer predstavlja relativno viši stepen motivacije, sa kojom se mogu postići i znatno viši proizvodni prinosi nego prekomernom upotrebom zdravstveno štetnih hemikalija.

Dok su u preduzetništvu kao profiteri za veće proizvodne prinose zainteresovani samo preduzetnici, u zadrugarstvu su za to motivisani svi zadrugari, i to dvostruko: kao vlasnici angažovanih sredstava i kao proizvođači jer u ostvarenoj dobiti učestvuju i po jednom i po drugom osnovu. Za razliku od klasičnog preduzeća polarizovanog na proletere i profiterere, u zadruzi su praktično svi zadrugari i profiteri i preduzetnici neposredno angažovani na unapređivanju ukupne ekonomije rada i poslovanja.

Proizvodna motivacija zadrugara je i u odnosu na individualne proizvođače dvostruka: individualna i kolektivna, jer se

pri zajedničkom radu i poslovanju lična motivacija uvećava, čime se mobilize znatno veća proizvodna i stvaralačka energija nego pri individualnoj aktivnosti. Koncentrisana energija, isto kao koncentrisana sredstva, multiplikuje proizvodnu snagu kao potencijalni izvor uvećanih proizvodnih efekata.

Sa koncentracijom radne snage u zadruzi se vrši i koncentracija proizvodnih sredstava, kojom se obezbeđuje njihova racionalnija i rentabilnija upotreba, što je takođe velika prednost zadružne, u odnosu na sitnosopstveničku individualnu proizvodnju. I ta prednost se sve više povećava što se više razvija proizvodna tehnika, čija je upotreba na sitnim zemljišnim posedima sve nerentabilnija.

U jugoslovenskoj privredi zapravo peovlađuje sitan zemljišni posed, na kojem se ne isplati upotreba skupe proizvodne tehnike, što je jedan od osnovnih uzroka relativno niske produktivnosti, i pored visoke individualne motivacije poljoprivrednog proizvođača. Da bi se to kompenziralo, masovno se pribegava preteranoj upotrebi hemikalija, kojom se postižu veći prinosi ali manje kvalitetne i po zdravlje štetne hrane.

Rešenje nije u povratku na kulaštvo i nadničarstvo, pri čemu bi drastično pala proizvodna motivacija poljoprivrednog proizvođača, što bi bilo u velikoj koliziji sa savremenom tehnikom i tehnologijom, koje zahtevaju visoku proizvodnu motivaciju. I na velikim poljoprivrednim kompleksima nema visoke produktivnosti ni sa najsavremenijom tehnikom i tehnologijom ako je angažovana radna snaga u najamnom odnosu.

Zbog toga ni državni kombinati, i pored velike koncentracije proizvodnih snaga i razvijene tehnologije, ne daju visokoproduktivnu i visokoprofitabilnu proizvodnju zdrave hrane, pa rešenje nije ni u podržavljenu poljoprivrede i poljoprivrednog zemljišta. Jedina prednost državne proizvodnje u odnosu na individualnu, je u većoj koncentraciji proizvodnih snaga, ali je veliki hendikep u nižoj proizvodnoj i poslovnoj motivaciji.

Iz istih razloga rešenje nije ni u podržavljenu zadrugar-

stvu, koje se, u suštini, ne zasniva na izvornim zadružnim načelima već na državnom diktatu. U Jugoslaviji su zadružne organizacije nakon II svetskog rata praktično transformisane u paradržavne institucije: najpre u seljačke radne zadruge, a zatim u zemljoradničke zadruge i zadružne saveze, s otuđenim zadružnim vlasništvom, koje se i danas tretira kao apstraktno društveno vlasništvo bez individualnog svojinskog subjektiviteta zadrugara.

Zato zadrugari nisu mnogo zainteresovani da ulažu u zadrugu ni da se neposredno angažuju u radu i poslovanju zadruge, a i zaposleni su faktički u najamnom odnosu. To je i osnovni razlog što se zemljoradničke zadruge malo bave zemljoradnjom, a ukoliko se i bave, ona im je više sporedna nego osnovna delatnost, koja se u suštini i ne zasniva na zadružnim načelima.

Da bi postalo moćna proizvodna snaga koja može obezbediti proizvodnju zdrave hrane, jugoslovensko zadrugarstvo se mora vratiti izvornim zadružnim načelima sa neotuđivim zajedničkim vlasništvom zadrugara na ukupnim sredstvima stečenim njihovim zajedničkim radom i poslovanjem. Na toj vlasničkoj osnovi optimalna proizvodna motivacija može se postići samo ako svaki zadrugar u ostvarenom dohotku i zadružnoj dobiti učestvuje srazmerno svom ukupnom doprinosu živim i opredmećenim radom, što pretpostavlja korenite promene i u zadružnom zakonodavstvu.

Razvoj zadrugarstva je ključni činilac integracije, socijalizacije i humanizacije sela i seljaka, što je bitan uslov za proizvodnju zdrave hrane. Ukoliko se uspostavljaju u ekonomskoj bazi, neposredna međuzavisnost i uzajamnost razvijaju se u celokupnoj društvenoj reprodukciji, zbog čega se o životu i zdravlju drugih brine kao o svojem sopstvenom.

Medjuzadružna saradnja proizvođača i potrošača

Visoka produktivnost je neophodan, ali nije dovoljan uslov za proizvodnju zdrave hrane. Jagma za profitom nema granica, pa nikakva produktivnost ne može zadovoljiti profiter-ske ambicije. Za proizvodnju zdrave hrane neophodno je neposredno usklađivanje interesa proizvođača i potrošača, koje se najbolje može vršiti kroz međuzadružnu saradnju, što podrazumeva da se pored proizvođačkog, razvija i potrošačko zadrugarstvo.

U Jugoslaviji je, međutim, potrošačko zadrugarstvo nakon II svetskog rata ugašeno, a njegova obnova je započeta tek 90-ih godina XX stoleća. Malobrojne potrošačke zadruge snabdevaju se više preko trgovine nego direktno od proizvođača, zbog čega teško dolaze do zdrave i jevtine hrane. Ukoliko se bave proizvodnjom, zemljoradničke zadruge nisu zainteresovane da održavaju trajne poslovne odnose sa potrošačkim zadrugama, a neorganizovani individualni proizvođači ne mogu da zadovolje njihovu potražnju.

Proizvođačko i potrošačko zadrugarstvo su komplementarni, zbog čega se moraju razvijati kao jedinstven proces da bi se udovoljilo razvojnim trendovima društvene reprodukcije, koji se bez zadrugarstva dalje odvijati i ne mogu. Savremeni društveni razvoj neizostavno zahteva sinhronizovano usmeravanje svih činilaca i tokova društvene reprodukcije, koje nije moguće bez neposrednog povezivanja i dogovaranja organizovanih proizvođača i potrošača.

Neposredno povezivanje i dogovaranja proizvođača i potrošača zdrave hrane najbolje se može vršiti putem proizvođačkih i potrošačkih zadruga, odnosno proizvođačko-potrošačkih kooperativa. To je način da se na zadružnim načelima obezbedi puna ravnopravnost dogovaranja i odlučivanja o zajedničkim interesima, da svi budu zadovoljni i da niko ne bude izigran i oštećen. Samo tako se može održavati i trajna poslovna

saradnja u obostranom interesu proizvođača i potrošača, koja je u funkciji obostrane sigurnosti, i sama po sebi njihov obostrani interes.

U interesu je potrošača da obezbede trajno snabdevanje zdravom hranom, a proizvođača siguran plasman svojih proizvoda po unapred dogovorenim cenama. Sasvim je sigurno da će potrošači prihvatiti ekonomski opravdane cene zdrave hrane jer se po neodrživo niskim cenama ne može proizvoditi, a da će proizvođači pod tim uslovom održavati ugovoreni kvalitet svojih proizvoda.

Neposrednom razmenom između proizvođača i potrošača zaobilazi se posredovanje trgovine, čime se u obostranom interesu smanjuju prometni troškovi, tako da proizvođači mogu svoju robu prodavati po višim, a potrošači kupovati po nižim cenama nego na „slobodnom tržištu“. Neposredna razmena je jedan od uslova da se izbegne i gubljenje na kvalitetu hrane do kojeg dolazi usled dužeg zadržavanja u prometu dok ne stigne do potrošača kao krajnjeg kupca.

Kroz poslovnu saradnju proizvođačkih i potrošačkih zadruga u izgledu su i zajednička ulaganja proizvođača i potrošača u proizvodnju zdrave hrane. Sa razvojem zadrugarstva, klasična štednja će sve više ustupati mesto namenskim ulaganjima u proizvodnju određenih proizvoda planiranog obima i kvaliteta. Umesto da se preko tržišta od slučaja do slučaja snabdeva hranom sumnjivog kvaliteta, u interesu je potrošača da kod poznatog proizvođača investira u proizvodnju kvalitetne hrane za koju se unapred opredeli.

Proizvođaču pogotovu više odgovaraju zajednička ulaganja nego skupi krediti, za koje mora plaćati visoke kamate nezavisno od ostvarenog prihoda. A odgovara mu i da proizvodi unapred naručenu robu za poznatog i sigurnog kupca, sa kojim faktički ulazi u zajedničku proizvodnju, što je za obezbeđenje zdrave i kvalitetne grane od izuzetnog značaja.

Zajednička proizvodnja podrazumeva i zajedničku dobit,

koja se mora raspoređivati prema uloženom doprinosu da bi se zajedništvo trajno održavalo. Doprinos potrošača može se sastojati i u proizvodnom radu ili određenim uslugama, na osnovu kojih će, kao i po osnovu uloženi sredstava, polagati pravo na odgovarajući deo proizvoda. To je naročito poželjno u kampanji sezonskih radova kada je proizvođaču neophodna dodatna radna snaga.

Proizvodnja zdrave hrane je sudbonosni činilac egzistencijalnog povezivanja sela i grada koji u tome mora imati više inicijative jer mu preti i veća životna opasnost. Na tome se zasniva i neumoljiva neizbežnost opšte i duboke integracije, socijalizacije i humanizacije društva, bez čega mu preti i sam opstanak.

Inicijativa mora ići pre svega u pravcu iznalaženja mogućnosti sve produktivnije proizvodnje sve zdravije hrane, sa što manje, pa i bez imalo otrovnih supstanci. Odlučujuću ulogu u tome treba da ima nauka, ne samo zbog toga što je za to najpozvanija već i što su naučnici najsvesniji potencijalne opasnosti, i utoliko najodgovorniji za sudbinu čovečanstva.

Trajno rešenja za proizvodnju zdrave hrane ne može biti bez najšire scientizacije poljoprivredne proizvodnje, koja je u opštedruštvenom interesu baš kao i sama zdrava hrana. Ona je praktično neostvariva bez neposrednog povezivanja proizvodnje i naučnog stvaralaštva na zadružnim načelima. Etatičkim posredovanjem ne mogu se obezbediti ni odgovarajući razvoj naučno-istraživačke delatnosti ni neophodna primena naučnih saznanja.

Zadružno udruživanje je siguran put i za samu deetatizaciju društvenog života, koja podrazumeva odlučujuću ulogu organizovanih proizvođača i potrošača i u donošenju državnih odluka. To je nužan uslov da se država umesto u službu malobrojne profilerske klase i monopolskog profiterstva, stavi pre svega u funkciju progresivne reprodukcije života celog društva.

Međunarodna zadružna saradnja u obezbeđenju zdrave hrane

Međuzadružna saradnja u obezbeđivanju zdrave hrane mora sve više dobijati međunarodne razmere jer je to međunarodni problem. U sve zbijenijoj međunarodnoj zajednici nijedan narod ne može sam za sebe ni opstajati ni opstati, a proizvodnja zdrave hrane je prvi uslov opstanka i stoga sudbonosni činilac neposredne integracije celog čovečanstva.

Jugoslavija je među zemljama sa najvećim prirodnim pogodnostima za proizvodnju zdrave hrane, a sa najnerazvijenijim zadrugarstvom kao najznačajnijim činiocem neposredne integracije. Razvoj zadrugarstva je prvi uslov da se te pogodnosti iskoriste i da Jugoslavija kroz međunarodnu zadružnu saradnju postane jedan od najvećih izvoznika zdrave hrane.

Neposrednom međuzadružnom razmenom izbeglo bi se posredovanje spoljnotrgovinskih organizacija, čime bi se na dobrobit i proizvođača i potrošača smanjili i prometni troškovi i rizici od kvarenja zbog zadržavanja robe u prometu. Iz stalne potrebe za zdravom hranom proističe i potreba za trajnijim trgovinskim, posebno kompenzacionim aranžmanima, kako među pojedinačnim zadrugama, tako i među njihovim nacionalnim asocijacijama.

Težište međunarodne zadružne saradnje treba, međutim, sve više da se pomera na zajedničku proizvodnju zdrave hrane, čiju okosnicu čine zajednička ulaganja i zajednička istraživanja. Ne treba očekivati ni iščekivati da tu saradnju neko drugi pokreće; inicijative moraju poticati od samih zadružnih organizacija, koje su za proizvodnju zdrave hrane najviše i zainteresovane.

Međunarodne zadružne saradnje može biti samo ako se ona bude zasnivala na izvornim zadružnim principima, koji podrazumevaju ekvivalentno (srazmerno ulaganjima) učešće u ostvarenim efektima saradnje, čime se isključuje nezaslužno,

neopravdano i nepravedno iskorišćavanje jednih od strane drugih. Sa proizvodnjom zdrave hrane moraće se proizvoditi i zdravi međuljudski i međunarodni odnosi, bez međusobnog porobljavanja, ugnjetavanja i trovanja.

Tome najpre, i možda jedino, na put može stati međunarodni zadružni pokret, kao najizvorniji i najmasovniji oblik samorganizovanja zainteresovanih proizvođača i potrošača. Ne može se očekivati da će se za zdravu hranu i zdrave međuljudske odnose boriti profiterske organizacije, koje i ljudsku hranu i međuljudske odnose zapravo bezobzimo truju. Ne može se očekivati ni od otuđenih nacionalnih i međunarodnih organizacija koje su u funkciji bezobzirnog profiterstva.

Međunarodno zadrugarstvo je okosnica jedinstvene opštečovečanske zajednice slobodnih i ravnopravnih naroda sastavljenih od slobodnih i ravnopravnih, u zadružne organizacije dobrovoljno udruženih individua, sposobnih da se sami o sebi staraju, zbog čega su im sve manje potrebne neke otuđene stateljske institucije. Tek kad zadrugarstvo postane dominantan odnos može se očekivati da će čovečanstvo biti (samo)zaštićeno od svih oblika (samo)trovanja.

Da bi se to postiglo, zadrugarstvo se mora dalje i kvalitativno i kvantitativno razvijati: kvalitativno u smislu što doslednije primene izvornih zadružnih načela, a kvantitativno u pravcu zahvatanja svih sfera društvene reprodukcije. Dosledna i univerzalna primena zadružnih načela dovešće dotle da svako počne brinuti o zdravlju i životu drugih kao što brine o svom sopstvenom kad život i zdravlje svakog postanu zavisni od života i zdravlja drugih.

LOKALNA SAMOUPRAVA I RAZVOJ SEOSKIH MARGINALNIH PODRUČJA

Dva su razvojna trenda sudbonosno uticala na marginalizaciju seoskih područja Srbije: koncentracija industrije i etatis-

tička centralizacija vlasti i vlasništva u gradskim sredinama, čime su srbijanska sela „pražnjena“ i ekonomski i demografski. Da bi se otvorile razvojne perspektive sela, bio bi neophodan obrnuti trend: dekoncentracija industrije i demokratska decentralizacija vlasti i vlasništva. U svetu se uveliko vrši razmeštanje industrije u nerazvijena područja ali se vlast i vlasništvo ne ispuštaju iz ruku razvijenih, što je jedan od osnovnih uzroka velike planetarne krize.

Razvoj lokalne privrede

Marginalna seoska područja ne mogu se razvijati bez razvoja lokalne privrede, kojeg ne može biti bez lokalne samouprave, kao ni lokalne samouprave bez lokalne privrede. Pod velikim pritiskom kolonizatorske globalizacije, glavnu preokupaciju lokalne samouprave u svetu predstavlja upravo razvoj lokalne privrede, bez koje se ne mogu podmirivati ni elementarne potrebe lokalnog stanovništva.

Glavna prednost za razvoj lokalne privrede marginalnih (brdskih i planinskih) područja Srbije su perspektivni prirodni resursi, a glavni problem nedostatak ljudske radne snage, što je i najveći paradoks u uslovima enormne nezaposlenosti u prenaseljenim gradovima. Teškoća da se problem reši je u tome što bez demografske regeneracije nema privrednog razvoja, a bez privrednog razvoja nema demografske regeneracije marginalnih područja.

Perspektivne razvojne potencijale marginalnih seoskih područja Srbije predstavljaju naročito prirodne mogućnosti za razvoj stočarstva, voćarstva, vodoprivrede, šumarstva i turizma, koje se nedovoljno ili uopšte ne koriste. Njihova perspektivnost je u tome što će zdrava prirodna hrana, voda i čist vazduh postajati sve nasušnija potreba celog ovozemaljskog sveta. Za razvoj lokalne privrede je od presudnog značaja da se ona zaštiti od nasrtaja kolonizatorskih sila i zadrže u posedu lokal-

nog stanovništva.

Ali razvoja nerazvijenih područja neće biti ni ako lokalna privreda bude predstavljala samo sirovinsku bazu tuđih i otuđenih industrija koje će, kao i do sada, izvlačiti celokupan ili gotovo celokupan višak proizvoda, zbog čega je njena sopstvena industrijalizacija i finalizacija sopstvenih proizvoda za potrebe krajnjeg potrošača neizostavni uslov lokalnog razvoja. Umesto da prirodne sirovine prevaljuju daleki put do industrijskih pogona, vreme je da industrijski pogoni „dođu na noge“ prirodnim sirovinama, što je jedan od osnovnih uslova da se umesto povećavanja smanjuje ekonomski jaz između razvijenih i nerazvijenih područja.

Da bi izdržala konkurenciju na otvorenom tržištu, lokalna privreda mora ostvarivati visoku produktivnost, koja je sada izuzetno niska. Doduše, ona konkuriše zdravim proizvodima, kojih je na tržištu sve manje, ali to je bez visoke produktivnosti nedovoljno. Da bi se ona podizala, moraju se unapređivati svi relevantni činioci produktivnosti, i pre svega tehnologija, organizacija, motivacija i ukupna ekonomija.

Pošto je motivacija glavna pokretačka snaga produktivnosti, lokalna samouprava je, kao njeno socijalno ishodište, ključni činilac razvoja lokalne privrede, o kojoj niko ne može brinuti bolje od onih koji od nje žive. I ne samo što do sada o razvoju lokalne privrede birokratizovana država nije mnogo brinula, nego ga je etatističkom centralizacijom i sputavala, što je upravo jedan od osnovnih uzroka ekonomske marginalizacije mnogih seoskih područja.

Demokratizacija svojinskih odnosa i razvoj lokalne samouprave i privrede

Bez neposrednog raspolaganja osnovnim sredstvima društvene reprodukcije (života i rada) nema nikakve uprave pa ni lokalne samouprave, kao ni stvarnih mogućnosti za samostalno

razvijanje lokalne privrede. Uprkos pravnim ovlašćenjima, seljak nikada nije bio suvereni vlasnik osnovnih sredstava i rezultata svog rada, i najmanje je to u ekonomski zaostalim područjima, gde je posredno ili neposredno eksploatisan više i od najbednijeg proletera, a ponajviše preko države. Putem tržišne stihije, poreza, obaveznog otkupa, depresiranih cena poljoprivrednih proizvoda, te drugih posrednih ili neposrednih mera državne politike, seljak je lišavan gotovo celokupnog viška proizvoda, čime je njegov život praktično srozavan do minimuma gole egzistencije.

Sada se nad srbijanskim selom nadvila i avet kolonizatorskog globalizma, koja u potrazi za biomasom i drugim nasušnim resursima prirode preti da seljaka potpuno uništi. Progresivne i rodoljubive snage Srbije moraju se tome svim sredstvima odupreti, a najefikasnije sredstvo je da se privatizacijom državnog i socijalizacijom privatnog vlasništva sva prirodna i nacionalna dobra transformišu u zajedničko vlasništvo celokupnog stanovništva, koje neće dozvoliti da ga grobari srpskog naroda zajedno s ostalim malim narodima na ovim područjima zauvek pokopaju.

Suštinskom demokratizacijom svojinskih odnosa sprečiće se otuđivanje sredstava samodoprinosna građana, koja su do sada gotovo redovno prisvajala javna preduzeća i državni organi. Električna i putna mreža kao i drugi infrastrukturni objekti koje su građani nerazvijenih područja gradili sopstvenim sredstvima, prešli su u ruke javnih preduzeća, čije usluge oni plaćaju po punim cenama kao i korisnici koji nisu ništa uložili. Zadržni domovi i domovi kulture su zapušteni ili se nenamenski koriste, a seljani nemaju gde da se sastaju i obavljaju svoje društvene i kulturne aktivnosti. Zakonom bi se moralo utvrditi da su sredstva samodoprinosna neotuđiva i da predstavljaju zajedničko vlasništvo njihovih udružilaca, bez obzira za šta se i kako koriste.

Pravo demokratsko rešenje je da se sredstva samodopri-

nosa u vidu zadružnih udela koncentrišu u zadružnim organizacijama, ili u vidu akcija u akcionarskim društvima, tako da trajno ostaju u neposrednom raspolaganju udružilaca. Po istom principu bi se morala izvršiti i svojinjska transformacija postojećih javnih preduzeća, čija bi se imovina pretvorila u zajedničko vlasništvo korisnika i davalaca usluga kojima izvorno i pripada, čime bi se postojeći ekonomski jaz između razvijenih i nerazvijenih područja znatno smanjio.

Do toga, međutim, neće doći ako se lokalna privreda ne oslobodi od prekomernog fiskalnog zahvatanja novostvorene vrednosti. Problem se ne rešava palijativnim merama preraspodele iz budžeta jer se od nerazvijenih mnogo više uzima nego što im se vraća. Neophodna je korenita promena u samom sistemu društvene reprodukcije tako da lokalne zajednice same brinu o svojim potrebama koje se na lokalnom nivou mogu najuspešnije zadovoljavati i da za to samostalno raspolažu potrebnim sredstvima, a da se u širim zajednicama koncentrišu sredstva samo za potrebe koje se na lokalnom nivou ne mogu zadovoljavati ili se to ne isplati. Umesto distributivnog niveliranja društvenog standarda država bi morala podsticati ravnomerniji razvoj lokalnih zajednica.

Otuđivanje imovine i novostvorene vrednosti ubitačno deluje na reproduktivnu sposobnost, produktivnost i standard lokalne privrede i lokalne zajednice, a njihovu konkurentnost na tržištu još više umanjuje kolonizatorska politika najrazvijenijih zemalja, koje se uprkos sopstvenom protekcionizmu svim silama suprotstavljaju zaštitnim merama nerazvijenih zemalja, što najviše pogađa upravo najnerazvijenije, i to utoliko više što su nerazvijeniji.

Srbija svoju privredu mora štititi od kolonizatorskih nasrtaja, suprotstavljajući se tržišnom monopolizmu i nelojalnoj konkurenciji u borbi za ekvivalentnu i što ekvivalentniju razmenu, a najbolja samozaštita je da lokalna privreda radi veće konkurentnosti, na tržište stalno izlazi sa novim, zdravim i

visokokvalitetnim proizvodima. Što ekvivalentnija razmena na otvorenom tržištu znači što manje odlivanje novostvorene vrednosti iz lokalne privrede, koja se za takvu razmenu mora boriti pre svega u sopstvenoj sredini.

Najbolji način za to je rehabilitacija i dosledna primena davno napuštenih izvornih zadružnih načela, po kojima svako dobija srazmerno tome koliko daje, što pretpostavlja transformaciju otuđenog zadružnog vlasništva u zajedničko vlasništvo zadrugara, koje se stiče i reprodukuje ekvivalentnom raspodelom novostvorene vrednosti prema ukupnim ulaganjima živog i opredmećenog rada. To može postati najsnažniji podsticaj i za što veća ulaganja i za što bolje privređivanje unapređivanjem svih činilaca produktivnosti i ukupne ekonomije rada, bez čega se razvoj lokalne privrede i nerazvijenih lokalnih zajednica ne može ubrzati.

Primena izvornih zadružnih načela je pravi način i za zamenu neekvivalentne tržišne razmene ekvivalentnom neposrednom razmenom, kojom se isključuje nezasluženo prisvajanje tuđeg. Savremena neposredna razmena rada može se temeljiti na tradicionalnim oblicima pozajmice i ortakluka. Jagodnasto voće (jagoda, malina, kupina) se, na primer, bere prekodan, što je „dušu dalo“ za zadružnu pozajmicu, kao i kod mnogih drugih kultura. Tu se vrši baš neposredna razmena samog živog rada (dan za dan ili čas za čas) gde ne može dolaziti ni do prevare ni do stihijnog prelivanja, a ni razlike u radnim učincima nisu toliko velike, mada se kod težih radova i za to nalaze rešenja, pa se, na primer, sat i po ili dva sata dečijeg rada razmenjuje za sat rad odraslog.

Neposredna razmena može se još ekvivalentnije vršiti u razmeni opredmećenog rada direktnim sameravanjem društveno potrebnog rada sadržanog u konkretnim proizvodima i uslugama. Razmenska vrednost proizvoda utvrđuje se tako što se društveno (prosečno) vreme potrebno za njegovu proizvodnju pomnoži koeficijentom složenosti rada, čime se novac kao pos-

rednik neekvivalentne razmene čini suvišnim, i služi samo kao merilo vrednosti. U nekim lokalnim zajednicama SAD zeleni dolar se zamenjuje „vremenskim dolarom“ jer se zanemaruju razlike u složenosti rada čime se praktično zadržava neekvivalentna razmena, a ukoliko se složenost rada uvažava, pravilnije je govoriti o vrednosnom dolaru, ili kod nas o vrednosnom dinaru.

Da bi se razvoj nerazvijenih područja ubrzao, neophodno je da se iz proizvodnje, razmene i raspodele što više isključe eksploatacija i prisvajanje tuđeg rada. A za to je neophodna i odgovarajuća organizacija zajedničkog života, rada i upravljanja kojom će se onemogućiti da radnici siromaše a neradnici se na njihov račun bogate. Demokratizacija svojinskih odnosa podrazumeva demokratizaciju upravljanja, zadružno privređivanje i zadružnu organizaciju. Zbog gaženja izvornih zadružnih načela, zadružnog privređivanja u nerazvijenim seoskim naseljima gotovo i nema, a gde i postoje, zadruge su praktično pretvorene u privatne firme zadružne birokratije.

Organizacija zajedničkog života, rada i upravljanja u lokalnim zajednicama

Nasuprot globalističkim težnjama kolonijalnih sila i njihovih transnacionalnih korporacija koje lokalnu privredu razbijaju da bi je lakše kolonizovali, za ubrzani razvoj nerazvijenih privreda neophodno je slobodno, integralno i integrišuće reprodukciono povezivanje, bez čega je se kolonizatorskim silama teško odupreti. Kao razvojni činilac, zadružno organizovanje bi moralo zahvatati sve sfere privređivanja i sve reprodukcione tokove, od primarne proizvodnje do finalizacije i neposredne razmene finalnih proizvoda sa krajnjim potrošačem.

Visokotehnologizovanom privređivanju i njegovom funkcionalnom reprodukcionom povezivanju ne odgovara klasično, kruto institucionalizovano i centralizovano organizovanje.

Umesto instaliranih pogona i krutih organizacionih formi, osnovu savremenog zadružnog organizovanja lokalne privrede morali bi predstavljati društveno celishodni i profitabilni reprodukcioni programi koji bi sve činioce reprodukcije neposredno povezivali u jedan fleksibilno organizovan reprodukcioni lanac.

U takvu organizaciju bi se, prema konkretnim interesima i reprodukcionim mogućnostima, uključivale ne samo zadruge kao trajno institucionalizovani kolektiviteti nego svi realizatori reprodukcionog programa, uključujući i pojedince, proizvodna i prometna preduzeća, istraživačke organizacije, davaoce raznih usluga i zainteresovane investitore, sve do organizovanih domaćih i stranih potrošača sa kojima se vrši neposredna razmena gotovih proizvoda i usluga. Bitno je samo da se u celom reprodukcionom lancu međusobni odnosi realizatora reprodukcionog programa zasnivaju na izvornim zadružnim načelima tako da niko nikoga ne iskorišćava, što je i neizostavni uslov slobodnog reprodukcionog povezivanja.

To podrazumeva demokratizaciju celog reprodukcionog lanca, kao suštinsku odrednicu lokalne samouprave i samog organizovanja zajedničkog života i privređivanja u lokalnim zajednicama. Savremena lokalna samouprava ima svoje temelje u tradicionalnim oblicima neposredne demokratije, koji su i u nerazvijenim seoskim područjima (čak i pod turskim ropstvom) praktikovani naročito za vreme samoupravljanja, a danas, u tobože „demokratskom društvu“, marginalizovani ili potpuno potisnuti.

Kolonizatorskom globalizacijom demokratija je praktično izokrenuta u lažnu fasadu najbezobzirnije nacionalne i kolonijalne autokratske vladavine, pod čijom je dominacijom i lokalna samouprava pretvorena u krajnje birokratizovanu lokalnu upravu nad izolovanim i bespomoćnim građanima. Zato se lokalna uprava ne može suštinski demokratizovati bez demokratizacije celog društva, i na nacionalnom i na planetar-

nom nivou, ali bi demokratske inicijative morale poticati pre svega odozdo, to jest od samog obezvlašćenog demosa.

Lokalna samouprava bi se morala organizovati kao neposredna vlast građana, oslobođena od partijskog i birokratskog tutorstva. O sudbonosnim pitanjima zajedničkog života i rada građani bi u svojim lokalnim zajednicama morali odlučivati putem narodne inicijative, referenduma, zborova i drugih oblika ličnog izjašnjavanja a o ostalim pitanjima preko svojih neposredno izabranih i isključivo njima odgovornih izaslanika. Politički monopoli bi morali biti ukinuti, a političke stranke u demokratskom organizovanju i delovanju potpuno izjednačene s ostalim oblicima samoorganizovanja građana.

Ali pošto se lokalne odluke moraju donositi u skladu sa državnim zakonima i međunarodnim normama, državna i međunarodna zajednica morale bi se takođe organizovati i funkcionisati na principima neposredne demokratije da bi i lokalne zajednice mogle istinski demokratski funkcionisati. Umesto globalističko-kolonizatorskog uzurpiranja, narodni suverenitet bi morao biti uspostavljen na svim nivoima društvenog organizovanja od lokalnog do planetarnog.

To je neizostavni uslov da se i najzaostališe selo uzdigne na planetarni nivo, da se potpuno otvori i integriše u međunarodnu zajednicu, bez bojazni da će biti ugnjetavano i eksploatisano, što je opet neizostavni uslov slobodnog razvoja svih i svakoga. Samo tako se može izvršiti i stvarna demokratizacija sada marginalizovanih seoskih područja Srbije, koja zajedno sa svim ostalim zajednicama treba da se nađu u samom središtu svetskih zbivanja.

PROFIT ILI ŽIVOT

Čovečanstvo se nalazi pred sudbonosnom dilemom: profit ili život. Njeno pozitivno razrešenje u prilog života, vodi održanju i života i profita, a negativno u prilog profita – unište-

nju i jednog i drugog. Suština problema je u tome šta čemu treba da bude podređeno: profit životu ili životu profitu. Ako se profit podredi životu, biće i života i profita; u suprotnom neće biti ni jednog ni drugog.

Sada je život podređen profitu, koji sve više proždire životne resurse, dovodeći život u sve veću opasnost. Istorijski prag je već prekoračen. „Zbog upetostručene privredne ekspanzije, počev od 1950. godine, ekološke potrebe našeg privrednog sistema su ispunile raspoloživ ekološki prostor planete“.⁵ Globalna privreda je „prevazišla mogućnost Zemlje da služi kao rudnik i kao otpad. Kad bi se sve zemlje povele za primerom industrijskih zemalja, bilo bi potrebno pet ili šest planeta koje bi služile kao izvori za sirovine i slivnici za otpad privrednog razvoja“.⁶

Društveni problem za pozitivno razrešenje dileme je u tome što i o profitu i o životu odlučuju sami profiteri, koji kao manjina profitiraju i sopstveni život štite na račun većine društva. „Tržištima Trećeg sveta“, koji čini preko tri četvrtine ukupnog sveta, „nameću se u sve većim količinama i riskantni proizvodi“: lekovi, kontraceptivna sredstva i pesticidi koji su pre mnogo godina zabranjeni u Evropi, Americi ili Japanu; „kompanije ovih istih zemalja prodaju Trećem svetu: cigarete sa daleko većim sadržajem katrana i nikotina nego u bogatim zemljama, a u najnovije vreme mleko koje je zagađeno visokim stepenom radioaktivnosti od nuklearne katastrofe u Černobilju“. U nerazvijene zemlje izvoze se prljave tehnologije ili ih multinacionalne kompanije tamo koriste dok su u njihovim matičnim zemljama zabranjene.⁷ Ali veleprofiteri i u sopstvenim zemljama ugrožavaju živote milionskih masa zatrovanom hranom i zagađenom atmosferom.

⁵ *Globalizacija*, zbornik, „CLIO“, Beograd, 2003., prilog Dejvida S. Korte-na, str. 31.

⁶ Isto, prilog Volfanga Saksa, str. 241.

⁷ Isto, prilog Martina Kora, str. 66.

Zbog toga se zaštita životne sredine ne može ograničiti na zaštitu prirode od čoveka već mora obuhvatiti i zaštitu čoveka od čoveka, društva od autokratske tiranije. Rešenje problema nije u dobroj volji i samilosti profitera. Tržišna konkurencija ih goni na bezobzirno raubovanje i radne snage i prirode, ili u bankrotstvo. „Da bi se maksimalno povećala konkurencija, vlasnici fabrika ne poštuju nijedan propis o uklanjanju otpada“, a „u globalnoj privredi, slobodnoj za sve, nijedna zemlja ne može da poštri propise o zaštiti životne sredine koji bi povećavali industrijske troškove a da sebe ne dovede u nepovoljan položaj u odnosu na svoje konkurente“. Politikom državne i međunarodne deregulacije otvara se prostor za divljanje kompanija u raubovanju prirode i zagađivanju životne sredine. „Pojam životne sredine nigde se ne pojavljuje u mandatu GATT-a, niti se pominje u Ustavu Svetske trgovinske organizacije, osim površno, u uvodu“. ⁸ U raspravama o održivom razvoju, „nije bilo zdravlje prirode, već zdravlje razvoja“, ⁹ i to jednostrano shvaćenog kao rasta društvenog proizvoda i profita.

Ali i za tako shvaćeni rast, bezobzirno profilersko utrikanje je samo privremeno i kratkoročno rešenje, a dugoročno ono vodi ne samo u zaustavljanje svakog rasta već u privrednu i društvenu katastrofu planetarnih razmera. Jedino rešenje trajno održivog razvoja je da se profit i celokupno privređivanje stave u funkciju unapređenja života, što pretpostavlja prerastanje antagonističke konkurencije u solidarnu saradnju i nadmetanje na osnovama opšte privatizacije i socijalizacije kapitalističkog vlasništva, te pretvaranja klasnog i kolonijalnog kapitalističkog sistema u istinski socijalističko zajedništvo, u kojem će bukvalno celo čovečanstvo kao slobodno udruženi pojedinci zajednički odlučivati o svojoj sudbini.

Za održivi razvoj sudbonosno je održanje života, a za

održanje života proizvodnja zdrave hrane, koja se nalazi pred sudbonosnim iskušenjima naučno-tehnološke revolucije. „Spoj kompjuterske i biotehnološke revolucije u jedinstven tehnološki kompleks najavljuje novo razdoblje u kojem će se hrana proizvoditi nezavisno od zemljišta, klimatskih uslova i promenljivih godišnjih doba, koji su dosad uslovljavali poljoprivrednu proizvodnju“. ¹⁰ To još više može dovesti u pitanje živote miliona i milijardi svetskog stanovništva jer bi „zamena kulturama dobijenim od tkiva, mogla značiti propadanje nacionalnih privreda, do sada neviđenu nezaposlenost i neizmirenje međunarodnih zajmova, što bi opet moglo da dovede do destabilizacije komercijalnog bankarstva u industrijalizovanim zemljama“. ¹¹

U bespoštednoj konkurenciji i bezobzirnoj trci za profitima gube se obziri prema poljoprivrednom stanovništvu, koje još čini veliku većinu svetske populacije. „Veliki, centralizovani ekonomski entiteti našeg vremena ne dolaze u seoska mesta da bi ih unapredili tako što će otvoriti nova radna mesta“, već „dolaze da uzmu što više mogu, i to onoliko brzo i jeftino koliko mogu“. U samim SAD broj poljoprivrednika smanjen je od 1910-1991. godine sa 32 na 4,6 miliona, ¹² i dalje se smanjuje brzinom od 35 hiljada nestalih farmi godišnje. ¹³ Proizvodnja jeftinije veštačke hrane i drugih industrijskih proizvoda upropastila je stanovnike Ladaka, Madagaskara, Sudana ¹⁴ i mnogih drugih poljoprivrednih zemalja.

Sa smanjivanjem poljoprivrednog stanovništva smanjuje se i proizvodnja zdrave prirodne hrane koja se proizvodi tradicionalnim tehnologijama, što se nedovoljno nadomešta zdravom industrijskom hranom proizvedenom savremenim tehnologijama. Da bi se u jurnjavi za profitom i povećanjem konku-

¹⁰ Isto, prilog Džeremi Rifkina, str. 129.

¹¹ Isto, str. 131.

¹² Isto, prilog Vendel Beri-a, str. 408. i 405/6.

¹³ Isto, prilog Helene Norberg- Hodž, str. 389.

¹⁴ Isto, prilozi Helene Norberg – Hodž i Martina Kora, str. 52. i 68.

⁸ Isto, prilog Edvarda Goldsmita, str. 108. i 118-122.

⁹ Isto, Wolfgang Saks, str. 244.

rentske sposobnosti što više pojeftinila proizvodnja, proizvodi se i plasira na tržište i nezdrava ili nedovoljno zdrava genetski modifikovana hrana. Zbog znatno nižih cena ona u siromašnim zemljama ozbiljno konkuriše zdravoj prirodnoj hrani jer se radije umire lagano i neosetno nego od gladi naglo i u nepodnošljivim mukama.

Zbog nestručne ili namerno preterane upotrebe veštačkih đubriva i zaštitnih sredstava, da bi se više proizvelo i što više prihodovalo, na njivama se gotovo po pravilu proizvodi otrovna ili zatrovana hrana. „Hrana koja se proizvodi toliko je zagađena pesticidima da, prema rečima Majkla Kejao-a „mnogi ratari ne jedu ono što prodaju na pijaci“, već „uzgajaju druge proizvode bez pesticida i jedu ih“.¹⁵ Svestan životne opasnosti, mnogi srbijanski seljak ne prska voće i povrće i ne hrani koncentratima živinu i stoku namenjenu za sopstvenu ishranu, dok u hemijskom pothranjivanju i zaštiti proizvoda namenjenih tržištu preteruje.

Iscrpljivanjem genetske biomase ugrožava se i proizvodnja genetske ishrane. „Države i multinacionale kompanije krče šume i obale u potrazi za novim genetskim zlatom“, jer „znaju da će ekonomski i politički centri koji kontrolišu genetske resurse planete imati u narednim decenijama odlučujuću moć nad svetskom privredom“.¹⁶ Između 1900. i 1965. godine iskrčena je polovina šumske oblasti u nerazvijenim zemljama, „a od 1965. to se uništavanje ubrzalo. Svake godine milioni jutara šume se uništavaju ili se ozbiljno oštećuju“.¹⁷ Po jedno jutro kanadske šume iskrči se svakih 12 sekundi, a u Brazilu se jedno jutro poseče svakih 9 sekundi, uglavnom od strane inostranih multinacionalnih kompanija.¹⁸

Uništavanjem šuma život čovečanstva se višestruko u-

grožava. Pored iscrpljivanja resursa genetske hrane, ugrožava se i proizvodnja zdrave prirodne hrane jer nastaju klimatski poremećaji, presušuju šumski izvori, izumire šumska flora i fauna i povećava se erozija zemljišta, sa čime se gube normalni prirodni uslovi poljoprivredne proizvodnje. Mogućnosti za proizvodnju zdrave hrane time se smanjuju, ali šume su i pluća Planete sa čijim propadanjem opada proizvodnja kiseonika, što ugrožava reprodukciju celokupnog života na Planeti.

Najpogubniji učinak profitabilističke industrijalizacije predstavlja razaranje ozonskog omotača Zemlje, kojim je ugrožen celokupan život na Planeti. „Ako Kina i Indija sa svojih (mogućih) tri milijarde ljudi uspeju da utrošuju prosečan životni standard (do nivoa koji bi Zapad još uvek smatrao nedopustivo niskim), to neće oštetiti samo njihovu lokalnu prirodnu sredinu i zdravstvene prilike, već će takođe zapretiti ukupnoj atmosferi Zemlje“.¹⁹ Pored toga što, zbog pojačanog radioaktivnog zračenja, direktno ugrožava zdravlje i život zemaljskih bića, razaranje ozonskog omotača izaziva pogubne poremećaje u celoj atmosferi, koja se naročito nepovoljno odražavaju na poljoprivredu i prinose prehrambenih kultura. Uprkos tome, Sjedinjene Države, koje najviše doprinose razaranju ozonskog omotača, pružaju najveći otpor njegovoj zaštiti.

Razaranje ozonskog omotača, uništavanje šuma i proizvodnja nezdrave hrane su tri najveća zla koja savremeno kapitalističko profiterstvo nanosi životu i životnoj sredini cele Planete. Od njih se ne može zaštititi ako cela Planeta ne „ustane na noge“ i odlučno se ne suprotstavi ukletim grobarima čovečanstva. Neophodne su naročito sledeće aktivnosti i mere da se čovečanstvo spase od sopstvenog samouništenja.

1. Pokretanje konkretnih inicijativa i preduzimanje odgovarajućih mera na nacionalnom i međunarodnom planu, za ot-

¹⁵ Isto, Edvard Goldsmit, str. 108.

¹⁶ Isto, prilog Endru Kimbrela, str. 159.

¹⁷ Isto, prilog Martina Kora, str. 70.

¹⁸ Isto, prilog Mod Barlou-a i Heder-Džejn Robetsona, str. 83.

¹⁹ Pol Kenedi, *Priloga za 21. vek*, „Službeni list“, Beograd, 1997., str. 217/8.

klanjanje svih uzročnika razaranja ozonskog omotača.

2. Zabrana nekontrolisane eksploatacije šuma koja se štetno odražava na njihovo uzgajanje i smanjivanje šumske flore i faune; društveno podsticanje razvoja šumarstva kao privredne grane i društveno korisne delatnosti; organizovano pošumljavanje šumskih goleti i drugih zemljišta pogodnih za proširivanje šumskih površina; oživljavanje šumskih izvora i staništa šumskog bilja i šumske divljači;

3. Društveno podsticanje (državnim subvencijama, poreskim olakšicama, marketingom, otkupom i organizovanim plasmanom na međunarodnom tržištu, i dr.) zdrave hrane;

4. Zabrana proizvodnje i prometa nezdrave hrane;

5. Stroga društvena kontrola korišćenja semena, veštačkih đubriva, zaštitnih sredstava i drugih hemikalija, te zabrana korišćenja svih „prljavih“ po život i zdravlje štetnih tehnologija u poljoprivredi i preradi poljoprivrednih proizvoda;

6. Državna zaštita i zabrana trajnog otuđivanja iz nacionalnog vlasništva zemljišta, vode, vazduha, ruda, minerala, prirodnih retkosti i svih prirodnih resursa nad čijim se korišćenjem može izgubiti društvena kontrola;

7. Organizovana i neprekidna borba protiv klasne i kolonijalne eksploatacije, a za opštu privatizaciju i socijalizaciju vlasništva, te istinsku demokratizaciju unutarnacionalnih i međunarodnih odnosa;

8. Izrada strategije održivog razvoja poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Srbije, kojom će se profitabilna proizvodnja uskladiti sa zaštitom života i životne sredine. Ona bi se morala zasnivati na naučnom sagledavanju uslova i mogućnosti održivog razvoja uz angažovanje celokupnog istraživačkog potencijala u oblasti poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

GENERICKE TEŽNJE - OSNOVA KONTINUITETA I DISKONTINUITETA TRADICIONALNOG I SAVREMENOG

Uzaludna su metafizička nastojanja da se raskine sa prošlošću, ili da se u prošlost vrati. I jedno i drugo je nemoguće jer sadašnjost počiva na prošlosti a prošlost je okrenuta budućnosti. Sve što se danas zbiva ima duboke korene u minulim zbivanjima, i sve što se zbivalo nastavlja da se na neki način i dalje zbiva. Tradicionalno se skriva u savremenom, a savremeno skrivenim osloncima oslanja na tradicionalno.

Ali jedinstva nema bez suprotnosti, ni kontinuiteta bez diskontinuiteta. Savremeno nastaje samo kroz suprotstavljanje tradicionalnom, koje se, opet, samo kroz suprotstavljanje ukida i u savremeno utkiva. Novo ne može nastati iz ničega, ali da bi nastalo mora raskinuti sa starim. U osnovi svih promena ljudskog života su generičko nezadovoljstvo starim i neodoljiva težnja za nečim novim.

U prirodi je ljudskog bića da se ne zadovoljava postojećim i da stalno teži za promenom i napredovanjem, što je neizostavni uslov njegovog opstanka. U toj težnji, čovek bi hteo da ceo svet preokrene i zameni boljim i savršenijim ali iz sopstvene kože iskočiti ne može niti bez starog nešto novo sačiniti može.

Sve što selo danas uživa i o čemu sniva, na tradiciji i generičkoj težnji za promenom se zasniva. Tri su osnovna područja seoskog života na kojima se kontinuitet i diskontinuitet tradicionalnog i savremenog najbolje uočava: privredno, kulturno i socijalno.

I

Veze između tradicionalnog i savremenog u privrednom

životu današnjeg sela i seljaka su raznovrsne i posredne ili neposredne. Neke aktivnosti zadržale su se u svom prvobitnom obliku gotovo nepromenjene, dok su druge toliko promenjene i zamenjene da je vezu između nekadašnjeg i sadašnjeg teško prepoznati. I što je ranije bilo glavno, sada je sporedno a sporedno je postalo glavno.

Nekada je sakupljačka aktivnost predstavljala glavni izvor života, a danas je sasvim marginalna. Dok se nije počelo proizvoditi, od divljih plodova, lova i ribolova se živelo, a sada je to više zabava i rekreacija nego privređivanje iako je divljač velika poslastica. Ali kad je industrijska hrana zatrovana, divlja se sve više traži jer postaje sve pouzdanija garancija života i zdravlja.

U tome je i osnovni smisao sve urgentnijih poziva na povratak prirodi, kao glavnom izvoru života i zdravlja, koji treba shvatiti u najširem, a naročito u sledećem smislu: prvo, na bukvalno tradicionalni način maksimalno koristiti sve što nam priroda besplatno pruža; drugo, brižljivo čuvati, negovati i obnavljati sve obnovljive prirodne resurse; treće, kolikogod se isplati koristiti tradicionalne tehnologije u proizvodnji zdrave prirodne hrane; četvrto, po uzoru i oslanjanjem na tradicionalne tehnologije, stvarati nove tehnologije kojima se obezbeđuje proizvodnja zdrave hrane i zaštita životne sredine od zagađivanja.

Današnje poljoprivredne tehnologije su kontinuelno-diskontinuelni produžetak tradicionalnih tehnologija. One su njihova, ali na njima utemeljena, negacija, kao što se svako novo znanje metodološki temelji na zatečenim znanjima. Da bi se lakše i više proizvodilo, stare tehnologije su zamenjivane novim tehnologijama, koje nisu imale odakle poticati nego od starih tehnologija, kao što deca potiču od svojih roditelja.

Stočarstvo je tehnološki najtradicionalnija delatnost. Mnoga stada još se napasaju po brdskim i planinskim divljinama; mesni i mlečni proizvodi spravljaju se na starinski način.

Industrijski postupci obrade i prerade baziraju se, kao i u drugim delatnostima, na prirodnoj logistici, a ukoliko se od nje odstupa, rizikuje se da se ugroze život i zdravlje. Pošto se ljudski organizam obnavlja prirodnim supstancama, industrijska i svaka veštačka tehnologija proizvodnje hrane mora se time rukovoditi ma koliko se izdizala iznad prirodne tehnologije.

Kako se menja tehnologija, tako se, kontinuelno i diskontinuelno, menja i tehnika poljoprivredne proizvodnje. Kontinuelnost je uslovljena proizvodnom namenom, a diskontinuelnost racionalnom težnjom da se sa što manje napora (utroška žive radne snage) što više proizvede. Tehničkim usavršavanjem stara oruđa rada zamenjuju se novim koja zbog istovetne namene zadržavaju odgovarajuća proizvodna svojstva starih. Traktor za sobom vuče prikolicu kao što je životinjska zaprega vukla kola, zbog istovetne namene savremeni mehanički plug liči na drvenu ralicu, a mehanička zaprega na živu zapregu. Ma koliko se menjala, proizvodna tehnika se mora razvijati u kontinuitetu da bi bila u proizvodnoj funkciji.

Pa i sama diskontinuelna promenljivost proizvodne tehnike proističe iz kontinuelne težnje za njenim usavršavanjem, koja je koliko savremena toliko i tradicionalna, i koliko revolucionarna toliko i konzervativna. Iako se seljaku prebacuje da je, zbog opterećenosti tradicijom, konzervativan, on je tehničko-tehnološkim novotarijama više naklonjen nego industrijski radnik, koji o njima uostalom i ne odlučuje.

Tehničko-tehnološki bum je srbijansku poljoprivredu zahvatio gotovo istovremeno kad i industriju, koja se uostalom bez proizvodnje poljoprivredne tehnike i repromaterijala ne bi ni mogla razvijati. Sve do sredine 20. veka u Srbiji se oralo plugom na stočnu vuču, kosilo ručnom kosom i želo srpom, a od 1955-1997. godine broj traktora povećan je sa 6.900 na 423.100, motokultivatora od 1975-1999. sa 9.004 na 263.403, a

kombajna od 12.641 na 22.513.²⁰ U Vojvodini je od 1951-1979. godine broj traktora na individualnim gazdinstvima povećan za 152 puta, a broj kombajna za 22 godine skoro 50 puta, dok je broj berača kukuruza od 1973-1979. povećan za preko 19 puta. U jednom od najvećih sela Srbije Azanji prvi traktor pojavio se tek 1948. godine, a 1998. godine Azanja je imala preko 800 traktora, 65 kombajna, 320 kultivatora, 130 frejzera, 150 rasturača đubriva i 3 uređaja za veštačku kišu.²¹

Ubrzanu mehanizaciju pratila je i ubrzana hemizacija poljoprivredne proizvodnje. Do polovine 20. veka poljoprivredni usevi prehranjivani su isključivo stajskim đubrivom, a od 1960-1986. godine potrošnja mineralnih đubriva povećana je u poljoprivredi Srbije sa 660 hiljada na milion i 460 hiljada tona. U Vojvodini je od 1963-1978. godine potrošnja herbicida povećana sa 254 na 1.904 tone, a insekticida sa 1.619 na 2.608 tona.²² Zbog određenih prednosti, tradicionalno prehranjivanje stajskim đubrivom, međutim, nije napušteno, niti se seljak zbog toga može optužiti za konzervativnost i zaslepljenost tradicionalnim.

Tehničko-tehnološke inovacije mora pratiti i odgovarajuće stručno obrazovanje, kojem seljak ne samo da se ne opire nego za njim žudi. Još dok se zanatstvo izdvajalo iz poljoprivrede, seljak je radi lakšeg posla i bolje zarade, slao dete na zanat, a gotovo celokupan industrijski kadar Srbije potekao je sa sela. Dok je do polovine 20. veka u Srbiji bilo četiri petine nepismenih, za samo četvrt veka broj nepismenih sveden je na jednu četvrtinu.

Tradicionalnim tehnologijama odgovarao je tradicionalni transfer znanja, koje se uglavnom usmeno prenosilo sa starijih

²⁰ *Statistički godišnjak Srbije 2001*, Republički zavod za informatiku i statistiku, Beograd, 2001.

²¹ Dr Dragan Marković, *Otvaranje i zatvaranje srbijanskog sela*, Institut za političke studije, Beograd, 2004., str. 22.

²² Isto.

na mlađe. Roditelji su decu praktično obučavali kako se rukuje poljoprivrednim alatima, gaje poljoprivredni usevi, voće, domaće životinje i sve ostalo. Koliko je potrebno i moguće to se i danas održava, ali je sa novim tehnologijama postalo nedovoljno.

Sa prihvatanjem savremenih tehnologija seljak je oberučke prihvatao i savremeno školsko obrazovanje. Pored osnovnih škola gotovo u svakom selu, u Srbiji su sredinom prošlog veka takoreći prekonoc nastale mnoge stručne, među kojima i poljoprivredne škole, u koje su masovno pohrlila seoska deca. To je omogućilo da se na selu znatno poveća broj poljoprivrednih stručnjaka, tako da je od 1955-2000. godine u Srbiji broj veterinara povećan sa 704 na 1.660, broj veterinarskih tehničara sa 181 na 1.519, a broj veterinarskih bolničara sa 150 na 235. Samo od 1956-1978. godine u Vojvodini je broj veterinara sa visokom i višom stručnom spremom povećan sa 119 na 543.²³

Iako se samo manji deo diplomiranih stručnjaka vratio na selo, obrazovna i kvalifikaciona struktura seoskog stanovništva znatno je izmenjena. U Azanji je 1998. godine pored 1.350 zemljoradnika živelo 300 kvalifikovanih i visokokvalifikovanih uz još 72 polukvalifikovana i nekvalifikovana radnika, 160 službenika, 60 trgovaca, 60 nastavnika, 40 zanatlija, 9 veterinara i još 30 intelektualnih radnika raznih zanimanja: u vojvođanskom selu Klek u isto vreme bilo je 160 zemljoradnika, 380 službenika, 290 zanatlija, 230 kv i vkv radnika, 150 trgovaca, 35 nastavnika, 3 lekara i 2 veterinara; u Čelarevu, koje je 1981. godine proglašeno gradskim naseljem, živelo je samo 5 zemljoradnika, 1.650 kv i vkv radnika, 700 službenika, 60 trgovaca, 42 nastavnika, 30 zanatlija, 10 inženjera, 3 veterinara i 2 lekara; pa čak i u jednom od najzaostalijih planinskih sela Kumani-

²³ Isto, str. 28/9.

ci živelo je 26 zemljoradnika i 31 službenik.²⁴

Pri industrijalizaciji poljoprivrede, seljak se stručno uzdiže i bez formalne kvalifikacije. „Kad nabavi poljoprivredne sprave i mašine, svaki seljak nauči da njima rukuje, održava ih i popravlja, a za korišćenje hemijskih sredstava i stručno obavljanje mehanizovanih i poluautomatizovanih poljoprivrednih radova stiče potrebno znanje. U sticanju znanja o upotrebi veštačkih đubriva i zaštitnih sredstava, stručnu literaturu koristi 38%, radio i televiziju 35%, stručna predavanja oko 4%, kurseve i seminare oko 3%, a samo 10% anketiranih poljoprivrednika radi po svom nahođenju.“²⁵

Industrijalizacijom poljoprivrede bitno se menja društveno-ekonomska pozicija seljaka. Sve do polovine 20. veka srbijanski seljak je bio tradicionalno sitan prirodni proizvođač, koji je proizvodio samo toliko koliko mu je trebalo ili i manje od toga. Tehnološka revolucija mu je omogućila da počne proizvoditi više nego što mu treba i da od naturalnog postane robni proizvođač. Samo u roku od 12 godina razvoja individualne poljoprivrede, umesto dve trećine pretežno naturalnih, početkom 1980-ih bilo je više od dve trećine pretežno robnih proizvođača.²⁶

Povećanjem produktivnosti i prelaskom sa naturalne na robnu proizvodnju podstaknut je proces ubrzane urbanizacije sela. Teskobne i trošne seoske krovinjare brzo su zamenjene prostranim kućama od čvrstog materijala, blatnjavi kolovozi asfaltiranim putevima, kućni bunari selskim i zaseočkim vodovima, skroman starinski nameštaj savremenom kućnom opremom, polumračne prostorije dobro osvetljenim kućnim, dvorišnim i stajskim prostorom.

Elektrifikacija je predstavljala najveću tehnološku revo-

luciju u radu i životu sela i seljaka. Dok 1951. godine četiri petine domaćinstava Srbije nije imalo struju, do 1969. godine je četiri petine elektrificirano,²⁷ čime su za sva vremena iz upotrebe izbačene primitivne svetiljke (lojanice, petrolejke i dr.), mnoge ručne naprave zamenjene električnim aparatima, čadljive peći i šporeti električnim grejalicama i štednjacima, lemljive ostave frižiderima i zamrzivačima. Pojedina seoska domaćinstva su tehnički bolje opremljena i bolje motorizovana nego mnoga gradska. U Mužlji je 1998. godine jedan automobil dolazio na oko 2, u Kleku i Drenovcu na oko 5, u Azanji na oko 7 stanovnika.²⁸

II

Sa tehnološkom revolucijom u selo je prodrila i kulturna revolucija, kojom se ruralni način života zamenjuje urbanim. Ručna proizvodnja zamenjuje se mašinskom proizvodnjom, veština rukovanja ručnim alatima stručnim upravljanjem savremenom mehanizacijom, prirodno gajenje veštačkim gajenjem poljoprivrednih kultura. Umesto fizičkog teglenja, u poljoprivredi se sve više koristi stručno znanje, a načinom proizvodnje predodređuje se i način celokupnog života. U korišćenju savremenih kućnih aparata, srbijanski seljak poseduje, u proseku, viši nivo kulture od gradskog stanovnika jer je pored ostalog i zbog nedostataka odgovarajućih servisa na selu, prinuđen da ih sam popravlja i održava.

Naročito je elektrifikacija uticala da se korenito promeni kulturni život sela i seljaka. Nekadašnje crkvene sabore, seoske zabave, posela, igranke i vašare uveliko je zamenila televizija. Prema jednom istraživanju, oko 61% članova mešoviti seoskih domaćinstava slobodno vreme najčešće koristi gledajući

²⁴ Isto, str. 29.

²⁵ Isto, str. 30.

²⁶ Isto, str. 45.

²⁷ Isto, str. 23.

²⁸ Isto, str. 23. i 53.

televizijski program,²⁹ koji je sadržajno daleko bogatiji i na višem tehničkom i umetničkom nivou nego što su improvizovane i stereotipne kulturne manifestacije sela.

Savremena elektronska zabava ima, međutim, jedan veliki nedostatak u odnosu na tradiciuonalnu zabavu. Ona je konzumatorska i pasivizatorska, dok je slobodna seoska zabava velikim delom kreatoraska i mobilizatorska. Pored radija i televizije, seljak je samo pasivni slušalac i gledalac, kojeg tendenciozno programirani mediji „kljukaju“ svim i svačim, dok mu makar i improvizovana seoska zabava omogućava da ispolji i svoje stvaralačke sposobnosti, da u pesmi, igri i drugim kulturnim aktivnostima pokaže šta zna i ume. Tradicionalno nadpevanje i nadigravanje predstavljalo je izvor nadahnuća iz kojeg su poticali i najviši umetnički dometi.

Na spontanom ispoljavanju stvaralačkog nagona zasniva se i kulturni amaterizam, odgajan u kulturno-umetničkim društvima, iz kojih su izrasli mnogi profesionalni i vrhunski umetnici i stvaraoci. Time kulturni amaterizam omogućava da iz tradicionalne kulture u kontinuitetu izrasta savremena kultura, kroz koju treba da se izražava svekoliko bogatstvo narodnog stvaralačkog duha.

Kulturni amaterizam bi se morao svim snagama podsticati i razvijati kao stvaralačka protivteža duhovnom robotizmu masovne industrijske kulture, koja se na svetsko tržište lansira kao „savremena“ kultura, preteći da dokrajči i svaku kulturu. Umesto da satima „zuri“ u šareni TV ekran preko kojeg ga belosvetski profiteri, da bi ga naveli i zaveli, bombarduju nadrikulturnim klišeima, seljak bi slobodno vreme morao provoditi u stvaralčkoj igri svojih duhovnih nadahnuća, tražeći sebe u stvarnom svetu i stvarni svet u samom sebi.

Svrha je masovne industrijske kulture da stvori medijski zavisne individue, ali ne zavisne od samih sebe već od nevid-

ljivih centara ekonomske i političke moći, za koje će se mentalno vezati da se protiv njih ne bi povezivale međusobno. To je udaranje u samo srce i dušu ljudskog generičkog bića, čijeg opstanka ne može biti bez međusobnog povezivanja svih ljudskih individua.

III

Ljudski rod je i nastajao i razvijao se kao životna zajednica čvrsto povezanih jedinki, koje jedne bez drugih nisu mogle ni nastati ni opstati. I njihovo zajedništvo nije se sužavalo nego se stalno širilo, od divlje ili poludivlje horde sa desetak jedinki, pa do današnje planetarne zajednice od nekoliko milijardi, koja je, kako izgleda, i sama postala pretesna. Po svemu sudeći, ljudskom biću nije svojstveno da se skuplja i zatvara, već da se širi i otvara. Ono je po prirodi društveno biće, i da bi se ljudski rod uopšte održao, moraju zajedno živeti bar dvoje.

Ljudsko zajedništvo je i tradicija i savremenost, i ne može se ničim uništiti da se ne uništi i sam ljudski život. Članovi drevnih ljudskih zajednica bili su ne samo krvno već i životno povezani, a kad su krvne veze za život postale nedovoljne, krvno zajedništvo moralo je biti prošireno teritorijalnim zajedništvom. Porodično gazdinstvo funkcioniše kao zajednička ekonomija članova porodičnog domaćinstva, ali otkako su se porodična domaćinstva osamostalila postojala je potreba i za vanporodičnim zajedničkim posedima i radovima, kao osnovom teritorijalnog zajedništva.

U Srbiji je „svako domaćinstvo posebno, u svoju korist, paslo stoku na zajedničkim pašnjacima i kresalo šumu na zajedničkom zemljištu“, pa i kad je svako imalo „svoje njive i livade, imalo je sezonsko pravo paše na njivama i livadama svih seljana, a imalo i izvesna druga prava na baštinama tih seljana“. I župe (administrativne zajednice više susednih sela) „imale su zajednička pasišta, bez obzira na to jesu li ili nisu bila pod

²⁹ Isto, str. 97.

jednim gospodarem, jer se zajedničko župsko pasište nije smelo zabraniti nijednom selu iz župe, bilo carevo, crkveno ili vlasteosko“.³⁰

Na taj način ostvarivano je organsko jedinstvo privatnog i javnog, individualnog i kolektivnog u posedovanju, životu i radu sela i seljaka. „Preplitanje i prožimanje kolektivnih i nekolektivnih elemenata u radu i zemljišnoj svojini bilo je uvek jedno od najvažnijih obeležja našeg seljačkog života uopšte. Zemljišna osnovica privrede bila je i kolektivna i nekolektivna. Svi seljani jednog sela ili jedne grupe sela imali su na skoro svakoj deonici privatnog zemljišta izvesna privredno važna prava“.³¹

Na zajedničkom zemljištu zajednički su korišćena prirodna dobra (izvori, reke, potoci) i građeni zajednički objekti (bunari, česme, vodopoji, cisterne, jazovi, propusti, putevi, groblja, mostovi, vodenice, krečane). Njihovim zajedničkim korišćenjem „privrede svih seljana jednog sela bile su povezane u organsku celinu... Imali su izvesni zajednički rokovi svih radova na svojim baštinama i sa svojom stokom. Imao obavezni raspored kultura, izrađen po jedinstvenom privrednom planu. Najvažnije ratarske radove skoro sva su domaćinstva radila u velikim radnim jedinicama, a jedno drugom vraćale rad po utvrđenim pravilima“.³² Pored zajedničkog rada na izgradnji i održavanju zajedničkih privrednih i kulturnih objekata, tradicionalni zajednički radovi na privatnim posedima su moba, pozajmica i ortakluk.

O zajedničkim interesima i poslovima zajednički se i odlučivalo, i to po tradiciji na seoskom zboru. „Ekonomija i upravljanje selskom i opštinskom šumom i ispašom, listosek, ispušt kroz ziratno zemljište i plodored, navodnjavanje i redov-

ničke vodenice, izdig na planinu, utvrđivanje dana do koga će se dokositi, zajedničko čuvanje stoke, službenost prolaza, seoski putevi, bunari, vodopoji i cisterne, zajedničke ograde, odbrana od štetočina, pošumljavanje, poljarina, deoba šuma i ispaša itd. To i sve što je tome slično spadalo je u kompetenciju seoskog zbora“.³³

Tradiciju seoskog zajedništva, zborovanja i dogovaranja, ni ratovi nisu prekidali. Menjali su se samo uslovi i mogućnosti zadovoljavanja zajedničkih potreba, kao i same potrebe. U ratnim uslovima kad državne institucije nisu funkcionisale, narod je u organizaciji narodnooslobodilačkih odbora sam brinuo o zajedničkom životu. A nakon oslobodilačkog rata, srbijansko seljaštvo je sopstvenim snagama ne samo obnovilo porušeno već izgradilo i mnogošta novo što Srbija nikada nije imala.

Najveći napredak u procesu svoje urbanizacije, srbijanska sela su ostvarila kao institucionalizovane mesne zajednice, u čijoj su organizaciji putem samodoprinosu izgradila, gotovo celokupnu savremenu infrastrukturu: saobraćajnu, električnu, vodovodnu, kanalizacionu, toplovodnu i telefonsku mrežu, zdravstvene, kulturne i sportske objekte, i sve ostalo što karakteriše urbana naselja. Kontinuitet životnog zajedništva zasnovan na generičkim težnjama je nastavljen, samo je raskinuto sa tradicionalnom zaostalošću.

Najkobnije diskontinuelne tendencije u ostvarivanju i razvijanju seoskog zajedništva su kontrageneričke težnje za potčinjavanjem sela i seljaka otuđenim društvenim centrima i seljaka samom seljaku, ali bez neprekidne borbe sa njima napretka ne bi ni bilo. Dugovekovno patrijarhalno zajedništvo održavalo se ali i razvijalo pod diktatorskim bičem ne samo muža nad ženom već i kućnog stersine nad celom porodicom.

Samo tim putem moglo se stići do savremene porodice,

³⁰ Sreten Vukosavljević, *Istorija seljačkog društva*. - III Sociologija seljačkih radova, SANU, Beograd, 1983., str. 89.

³¹ Isto, str. 426/7.

³² Isto, str. 89.

³³ Sreten Vukosavljević, *Pisma sa sela*. „Savremena škola“, Beograd, 1962., str. 25.

koja sve više gubi patrijarhalna obeležja, i u skladu sa generičkim težnjama, izrasta u suštinski demokratsku zajednicu. I „savremena seoska porodica je na putu ostvarivanja sve veće unutarporodične ravnopravnosti. Umesto zapovedanja sve je prisutnije kućno dogovaranje: bračnih drugova, dece i roditelja, kao i zajedničko većanje svih ukućana. Manje je nametanja neprihvatljivih odluka, manje pokoravanja mlađih starijim, slabijeg jačem, međusobnog vređanja, maltretiranja i fizičkog kažnjavanja za neposlušnost“.³⁴ Prema jednom istraživanju, u mešovitim domaćinstvima (gde je muž zaposlen van porodice a žena vodi porodično gazdinstvo, ili obrnuto) važnije odluke samostalno donosi samo trećina muškaraca, dok ostali to čine nakon dogovora sa suprugama i ostalim članovima porodice.³⁵

Sličan put kao patrijarhalna porodica prošlo je i srbijansko zadrugarstvo. Kućna zadruga bila je zasnovana na patrijarhalnim odnosima, gde su svi podređeni kućnom starešini: žena je kao robinja, a deca su „deo živog zadržnog inventara“. Raspadom zadruge žene i deca su se oslobodili kućnog ropstva. Žena je „postala potpuni gospodar u izvesnom delu poslova, a utiče više i na ostale. Deca su bila zadržna sad su njena“.³⁶

Kontinuitet tradicionalne patrijarhalne zadruge prekinut je, u skladu sa generičkim težnjama, osnivanjem savremenih zadruga, kao suštinskih demokratskih zajednica, sa kojima je zadrugarstvo izišlo iz okvira zatvorenog kućnog domaćinstva. Srbija je u drugoj polovini 19. veka među prvima počela da razvija savremeno zadrugarstvo, i sa još 9 evropskih zemalja osnovala je Međunarodni zadržni savez.

Kontinuitet izvornog zadržarstva, koje kroz svoja načela najdoslednije izražava generičke težnje ljudskog roda, prekinut je nakon drugog svetskog rata pretvaranjem zadruga u državne

transmisije u funkciji prvobitne akumulacije državnog kapitala, čime su izvorna zadržna načela praktično odbačena i zadrugarstvo izokrenuto u svoju suprotnost. Ni do danas taj diskontinuitet u srbijanskom zadržarstvu nije prebrođen, a kolonizatorskom globalizacijom zadržni pokret se, radi jačanja monopola svetskog kapitala, u celom svetu suzbija i potiskuje.

To je u stvari jedna od karika u kontinuitetu kontrageneričkog diskontinuiteta u kojem kontrageneričke tendencije dobijaju prevagu nad generičkim težnjama, čije se ostavriavanje zbog toga i u Srbiji odvija u nekim periodičnim oscilacijama. Današnji svet je zapao u gotovo bezizlazni ćorsokak velikog galimatijasa generičkih i kontrageneričkih težnji, u kojem se kontrageneričke težnje, oslanjanjem na moćni svetski kapital i njemu podređene svetske medije, predstavljaju kao jedino savremene i jedino progresivne, potiskujući i gušeći sve što je u ostvarivanju generičkih težnji ka opštem napretku čovečanstva tradicionalno i savremeno. Stvari se tako sasvim izokreću, pa se ono što je i u tradicionalnom i u savremenom retrogradno proglašava naprednim, a što je napredno retrogradnim.

Taj sukob između prividno savremenog i tradicionalnog, a u suštini naprednog i retrogradnog dostiže svoju kulminaciju u sve žešćem sukobu između prividnog globalizma i antiglobalizma a u suštini globalnog kolonijalizma i antikolonijalizma. Na jednoj strani je nekolicina supermoćnih i do zuba naoružanih najsavremenijim dalekometnim bojevim glavama i prevrantskim parolama, a na drugoj strani milijarde nemoćnih i golorukih, koji se toj nemani opiru arhaičnim sredstvima otpora. Prvi sve nade polažu u mračnu prošlost u kojoj traže svetlu budućnost, a drugi se svetlijoj budućnosti nadaju uzdajući se u svetle tradicije prošlosti.

Svetle tradicije, na čijim temeljima milijarde nemoćnih mogu graditi svetliju budućnost, su njihove generičke težnje, utemeljene pre svega u milionskom zadržnom pokretu, u kojem se tradicionalno i savremeno organski sjedinjuju kao po-

³⁴ Dragan Marković, citirani rad, str. 73.

³⁵ Isto

³⁶ Sreten Vukosavljević, *Pisma sa sela*, isto, str. str. 149. i 142.

kretačke snage stvaranja svetlije budućnosti. Samo rukovođeno izvornim zadružnim načelima, može razbijeno i potisnuto seljaštvo zbiti svoje redove u ostvarivanju svojih iskonskih generičkih težnji ka društvenoj slobodi i jednakosti.

Radi toga, srbijansko zadrugarstvo se mora okrenuti svojoj tradiciji izvornog zadrugarstva razvijanjem savremenih zadružnih odnosa zasnovanih na izvornim zadružnim načelima. Pod devizom u svakom selu zadruga i svako selo zadruga, na tim načelima treba transformisati postojeće i osnivati nove zadruge, povezane u jedinstveni poslovni sistem i čvrsto integrisane u međunarodni zadružni pokret.

Savremeno zadrugarstvo organski izrasta iz tradicionalnog selskog zajedništva. Kao tradicionalna selska, tako ni savremena zadružna svojina nije isključivo ni privatna ni kolektivna već je istovremeno i kolektivna i privatna, na čemu se temelji zajednička delatnost zadrugara, koji svoja sredstva i rad udružuju a ne otuđuju. Organsko sjedinjavanje privatnog i kolektivnog, individualnog i zajedničkog, nošeno iskonskim generičkim težnjama, jedina je svetla perspektiva sela i seljaka.

SA MASOVNOM INICIJATIVOM U OBNOVU I RAZVOJ

Iz svih kritičnih društvenih situacija izlazilo se mobilizacijom celog društva, a u oživljavanju iscrpljene privrede i društvene nadgradnje životni sokovi su crpeni pre svega iz poljoprivrede i sela. Mada to nije jedini mogući izlaz, čini se da je on najbrži i najpouzdaniji s obzirom da su industrija i društvene delatnosti pretrpeli velika razaranja.

Razvojna orijentacija

Ratna razaranja su došla kao dodatna erupcija već iscrpljene privrede, koja nikako da krene sa mrtve tačke. Krenuti se

ne može bukvalnim obnavljanjem porušenog ni kopiranjem već korišćenih modela obnove jer je programska preorijentacija privrede već predstavljala kategorički imperativ oporavka. Orijentacija na mala i srednja preduzeća nije nikakva prorijentacija jer mi velikih preduzeća takoreći i nemamo, a glavni problem i nije u veličini preduzeća, već u validnosti proizvodnih programa

Da bi se krenulo napred, obnova zemlje mora biti na liniji ekonomskog i društvenog razvoja, čije su mogućnosti uveliko predodređene objektivnim okolnostima u kojima se nalazimo. Te mogućnosti su uglavnom sopstvene snage i rezerve jer se teško može računati i sa pravovremenom i ekvivalentnom naknadom ratne štete, a pogotovu sa povoljnim kreditima i nekim drugim ekonomskim pogodnostima.

Rezerve na koje u obnovi i razvoju možemo računati, su pre svega prirodne pogodnosti koje omogućavaju brži razvoj poljoprivrede, rudarstva, energetike, saobraćaja i turizma, za koje treba vezati i razvoj odgovarajuće industrijske proizvodnje i uslužnih delatnosti. A u tome su i velike razvojne mogućnosti našeg sela, koje samo sopstvenom industrijalizacijom i urbanizacijom može dati puni doprinos ukupnoj industrijalizaciji i urbanizaciji zemlje.

Oslanjanje na sopstvene snage i komparativne prednosti je uslov uključivanja i u međunarodnu podelu rada i ekonomsku integraciju zasnovanu na ravnopravnoj saradnji, bez čega nema ekonomske samostalnosti i stabilnog razvoja. Razvojne perspektive nisu u kupoprodajnim i kreditnim odnosima, već u zajedničkim ulaganjima i zajedničkoj realizaciji razvojnih programa, te ekvivalentnoj raspodeli novostvorene vrednosti prema doprinosu njenom stvaranju.

To je uslov da se naša zemlja brzo otrgne iz ekonomske zaostalosti i da razvijanjem novih tehnologija dostigne svetski nivo industrijalizacije. Bez visokog stepena prerade domaćih sirovina i stvaranja novih proizvoda, ne može se računati ni na

opstanak a kamoli na ubrzani razvoj. Za to je, međutim, neophodno zaustavljanje migracije naučnih i stručnih kadrova, pre svega adekvatnim vrednovanjem naučnog i stručnog rada i razvijanjem međunarodne saradnje na istraživačkim i razvojnim projektima, u sklopu ili nezavisno od konkretnih proizvodnih programa.

Neophodnost masovne inicijative

Najveću potencijalnu snagu razvoja predstavlja masovna slobodna inicijativa, bez koje ni pod najpovoljnijim uslovima nisu mogući veliki društveni uzleti. Zahvaljujući širokoj inicijativi samih seljana, jugoslovensko selo je za kratko vreme doživelo veliki preporod, postigavši za pola stoleća više nego u čitavom prethodnom razvoju. Osnovu preporoda čine upravo industrijalizacija i urbanizacija, koji su i pobudili veliki interes za masovno angažovanje, i čije ubrzanje treba da predstavlja okosnicu daljeg razvoja.

Umesto da ubrza, „tranzicija“ je usporila, i gotovo zaustavila industrijalizaciju poljoprivrede i urbanizaciju sela, kao i ukupan razvoj zemlje. Osnovni uzrok tome je upravo u sputavanju masovne inicijative, čemu najviše doprinose retrogradna privatizacija i centralizacija upravljanja društvenom reprodukcijom.

Retrogradna privatizacija imala je za rezultat brzo bogaćenje neznatne manjine na račun ogromne većine stanovništva, koja je praktično pala na minimum životne egzistencije, te više nema sredstava ni za golo preživljavanje, a kamoli za ulaganja u razvoj. Umesto iz realizacije razvojnih programa, državne kase se pune iz sve tanjih porodičnih budžeta, čijim se većim delom pokrivaju obaveze na koje građani nemaju nikavog uticaja.

S otuđivanjem sredstava, od građana se otuđuje odlučivanje čak i o elementarnim uslovima života. Lokalna samoup-

rava je praktično pretvorena u lokalnu upravu, bez ikakvih ingerencija građana, što je dovelo do zamiranja i nekih tradicionalnih, vekovima praktikovanih oblika neposredne demokratije.

Umesto ukinutih samoupravnih institucija, uspostavljen je, u funkciji retrogradne privatizacije, sistem formalne višestranačke demokracije, u kojem je ostalo mesta samo za inicijativu stranačkih vođa. Prema istraživanju koje je 1998. godine vršeno u jednom broju seoskih mesnih zajednica, oko 57% poljoprivrednika izjavilo je da je njihovo učešće u rešavanju problema sela malo, a oko 27% da je nikakvo. Shodno tome, i oko 59% anketiranih ispitanika ima mali, a oko 28% nema nikakav uticaj na odlučivanje u mesnoj zajednici. Uticaj na odlučivanje izvan mesne zajednice je još manji, i u stvari nikakav ako se izuzmu pojedinci koji obavljaju neke odgovorne funkcije, jer oko 52% ispitanika tvrdi da ima mali, a preko 39% da nema nikakav uticaj na odbornike i poslanike.

Ako nema sredstava za udruživanje i uticaja na odlučivanje, ne može biti ni inicijativa za zajedničko privređivanje i zadovoljavanje životnih potreba, koje se na višem nivou samo zajednički mogu zadovoljavati. Orijentacijom na retrogradnu privatizaciju i centralizaciju odlučivanja, blokirano je svako samoinicijativno povezivanje i udruživanje, o kojem se prestalo i govoriti.

Pokušaj da u obnovi zemlje država i političke stranke sve uzmu u svoje ruke, imao bi katastrofalne posledice. Ako poljoprivredni proizvođač bude preopterećen porezima, izgubiće svaku mogućnost i svaki interes za unapređivanje proizvodnje i privređivanja, a sa neke druge strane teško da se može krenuti u obnovu i razvoj, zbog čega je neophodno potpuno deblokiranje masovne inicijative, koje podrazumeva stvarnu i punu demokratizaciju ekonomskog i političkog života.

Orijentacija na razvijanje zadrugarstva

U velikoj društvenoj besparici razvojni programi moraju se oslanjati na koncentraciju sitnih sredstava građana i samostalnih privrednika. Pošto će najveći deo gradskog stanovništva svoje uštedevine potrošiti na preživljavanje krize, može se računati uglavnom na uštedevine seoskih žitelja.

Mali su izgledi da se ta sredstva mogu koncentrisati putem klasične štednje, ne samo zbog izgubljenog poverenja, već i zato što su njihovi posednici više naklonjeni samostalnom biznisu, koji je sada najvećim delom u sferi sive ekonomije, i to pre svega u oblasti prometa jer su ulaganja u proizvodnju manje stimulaturna. Realna šansa za legalizovanje crnog biznisa, koncentraciju i usmeravanje slobodnih sredstava u proizvodnju je u razvijanju zadrugarstva na izvornim zadružnim principima.

S obzirom da i zakonodavna regulativa i zadružna praksa bitno odstupaju od tih principa, neophodne su korenite promene u našem zadrugarstvu, koje je destimulativno, birokratizovano i potpuno zatvoreno prema zadrugarstvu u svetu. U većini sela istraživanih 1998. godine, većina poljoiprivrednih proizvođača nisu članovi zemljoradničkih zadruga, kojih u mnogim selima i nema, a od anketiranih zadrugara, 80%-100% odgovorilo je da je njihov uticaj na odlučivanje u zemljoradničkoj zadrugi mali ili nikakav.

Zemljoradnička zadruga nije privlačna ni za ulaganja ni za proizvodno i poslovno anagažovanje zadrugara jer se uglavnom bavi otkupom poljoprivrednih proizvoda i snabdevanjem repromaterijalom, i to često pod nepovoljnim uslovima za zadrugare. Zakon o zadrugama ne omogućava neograničena ulaganja, a imovinu stečenu zadružnim poslovanjem tretira kao otuđeno zadružno vlasništvo bez individualnog svojinskog subjektiviteta.

Naša poljoprivreda zasniva se na sitnom i nerentabilnom

zemljoposedu, a nema ni ekonomskog ni društvenog opravdanja za obezvlašćivanje sitnih posednika. Prave razvojne perspektive leže u slobodnom udruživanju samostalnih poljoprivrednika na zadružnim principima, koje podrazumeva zadržavanje individualnog svojinskog subjektiviteta na udruženim sredstvima, pretvaranje zadružne imovine u zajedničko vlasništvo zadrugara i raspodelu ostvarenog dohotka i zadružne dobiti prema doprinosu njihovom stvaranju.

Doslednim razvijanjem zadrugarstva na izvornim zadružnim principima razvijaju se i proizvodnja i novi proizvodni odnosi, koji pobuđuju interes svakog zadrugara i za udruživanje slobodnih sredstava i za unapređivanje zajedničkog rada i poslovanja. Ono omogućava neograničenu koncentraciju zemljišnih poseda i ukupnih proizvodnih sredstava bez otuđivanja od njihovih individualnih vlasnika, čime se povećava i lična i kolektivna motivacija za razvoj.

Autentično zadrugarstvo podrazumeva potpuno slobodnu inicijativu i potpuno slobodno udruživanje u svim oblicima i u svim sferama društvene reprodukcije, što može predstavljati i najveću uzdanicu brze obnove i ubrzanog razvoja. Zbog toga tu slobodu ne bi trebalo ničim ograničavati ukoliko se njome ne ugrožava ničija sloboda.

Samo demokratskom koncentracijom slobodnih inicijativa može se vršiti i demokratska koncentracija slobodnih sredstava u interesu samih njihovih posednika ali i celog društva. Direktna ulaganja u razvoj povući će za sobom i klasičnu štednju, ali ne preko otuđenih finansijskih institucija, nego na zadružnim principima, radi čega se moraju otvoriti mogućnosti i za slobodno trazvijanje štedno-kreditnog zadrugarstva, kojim će se štediša obezbediti od eventualne pljačke i zelenaške eksploatacije.

Preko zadruga i zadružnih asocijacija treba da se razvija i neposredna saradnja sa zadružnim organizacijama u svetu. Neograničene su mogućnosti za proizvodnu kooperaciju, kom-

penzacionu razmenu proizvoda i usluga, zajednička istraživanja, međusobnu razmenu informacija i iskustava, zajedničko obrazovanje, specijalizaciju stručnih kadrova, i mnogo šta drugo u funkciji razvoja.

Slobodna inicijativa u zadovoljavanju zajedničkih potreba

Gotovo sve što je postignuto u podizanju društvenog standarda jugoslovenskog sela, urađeno je na bazi slobodne inicijative i samodoprinosu. „Tranzicijom“ je taj trend usporen i gotovo presečen. Pojavili su se novi dušebrižnici u licu političkih stranaka, koji bi da, radi sopstvene vladavine, u svemu usrećuju svoje podanike, ne dopuštajući da malo i oni sami o svojoj sreći brinu.

Istraživanje iz 1998. godine pokazuje da su inicijative u zadovoljavanju zajedničkih potreba sela splasnule, da je samodoprinos znatno opao ili potpuno presušio, i da u svoje ruke sve uzima opštinska administracija, koja je pod apsolutnom kontrolom republičke administracije i političkih stranaka. Društveni standard sela zbog toga opada jer se ne obezbeđuje ni održavanje dostignutog nivoa.

Obnova sela ne sme se zaustaviti na izgradnji porušenog, jer je ubrzani razvoj, ne samo poljoprivrede nego i svega što je sa njom povezano, neizostavni uslov ukupnog razvoja zemlje. Ne može se očekivati da će o selu bilo ko drugi brinuti više od samih seljana, čija inicijativa treba da bude glavna pokretačka snaga njegovog razvoja. A za to selu treba mnogo više, ne da se da, nego da se ostavi, i sredstava i samostalnosti u odlučivanju o njihovoj upotrebi i raspolaganju.

Najpovoljnije rešenje bi bilo da se svakom selu prepusti da samostalno odlučuje o svemu što se ne tiče drugih, o čemu ono može i najmerodavnije odlučivati. Ali to bi zahtevalo da ono na svim nivoima bude adekvatno zastupljeno i u demokratskom odlučivanju o širim društvenim interesima, što se ni u

jednopartijskom ni u višepartijskom sistemu predstavničkog odlučivanja ne može postići. Jedinu mogućnost za to pruža sistem neposredne demokratije, koja se ostvaruje putem narodne inicijative, referendumu i drugih oblika ličnog izjašnjavanja uz neposrednu zastupljenost građana u zakonodavnim telima i drugim organima društvenog upravljanja.

Sistem neposredne demokratije podrazumeva neposredno odlučivanje o načinu i uslovima zadovoljavanja zajedničkih potreba svih o čijim se potrebama radi, čime se isključuje mogućnost da jedni žive i uživaju na račun drugih, na čemu su se do sada zasnivale i privilegije grada nad selom. Sa neposrednim odlučivanjem ta privilegija će nestati, što može samo pojačati stvaralačke napore na ostvarivanju razvojnih ambicija i sela i grada.

Razvijanjem integralnog sistema neposredne demokratije otvaraju se široke perspektive i neograničene mogućnosti za razvijanje seoske samouprave, koja je i sama izvorni oblik neposredne demokratije. Tradicionalni oblici seoske samouprave ne treba da se ukidaju, već da se, u funkciji ekonomskog i kulturnog razvoja sela, dalje razvijaju korišćenjem savremenih i najsavremenijih sredstava javnog komuniciranja.

Samo kroz neposrednu samoupravu može oživeti i zaživeti masovna inicijativa građana u funkciji obnove i ubranog razvoja. Da bi se razvijalo i da bi doprinosilo ukupnom razvoju društva, selu ne treba ništa sa strane dociirati. Treba mu samo omogućiti da slobodno diše, a ono će sve što mu je potrebno, samo tražiti.

Selo bolje od grada zna kako se treba boriti za opstanak i razvoj, kako se samoorganizovati i kako združenim i udruženim snagama i sredstvima graditi nove objekte i novi život. Ono se jedino ne može samo zaštititi od otuđivanja toga što sopstvenim naporima stvori, zbog čega je u opštedruštvenom interesu neophodan demokratski preporod celog društva, kao nasušna potreba daljeg ekonomskog i kulturnog razvoja.

Umesto otuđivanja. „tranzicijom“ bi se moralo onemogućiti otuđivanje sopstvenim radom stečene imovine, čime bi se, u funkciji opštedruštvenog razvoja, znatno povećala masovna motivacija za rad i stvaranje, radi čega bi, pored proizvodnih delatnosti, na zadružnim principima trebalo organizovati i javne usluge. Transformacijom državnih preduzeća u zadružne organizacije i akcionarska društva, kao demokratske asocijacije korisnika i davalaca usluga, sprečilo bi se otuđivanje udruženih sredstava građana i obezbedilo njihovo ravnopravno učešće u odlučivanju o kvalitetu, cenama i drugim uslovima pružanja javnih usluga.

Time bi se, u obostranom interesu korisnika i davalaca usluga, obezbedilo najracionalnije organizovanje uslužnih delatnosti i najrentabilnije poslovanje uslužnih organizacija, što je u dosadašnjoj samoupravnoj praksi već potvrđeno. Nema nikakvog ekonomskog ni društvenog opravdanja da se jednom selu uskraćuje mogućnost samoorganizovanja u zadovoljavanju zajedničkih potreba koje su od interesa samo za njegove žitelje, što se poslednjih godina od strane opštinske administracije često čini.

Samoupravna praksa, koja se zasniva na slobodnoj inicijativi građana, je, naročito u seoskim sredinama, već ispoljila sve ekonomske i društvene prednosti u odnosu na državno tuorstvo, bez kojih je neodrživ dalji razvoj. A one se zasnivaju upravo na masovnoj inicijativi građana kao pokretačkoj snazi ekonomskog i društvenog razvoja.

KA BRŽOJ INTELEKTUALIZACIJI SELA

Pokazatelji intelektualnog nivoa sela

O intelektualnom nivou sela najočiglednije govori profesionalni sastav seoskog stanovništva. Što se veći broj stanovnika profesionalno bavi intelektualnim delatnostima, intelektual-

ni nivo sela je viši, i podiže se kad se njihov broj povećava, a pada kad se smanjuje. U pojedinačnim slučajevima moguće je i jedno i drugo, zbog čega se pod istraživačku lupu mora staviti, prvo, određena kritična masa istraživačkih jedinica, i, drugo, određeni razvojni trend svake istraživačke jedinice i svih zajedno, da bi se utvrdila odgovarajuća zakonomernost promena.

Profesionalni sastav seoskog stanovništva nije, međutim, dovoljan ni sasvim adekvatan pokazatelj intelektualnog nivoa sela, i to iz sledećih razloga. Prvo, intelektualne delatnosti ne obavljaju samo oni koji se njima profesionalno bave nego svi koji na bilo koji način i pod bilo kojim uslovima vrše intelektualne usluge i bave se duhovnim stvaranjem; i drugo, intelektualni radnici, čak ni u radnom vremenu, ne rade samo intelektualne, nego često i najprostije fizičke poslove.

Zato je adekvatniji pokazatelj intelektualnog nivoa sela struktura delatnosti, odnosno odnos intelektualnih delatnosti prema ostalim delatnostima koje se u selu obavljaju. To je mnogo teže utvrditi nego profesionalni sastav stanovništva, pogotovu što se za merilo pored kvantitativnih, moraju uzimati i kvalitativni pokazatelji. Nije dovoljno da se meri samo obim intelektualnih poslova u odnosu na ostale poslove, već je neophodno da se uzima u obzir i njihova složenost jer što su složeniji, intelektualni nivo je, u svakom slučaju, viši.

Ali i podela na intelektualne i neintelektualne ili fizičke delatnosti je relativna jer nema ljudske delatnosti koja je potpuno lišena intelektualne aktivnosti. I ukoliko se društvo više razvija, sve je veća intelektualizacija i proizvodnih i neproizvodnih delatnosti, što je uostalom i osnovni pokazatelj njegove razvijenosti. Ako je selo nekada, nasuprot gradu, važno kao središte fizičkog rada, to više nije slučaj. Tipični poljoprivrednik više nije klasični seljak već poluintelektualac, koji u svojoj profesiji koristi stručno znanje i sve se više bavi stvaralaštvom.

O intelektualnom nivou sela ne govori samo ni razvijenost delatnosti koje se u njima obavljaju. Ceo život zahteva sve

veću intelektualnu mobilnost u zadovoljavanju i duhovnih i fizioloških potreba, u kojoj se sjedinjuju izvršne i upravljačke funkcije. Svako mora znati ne samo da se koristi, već i da raspolaže savremenim sredstvima životne egzistencije, da reprodukuje i da upravlja reprodukovanjem individualnog i zajedničkog života.

Stoga se za pokazatelje intelektualnog nivoa sela, pored razvijenosti njegovih delatnosti, mora uzimati i razvijenost školskog i vanškolskog obrazovanja, materijalne i duhovne kulture u zadovoljavanju životnih potreba, demokratizacija upravljanja ukupnim tokovima društvene reprodukcije, i posebno stvaralačke aktivnosti seoskog stanovništva. Jednom reči, mora se utvrditi šta žitelji sela rade i kako rade i u radnom i u slobodnom vremenu.

Najadekvatniji pokazatelj intelektualnog nivoa sela je u stvari razvijenost ukupne materijalne i duhovne kulture, odnosno ukupne intelektualne aktivnosti seoskog stanovništva, u čijoj je funkciji i materijalna i duhovna kultura. Stepenu te razvijenosti meri se kvantitativnim i kvalitativnim pokazateljima odnosa između duhovne i fizičke aktivnosti, s obzirom da se prva razvija na račun smanjivanja druge sve do njenog svođenja na neophodnu fizičku reprodukciju ljudskog organizma.

Empirijsko istraživanje koje je vršeno na uzorku od 14 sela u Srbiji,³⁷ posvećeno je pre svega kvalitativnim promenama, i zbog ograničenosti uzorka, verovatno ne daje sasvim verodostojnu predstavu i o kvantitativnim promenama na tom području, što mu i nije cilj. Glavni cilj je da se utvrde osnovne tendencije u razvoju sela i njihova korelacija sa istorijskim tendencijama društvenog razvoja uključujući i globalne svetske

³⁷ Uzorkom su obuhvaćena sledeća sela: Azانيا (opština Smederevska Palanka), Božurnja (Topola), Čelarevo (Bačka Palanka), Drenovac (Paraćin), Klek (Zrenjanin), Kraišnici (Loznica), Kumanica (Ivanjica), Lešnica (Loznica), Milićevo Selo (Požega), Mužlja (Zrenjanin), Rasna (Požega), Ruski Krstur (Kula), Selevac (Smederevska Palanka), Senta (Apatin).

tendencije u razvoju sela, o čemu postoje brojna istraživanja i pouzdana saznanja.

Ta saznanja predstavljaju i glavni hipotetički okvir istraživanja, koje je sem utvrđivanja koliko su kretanja na ovom relativno malom prostoru, na liniji globalnih svetskih kretanja, usmerena i na otkrivanje nekih indicija o daljim tokovima ruralnog razvoja. Ovo poslednje može biti od posebnog značaja zbog karakterističnog pokušaja da jedna zaostala sredina u samoj sebi pronade impulse meteorskog uspona. Taj pokušaj nikako se ne može proglasiti neuspehim, jer je meteorski uspon zaista ostvaren; za nekoliko decenija jugoslovensko selo je postiglo veći napredak nego za nekoliko prethodnih vekova i znatno brži napredak od mnogih razvijenijih sredina.

Istraživanje ne bi uspelo kad ne bi bilo usmereno ka otkrivanju tajni tako brzog uspona, u kojim je i ključ daljeg napredovanja. Svi pokazatelji istraživanja govore da je selo u Srbiji, kao i u drugim delovima Jugoslavije, za pola veka ostvarilo neviden intelektualni uspon. Osnovni zadatak istraživanja bio je da utvrdi najznačajnije činoce koji su na to uticali, ali i probleme na koje je intelektualizacija sela nailazila i sa kojima se danas suočava.

Istorijska neminovnost intelektualizacije sela

Selo je nastalo, i selo će i nestati kao istorijski produkt sve veće intelektualizacije društvene reprodukcije, bez koje nema niti može biti društvenog razvoja. Dok su u embrionalnom stadijumu ljudske jedinice i ljudskog roda duhovna i fizička aktivnost bile još neizdiferencirane, nije bilo ni grada ni sela. Kad su prvobitne ljudske horde stalno lutale u potrazi za divljom hranom, nije, uostalom, bilo ni naselja ni selenja. Prava nastanjivanja mogla su nastati tek kad je čovek počeo sam da proizvodi sredstva za svoj opstanak, a to se nije moglo desiti dok se umna aktivnost kao uslov opstanka ljudskog roda, nije

na neki način počela odvajati od njegove fizičke aktivnosti.

Ali odvajanje umne od fizičke aktivnosti može biti samo uslovno i relativno jer duhovne aktivnosti ne može biti bez fizičke aktivnosti, kao što ni fizičke aktivnosti ljudskog bića nema bez njegove umne aktivnosti. Umna aktivnost, kao akt izuzetnog naprezanja nervnih centara ljudskog organizma, nastala je upravo u funkciji svrshodnog aktiviranja i usmeravanja njegovih fizičkih potencijala. Ni pri najvećem fizičkom mirovanju mislećeg bića, umna aktivnost se ni za trenutak ne može odvojiti od svoje fiziološke osnove, što je i eksperimentalno nepobitno dokazano.

Kao u delovanju ljudske jedinice, tako je i u delovanju ljudske zajednice do izdvajanja umne aktivnosti u relativno samostalnu društvenu delatnost došlo radi društvenog usmeravanja i racionalnog korišćenja raspoložive fizičke energije. Bila su potrebna mnoga stoleća da se ona razvije u dominantnu društvenu aktivnost, kojom je ubrzavan ulupan razvoj te obezbeđivan i sam opstanak ljudske zajednice.

Polarizacija ljudske zajednice na selo i grad predstavlja neposredni izraz društvene polarizacije na fizički i umni rad. Zato su selo i grad nerazdvojni polovi jedne suprotnosti, koji se međusobno uslovljavaju i koji jedan bez drugog ne mogu postojati; selo je selo u odnosu na grad, a grad je grad u odnosu na selo. Kad nestane društvene podele na fizički i umni rad nestaje i podele na selo i grad. A podele na fizički i umni rad može nestati kad nestane samog rada kao spoljašnje nužde i kad se celokupna ljudska delatnost preoblikuje u slobodnu, samosvrshodnu aktivnost. Shodno tome, i podele na selo i grad može nestati kad nestane sela i grada kao spolja nametnutih, po nuždi društvene podele rada oblikovanih nastambina, i kad nastanjanje i uređivanje nastanjenog prostora postane stvar slobodnog izbora.

Protivrečne spekulacije o sudbini sela i grada da će u budućnosti selo nestati a ostati samo grad; da će nestati grad a

ostati samo selo; da će se zadržati i selo i grad ali bez međusobnih suprotnosti; ili da će biti neophodno uništiti i selo i grad pa podići nova, savršenija ljudska naselja,³⁸ pokazuju da i jedan i drugi oblik nastambine ima svoje prednosti i nedostatke, koji su nužan izraz njihove defektnosti uslovljene društvenom podelom rada. Ni jedan od ispitanika istraživanih sela nije idealizovao ili ocmio ni selo ni grad, a opredeljenja gde bi radije živeli i radili su podeljena bez izrazite naklonjenosti jednom ili drugom.

Odnos sela i grada menjao se u zavisnosti od društvene podele rada, i pre svega od podele na fizički i umni rad. U osnovi tih podela bila je podela na potreban rad i višak rada, koja je omogućila da se najpre pojedinci, a potom i čitave društvene grupe oslobode proizvodnog rada i posvete isključivo duhovnim aktivnostima. Osnovu izdvajanja gradova kao posebnih nastambina, predstavljalo je izdvajanje nemanuelnih aktivnosti i viška proizvoda kao materijalne osnove njihove egzistencije. Grad se, u osnovi, celo vreme izdržavao, održavao i razvijao od viška proizvoda koji je stvaran na selu, a čim je masovna proizvodnja viška proizvoda otpočela i u garadu, otpočelo je i prevazilaženje vekovne polarizacije sela i grada.

Već je izdvajanje prvih vrača, koji su primali poklone za svoje usluge, predstavljalo nagoveštaj društvenog podvajanja duhovnika i fizikalaca, a time i vekovne polarizacije grada i sela. Dok nisu stekli potreban autoritet, duhovnici su krstarili u potrazi za svojim žrtvama, a čim bi se pročuli, žrtve su im i same „na noge“ dolazile, pa su se mogli ustoličiti i na jednom mestu kao središtu duhovnih zbivanja. Grad je zapravo i nastao usredištenjem duhovnog, a time i zajedničkog života jer je ljudsko zajedništvo na duhovnom komuniciranju zasnovano.

Na drugoj starni nastajalo je, kao središte fizičkog rada,

³⁸ Vidi: Đorđe V. Milovanović. Selo i grad. „Zadružna knjiga“. Beograd, 1961., str. 174.

duhovno osiromašeno i generički obezglavljeno selo, koje zbog toga nije moglo samostalno egzistirati. Otudivanjem viška rada otuđivan je sa sela i višak pameti, koji je zajedno sa viškom proizvoda koncentrisan u komandnim gradskim centrima, gde se najbrže mogao reprodukovati i odakle se i samim selom najefikasnije moglo upravljati.

Ali upravo zbog toga ni grad nije bio ništa manje nezavisan od sela, odakle je crpeo svoje životne sokove, kojima je napajana duhovna reprodukcija. Celokupno duhovno bogatstvo starog i srednjeg veka procvetalo je na tlu prirodne poljoprivredne proizvodnje, a kad su mogućnosti koje je ona za to pružala gotovo iscrpene, već je bila stvorena duhovna osnova industrijske proizvodnje, čijim je razvojem omogućeno i dalje duhovno napredovanje.

Kao veliki istorijski preporod društvene reprodukcije, industrijalizacija je sa sobom donela i veliku istorijsku prekretnicu u odnosima između sela i grada. Pretvarajući i sam grad u veliki proizvodni poligon, ona ga je učinila relativno nezavisnim od sela, ali opet na račun sela odakle crpe i sirovine i radnu snagu. Produbljena je i proširena i društvena podela rada tako da je i sam grad polarizovan na fizički i misleći deo, proizvodne i neproizvodne delatnosti, radničku klasu i inteligenciju, periferiju i centar.

Industrijalizacijom poljoprivrede vrši se i polarizacija sela na tegleći i misleći deo, proizvodne i uslužne delatnosti, neposredne poljoprivrednike i seosku inteligenciju, periferni i centralni deo sela. Time selo prestaje biti puko središte fizičkog rada i čisto proizvodna baza za izdržavanje grada, i postaje sve kompleksnija zajednica sposobna za relativno samostalnu reprodukciju.

Korenite promene u načinu poljoprivredne proizvodnje izazivaju ogovarajuće promene i u načinu seoskog života; sa transformacijom seoskog gazdinstva transformiše se u istom duhu i seosko domaćinstvo. Industrijalizaciju poljoprivrede u

stopu prati urbanizacija sela: razvoj savremene komunalne infrastrukture (asfaltiranje saobraćajnica, izgradnja vodovoda i kanalizacije, elektrifikacija, toplifikacija, telefonizacija), kulturnih i socijalnih institucija.

Produbljivanjem društvene podele rada industrijalizacija je polarizaciju umnog i fizičkog rada dovela do krajnjih granica, preko kojih je mogla otpočeti jedino njihova depolarizacija, i ona je automatizacijom proizvodnje praktično i otpočela. A pošto se težački rad u poljoprivredi nije mogao dalje deliti i uprošćavati, njegova mehanizacija je od samog početka industrijalizacije praćena frontalnom intelektualizacijom.

Industrijalizacija poljoprivrede i intelektualizacija sela

Industrijska revolucija revolucionisala je i poljoprivredu, što je inače bilo neminovno jer se bez toga nije mogao ubrzati ni razvoj industrije. Naročito je razvoj teške industrije omogućio brzu mehanizaciju poljoprivredne proizvodnje, kojom je oslobođana radna snaga neophodna industriji; industrijsko radništvo je u svim zemljama najvećim delom regrutovano sa sela, bez čega industrijski bum ne bi ni bio moguć.

Jugoslavija je jedna od zemalja sa najdinamičnijom migracijom seljaštva u industriju, na što je izuzetno brza mehanizacija poljoprivredne proizvodnje posebno uticala. Do drugog svetskog rata „poljoprivredni su se radovi obavljali uglavnom pomoću ljudske radne snage“, a „složeniji strojevi, kao što su kombajni i traktori, vrlo su se malo upotrebljavali“.³⁹ U jednom od najvećih i u poljoprivredi najpoznatijih sela Srbije Azanji prvi traktor pojavio se tek 1948. godine. Ubrzana industrijalizacija donela je, međutim, veliki preokret, pa je samo za 30 godina (1951-1981) broj traktora u Socijalističkoj Federativnoj

³⁹ Dr Bogdan Stojšavljević, Prodiranje kapitalizma u selo, Institut za istoriju radničkog pokreta, Zagreb, 1965., str. 163.

Republici Jugoslaviji povećan od 6.266 na 595.486, odnosno sa 1.028 na 16,6 hektara oranične površine po 1 traktoru.⁴⁰

U Srbiji nema više ni jednog sela bez ikakve mehanizacije, a u mnogima je u upotrebi gotovo sva savremena poljoprivredna tehnika. U Azanji, sa oko 5.000 stanovnika, ima preko 800 traktora, 65 kombajna, 320 kultivatora, 130 frejzera, 150 rasturača đubriva, 3 uređaja za veštačku kišu, u Božurnji, sa oko 700 stanovnika, 70 traktora, 2 kombajna, 35 kultivatora, 10 frejzera, 2 rasturača đubriva, 1 uređaj za veštačku kišu, pored niza raznih priključnih sredstava. U 14 istraživanih sela jedan traktor dolazi u proseku na oko 18 stanovnika.

Mehanizaciju prate automatizacija i hemizacija poljoprivredne proizvodnje, kojima se rast produktivnosti još više ubrzava. Mnoge proizvodne operacije su već automatizovane, a potrošnja mineralnih đubriva povećana je u SFRJ od 1952-1980. godine sa 1,2 na 88 kilograma po hektaru obradive površine.⁴¹ U istraživanim selima gotovo da nema poljoprivrednog proizvođača koji ne gaji neke visokorodne kulture, ne upotrebljava veštačka đubriva i zaštitna sredstva.

Industrijalizacija je pobudila i pobuđuje veliki interes poljoprivrednih proizvođača, kako zbog visoke produktivnosti, tako i zbog toga što ih oslobađa mukotrpnog fizičkog rada. Na pitanje u šta bi najpre uložili slobodna sredstva, velika većina anketiranih poljoprivrednika je prioritet dala mehanizaciji proizvodnje u odnosu na kupovinu zemlje i druga ulaganja iako su poljoprivredna gazdinstva osnovnom mehanizacijom prekapatirana u odnosu na veličinu zemljišnog poseda.

Taj interes je bitna pretpostavka intelektualizacije sela, na koju industrijalizacija poljoprivredne proizvodnje višestruko, kako neposredno, tako i posredno utiče. Najočigledniji neposredni uticaj je na promenu strukture delatnosti i profesio-

⁴⁰ Budućnost sela. Srpska akademija nauka, 1985., str. 48.

⁴¹ Isto, str. 237.

nalnog sastava seoskog stanovništva, ali i na intelektualnu mobilnost, obrazovanje i opštu kulturu neposrednih poljoprivrednika.

U funkciji industrijske proizvodnje nastale su tokom industrijalizacije nove, posebno nemanuelne, uslužne delatnosti, koje su potisle stara zanimanja. U pojedinim selima, gde je industrijalizacija više uzela maha, stari zanati i domaće radinosti potpuno su iščezli, a pojavili su se savremeni servisi, specijalizovane trgovinske radnje, zdravstvene i kulturne ustanove, telekomunikacioni i sportskorekreativni objekti. U industrijski razvijenim selima postoje gotovo sve uslužne delatnosti kao u gardovima, pa su pojedina bivša sela, naročito u Vojvodini, i zvanično dobila status gradskih naselja.

Sa promenom strukture delatnosti menja se i profesionalni sastav seoskog stanovništva. Smanjuje se broj zemljoradnika i starinskih zanatlija (kojih u mnogim selima više i nema), a pojavljuju se nova, i sve više nemanuelna zanimanja: polukvalifikovani, kvalifikovani i visokokvalifikovani radnici, električari, mehaničari, bravari, limari, tehničari, inženjeri, agronomi, veterinari, lekari, apotekari, nastavnici, ekonomisti, pravnici, trgovci, službenici. U Azanji pored 1.350 zemljoradnika, živi 300 kvalifikovanih i visokokvalifikovanih, uz još 72 nekvalifikovana i polukvalifikovana radnika, 160 službenika, 60 trgovaca, 60 nastavnika, 40 zanatlija, 9 veterinarara, 4 lekara i još 30 intelektualnih radnika različitih zanimanja; u vojvođanskom selu Klek, 160 zemljoradnika, 380 službenika, 290 zanatlija, 230 KV i VKV radnika, 150 trgovaca, 35 nastavnika, 3 lekara i 2 veterinarara; u Čelarevu, koje je 1981. godine proglašeno gradskim naseljem, ima samo 5 zemljoradnika, 1.650 KV i VKV radnika, 700 službenika, 60 trgovaca, 42 nastavnika, 30 zanatlija, 10 inženjera, 3 veterinarara i 2 lekara; pa čak i u jednom od najzaostalijih planinskih sela Kumanici živi 26 zemljoradnika i 31 službenik.

Profesionalni sastav seoskog stanovništva se, međutim,

ne podudara sa strukturom delatnosti koje se obavljaju u samom selu, jer mnogi rade u gradu a stanuju na selu, a ima i onih koji stanuju u gradu a rade na selu. U Mužlji, od 4.900 zaposlenih stanovnika, samo je 1.100 zaposleno u mestu stanovanja, a u Kraišnicima, od 450 tek 25. Čak i u tipično poljoprivrednom selu Azanji, od 750 zaposlenih, samo 150 radi u selu.

Tendencije dezagrarizacije, i pored otežanog i znatno usporenog zapošljavanja u gradu, nastavljaju se, što pokazuje i pripremanje seoske omladine za pretežno nepoljoprivredna zanimanja. U Kumanici i Kraišnicima srednju školu uči svaki šesti, u Kleku jedanaesti, u Ruskom Krsturu osamnaesti, u Drenovcu dvadeseti, u Azanji svaki dvadest drugi stanovnik sela. Po jedan student je u Kleku na svakih 15, u Kumanici na 36, u Kraišnicima na 48, u Rasni na 55, u Božurnji na 58 stanovnika. Ogromna većina je u školama i na fakultetima opšteg i nepoljoprivrednog smeru.

Pored masovne kvalifikacije i prekvalifikacije seljaštva, industrijalizacija je izvršila intelektualnu mobilizaciju i onih zemljoradnika koji su nastavili da se bave poljoprivredom. Ona je pobudila živo interesovanje svih poljoprivrednika za sticanje potrebnih znanja uz rad, bez obzira na formalne kvalifikacije, pa se više ne može govoriti o zatucanom težaku koji „ne vidi dalje od nosa“. U sticanju znanja o upotrebi veštačkih đubriva i zaštitnih sredstava stručnu literaturu koristi 38%, radio i televiziju 35%, savete agronoma i poljoprivrednih tehničara 31%, stručna predavanja oko 4%, kurseve i seminare oko 3%, a samo 10% anketiranih poljoprivrednika radi po sopstvenom nađenju. O unapređivanju poljoprivredne proizvodnje ne stara se samo oko 7% poljoprivrednika, a 44% za to koristi iskustva drugih, 33% savete stručnjaka, 28% stručnu literaturu, a 18% i sopstvene inovacije.

Dok je u fabrici proizvodni rad rascepkan sve do najprostijih fizičkih pokreta, koji ne zahtevaju gotovo nikakvo umno angažovanje, na polju to nije bilo ni potrebno ni moguće, pa je

industrijalizacija ovde krenula sa jednog nivoa ispod kojeg nije vršena dalja degradacija proizvođača. Mehanizacija poljodstva od početka je bila skopčana s intelektualnim angažovanjem poljodielca, zbog čega je umesto s negodovanjem, prihvaćena s oduševljenjem. Dok je u industriji otpočela s intelektualnim srozavanjem, u poljoprivredi je mehanizacija proizvodnog rada započela s intelektualnim uzdizanjem neposrednog proizvođača i buđenjem njegovih stvaralačkih gena. Zato nije nikakvo čudo što, s industrijalizacijom poljoprivrede, inovacija naglo potiskuje tradiciju, i što „gotovo 90% anketiranih omladinaca ima sklonosti prema inovacijama u proizvodnji“, koja je „razvijena i kod njihovih roditelja (82,6)“.⁴²

Ali poljoprivredom se više ne bave samo neškolorani ili poluškolovani zemljoradnici. Sve je više školovanih ljudi (sa srednjom ili višom školom, pa i sa fakultetom) kojima je poljoprivreda ne samo dodatni, nego često i glavni izvor prihoda. U nekim selima oni zajedno s industrijskim radnicima čak preovlađuju, poseduju značajne površine obradivog zemljišta, zavidnu mehanizaciju, i čine noseću snagu poljoprivrede, tako da se može govoriti ne samo o selu bez seljaka, već i o poljoprivredi bez težaka.

Time je u samoj društvenoj bazi praktično izbrisana granica između intelektualnog nivoa sela i grada. Šta više, selo u društvenom smislu prednjači u intelektualizaciji proizvodnje, čiji su glavni pobornici ovde sami proizvođači, dok su u industriji to još uvek poslodavci i njihovi menadžeri. Stoga se, pored ostalog, intelektualizacija sela odvija ubrzanim, i mnogo bržim tempom nego što se odvijala intelektualizacija grada.

⁴² Dr Mladen Stojanov, Profesionalizacija rada u poljoprivredi i položaj poljoprivrednika, Matica srpska, Novi Sad, 1976., str. 187.

Urbanizacija i intelektualizacija sela

Jedan od najznačajnijih efekata industrijalizacije poljoprivrede je urbanizacija sela. U funkciji same industrijalizacije bilo je neophodno podizanje uslužnih servisa, odgovarajuće komunalne infrastrukture, socijalnih i kulturnih institucija, a radi industrijske prerade poljoprivrednih proizvoda, podignuti su i mnogi industrijski pogoni sa pratećim objektima i komunikacijama. To je uticalo i na funkcionalno preuređenje životnog prostora po ugledu na gradska naselja, čime je se selo i po spoljašnjem izgledu znatno približilo gradu.

Podizanjem produktivnosti industrijalizacija poljoprivrede je odlučujuće uticala i na podizanje životnog standarda seoskog stanovništva, koji je po mnogo čemu već nadmašio standard nižih slojeva gradskog stanovništva. Pošto veliki deo seoskog stanovništva radi u gardu a stanuje na selu, a sve više je i obrnutih slučajeva, granica između sela i grada je i u životnom standardu praktično već izbrisana.

Uslovi stanovanja na selu su se znatno približili ili su se već izjednačili s uslovima stanovanja u gradu. Većina anketiranih stanovnika sela poseduje porodičnu kuću u ličnom vlasništvu, koja po površini premašuje prosečnu kvadraturu stambenog prostora po članu porodičnog domaćinstva u gradu. Ni seoska naselja ne zaostaju po svom uređenju mnogo za gradskim naseljima. U periodu industrijalizacije, za poslednje pola stoleća izvršena je elektrifikacija, asfaltirane su ulice i seoske saobraćajnice, izgrađeni vodovodi i izvršena telefonizacija većine sela u Republici Srbiji, a u mnogima je izgrađena i kanalizacija, sprovedena toplifikacija, podignuti tržni centri, zdravstveni, kulturni i sportski objekti.

Za isto vreme, selo je u tehničkoj opremljenosti porodičnog domaćinstva dostiglo, a u nekim sredinama čak i prestiglo grad. Električno osvetljenje je izbacilo iz upotrebe smrdljive petrolejke, kućni toaleti poljske nužnike, centralno grejanje i

električne grejalice čadljive bubnjare, a frižideri i zamrzivači lemljive podrume. U svim istraživanim selima gotovo da nema domaćinstva bez električnog šporeta, frižidera, zamrzivača, radija i televizora, većina poseduje mašine za pranje veša, a neka i mašine za pranje posuđa. U mnogima je u upotrebi video, a u nekima i kompjuter. Porodična domaćinstva u pojedinim selima su bolje motorizovana od domaćinstava u mnogim gradskim naseljima. U Mužlji jedan automobil dolazi na oko 2, u Kleku i Drenovcu na oko 5, u Azanji i Božurnji na oko 7 stanovnika.

O približnoj ujednačenosti uslova života na selu i u gradu, i čak o izvesnoj prednosti života na selu, govore i ocene anketiranih intelektualaca koji rade i stanuju na selu. Oko 19% ispitanika ocenjuje uslove života na selu veoma dobrim, 57% zadovoljavajućim, a 24% lošim, dok uslove života u gardu 24% ocenjuje veoma dobrim, 50% zadovoljavajućim i 26% lošim. Na pitanje da li bi radije živeli i radili u gardu nego na selu, čak 63% je dalo negativan, a samo 37% pozitivan odgovor. Selo za grad naročito ne bi menjali stručnjaci koji su zaposleni u poljoprivrednoj proizvodnji.

Uticao urbanizacije na intelektualni nivo sela je višestruk. Povećava se ukupna, pa i duhovna komunikacija sa gradom; otvaraju se vrata sela nacionalnoj i svetskoj kulturi; podiže nivo opšteg i tehničkog obrazovanja; povećava se slobodno vreme i time mogućnosti za slobodne duhovne aktivnosti.

Izgradnjom modernih saobraćajnica i motorizacijom seoskih domaćinstva znatno je smanjena udaljenost grada od sela, čime je kroz povećanu dnevnu komunikaciju olakšano širenje gradske kulture na seosko područje. Samo na posao u grad svakodnevno putuje: iz Mužlje 3.500, iz Kleka 860, iz Milićevog Sela oko 600, iz Azanje 550, iz Čelareva oko 500, iz Ruskog Krstura i Krašnika oko 400 ljudi. Ali i oni koji nisu zaposleni u gradu, svakodnevno odlaze u grad radi kupovine i prodaje, korišćenja raznih usluga, učešća u kulturnim i sportskim

manifestacijama i zadovoljavanju najraznovrsnijih kulturnih potreba.

Ali ne ide samo seljak u grad po kulturu, već i kultura dolazi u selo na noge seljaku. S elektrifikacijom sela radio i televizija su ušli bukvalno u svako seosko domaćinstvo napajajući ga svakodnevno nacionalnom i svetskom kulturom. Radio i TV emisije prate se na selu s istim, ili čak i većim interesovanjem nego u gradu. Samo zbog širenja radija i televizije, opao je interes za bioskop, koji je nekada bio izuzetno posećivan. Radio i televizija postali su svakodnevna škola permanentnog obrazovanja u kojoj je granica između sela i grada potpuno izbrisana.

Uz tehničko opremanje seoskog domaćinstva ide i tehničko obrazovanje seoskog stanovništva, sa kojim se istovremeno podiže i nivo opšteg obrazovanja i opšte tehničke kulture. Ne samo što se razvijaju uslužne delatnosti za servisiranje kućne tehnike, nego se svaki korisnik, više ili manje, i sam osposobljava za njeno umešno korišćenje i održavanje. Nema škole koja može toliko motivisati za sticanje tehničkih znanja kao što mogu neposredne potrebe korišćenja raspoložive tehnike.

Kao što industrijalizacija skraćuje vreme proizvodnje, urbanizacija skraćuje vreme neposrednog zadovoljavanja životnih potreba, a i jedno i drugo rezultira povećanjem slobodnog vremena, koje karakteriše slobodan izbor životnih aktivnosti. Industrijalizacijom poljoprivrede i urbanizacijom sela narušava se monopol grada u raspolaganju slobodnim vremenom jer i seljak stiče mogućnosti slobodnog i sve slobodnijeg izbora životnih aktivnosti, a slobodan izbor životnih aktivnosti čoveka je u suštini izbor njegovih duhovnih aktivnosti. Sprovedeno empirijsko istraživanje je pokazalo da se duhovnim aktivnostima u slobodnom vremenu ne bave samo intelektualci, nego sve više i zemljoradnici. Inventivni kulturni amaterizam i duhovno stvaralaštvo sve više potiskuju stereotipne verske i prigodne običaje, od kojih su mnogi u pojedinim selima već

sasvim iščezli. Oko 3% anketiranih poljoprivrednika bave se u slobodnom vremenu stvaralačkim aktivnostima, a preko 34% su članovi raznih društvenih organizacija čija se aktivnost zasniva na slobodnom izboru.

Informatizacija i intelektualizacija sela

Jedan od najvećih problema intelektualizacije sela bila je otečenost od sveta, koja je otežavala dolaženje do potrebnih informacija. Povezivanje sa svetom, uslovljeno pre svega industrijalizacijom poljoprivrede i urbanizacijom sela, olakšalo je slobodno kretanje informacija, koje postaju sve dostupnije i seoskom stanovništvu. Tome posebno doprinose: osetan porast seoske inteligencije, naročito poljoprivrednih stručnjaka; masovno opismenjavanje seoskog stanovništva, ekspanzija izdavačke delatnosti i prodor pisane reči na selo; i iznad svega razvoj elektronike i elektronskih medija.

Sa porastom seoske inteligencije porasle su mogućnosti za obaveštavanje seoskog stanovništva o zbivanjima u svetu, a posebno za stručna saznanja o poljoprivredi. Za 32% anketiranih poljoprivrednika jedan od osnovnih izvora saznanja o upotrebi veštačkih đubriva i zaštitnih sredstava su stručni saveti agronoma i poljoprivrednih tehničara, što potvrđuje i potvrđan odgovor oko 70% anketiranih seoskih intelektualaca na pitanje da li pružaju stručnu pomoć svojim sugrađanima. Kao živi prenosioci informacija, pripadnici inteligencije znatno doprinose njihovom širenju u svim sferama seoskog života, ali i lansiranju u svet informacija o samom selu.

Zahvaljujući masovnom opismenjavanju seoskog stanovništva i ekspanziji izdavačke delatnosti, prodor pisane reči na selo takođe znatno doprinosi svestranom informisanju seoskih žitelja. Većina istraživanih sela dobijaju, u relativno velikom broju primeraka, sve ili većinu dnevnih listova. U Azanji se, na primer, dnevno prodaje 200 primeraka „Politikinih“ i 100 pri-

meraka „Borbinih“ izdanja i još 100 primeraka periodike. I širenje mreže seoskih, a i veća pristupačnost gradskih biblioteka i čitaonica omogućili su da pisana reč postane značajno sredstvo informisanja seoskog stanovništva. Za oko 38% anketiranih poljoprivrednika stručna literatura je jedan od osnovnih izvora sticanja znanja o upotrebi veštačkih đubriva i zaštitnih sredstava, a za 31% i za unapređivanje poljoprivredne proizvodnje.

Pisanu reč, međutim, sve više potiskuju elektronski mediji, koji su na selu izazvali pravi informacioni bum. Dosta je seljana koji nisu pročitali ni jednu knjigu ili novine, ali teško je pronaći nekog ko nikada nije slušao radio ili gledao televiziju. Elektronski mediji postali su univerzalno sredstvo obaveštavanja svakoga o svemu i svačemu, kojim se potpuno ukida informacioni monopol gradskog ambijenta. Oni nisu samo sredstvo dnevnog informisanja već su takoreći preko noći postali značajan oblik permanentnog (opšteg i stručnog) obrazovanja seoskog stanovništva; za 35% anketiranih poljoprivrednika radio i televizija u osnovni i jedan od najznačajnijih izvora saznanja o upotrebi veštačkih đubriva i zaštitnih sredstava.

Demokratizacija i intelektualizacija sela

Kao oblik masovnog angažovanja stanovništva u upravljanju društvenom reprodukcijom, demokratizacija je jedan od najznačajnijih činilaca intelektualizacije, a za intelektualizaciju sela od najvećeg su značaja zadrugarstvo i lokalna samouprava, kao najmasovniji oblici kolektivnog angažovanja seoskog stanovništva u rešavanju problema zajedničkog života i rada, u čemu selo ide ispred grada.

Zadrugarstvo je u Srbiji nastalo još u 19. veku kao kolektivni spas seljaka od zelenaške i trgovačke eksploatacije, a prva zemljoradnička zadruga osnovana je u Azanji 11. aprila 1894. godine. Između dva svetska rata Jugoslavija je bila jedna od zemalja sa najrazvijenijim zadrugarstvom, koje je posle drugog

svetskog rata, pod uticajem etatizacije društvene reprodukcije, degradirano, deformisano i gotovo likvidirano, i tek je devedesetih godina došlo do njegovog ponovnog oživljavanja, ali uz zadržavanje nasleđenog etatističkog koncepta, koji se u suštini kosi sa izvornim zadrugnim principima.

To je razlog što u mnogim selima zadruga nema (ni u 42% istraživanih sela), a gde postoje, bave se pretežno trgovinom i ne rade po zadrugnim principima, zbog čega okupljaju mali broj poljoprivrednika, uglavnom nezadovoljnih radom i poslovanjem svoje zadruge. Od anketiranih zadrugara iz 7 zemljoradničkih zadruga, samo 8% je odgovorilo da ima veliki, 48% da ima mali, a čak 44% da nema nikakav uticaj na odlučivanje u zemljoradničkoj zadruzi. Pa i u najstarijoj, azanjskoj zadruzi, od anketiranih 10 zadrugara, na zadrugno odlučivanje 1 ima mali, a 9 nemaju nikakv uticaj.

Potisnuto zadrugarstvo nadomešteno je procvatom lokalne samouprave, koji je predstavljao značajan činilac ubrzane urbanizacije sela. Sve što je na planu urbanizacije sela ostvareno, postignuto je uglavnom sredstvima samodoprinosu i neposrednim angažovanjem udruženih građana. U svim istraživanim selima samodoprinos je osnovni i najznačajniji izvor sredstava za zadovoljavanje zajedničkih potreba građana, o čijem se zavođenju, i po zakonu, odlučuje ličnim izjašnjanjem, odnosno referendumom. Najveći domet jugoslovenskog eksperimenta s uvođenjem samoupravljanja, dostignut je upravo u razvoju seoske samouprave.

Napuštanjem tog eksperimenta nastao je zastoj u razvoju seoske samouprave, a sa time i u industrijalizaciji poljoprivrede, urbanizaciji i intelektualizaciji sela. Samodoprinosi, kao i ostali prihodi mesnih zajednica znatno su umanjeni, pa se mnogo manje gradi i izgrađuje, a raspoloživa sredstva često ne stižu ni za tekuće potrebe i održavanje postojećih objekata.

Višepartijsko predstavništvo nije se potvrdilo kao demokratska zamena za neposrednu samoupravu. Lokalna samoup-

rava potpala je pod dominaciju državne uprave, čime su znatno smanjeni neposredno odlučivanje i uticaj građana na sve, pa i lokalne organe vlasti. Na pitanje koliko je njihovo učešće u rešavanju zajedničkih problema sela, samo 16,6% anketiranih poljoprivrednika odgovorilo je da je veliko, 56,6% da je malo, a 26,6% da je nikakvo. Shodno tome, 9,1% ispitanika ima veliki, 59,3% ima mali, a 27,5% nema nikakav uticaj na odlučivanje u mesnoj zajednici. Na odbornike i poslanike građani još manje mogu uticati, pa na njih samo 9,1% ima veliki, dok 51,6% ima mali, a 39,2% nema nikakav uticaj.

Pošto su jedna trećina ispitanika članovi političkih stranaka, što je znatno više od statističkog udela stranačkog članstva u ukupnom broju građana, znači da je i njihova uloga u rešavanju sudbine sela veoma mala. O sudbini sela, kako su u usmenim razgovorima isticali sami seljani, više odlučuju drugi nego samo selo, a na odlučivanje u mesnoj zajednici više utiču organi opštine nego građani.

Kako dalje?

Niko bolje od samog seljaka ne oseća kako dalje da se razvija selo, a okosnicu daljeg razvoja sela čini njegova dalja intelektualizacija, kojoj seljak neodoljivo teži bežeći što je moguće brže od svoje težačke prošlosti. Mišljenja samih seljana ukazuju na to da bi se isti činilioci na kojima se do sada zasnivala intelektualizacija sela, morali i dalje razvijati.

Iz poljoprivrede i sela je mnogo uzimano, a u njihov razvoj malo ulagano. Što je uzeto vratiti se ne može ali se može prestati s nepovratnim uzimanjem. Seljak za uzvrat ne traži nepovratna ulaganja već kredite, koje treba vraćati. Šansa poljoprivrede je u ekvivalentnoj razmeni, kojom se obezbeđuje da iz prometa svako izvlači srazmerno svojim ulaganjima. Poljoprivredni proizvođač zapravo priželjkuje takvu razmenu kad traži više (do sada preniske) cene za svoje proizvode, stimulisanje

poljoprivredne proizvodnje regresom, jevtiniji (sada preskup) repromaterijal, povoljnu nabavku mehanizacije, obezbeđenje plasmana poljoprivrednih proizvoda, redovnu isplatu otkupljenih proizvoda i sl.

Pri ekvivalentnoj razmeni, poljoprivreda će biti sposobna da sopstveni razvoj sama finansira pod uslovom da stalno podiže produktivnost, što pretpostavlja i stalno unapređivanje tehnologije i organizacije proizvodnje, koje nije moguće bez odgovarajućeg stručnog kadra, razvijanja uslužnih delatnosti i stalnog uzdizanja poljoprivrednog proizvođača. Na toj liniji su i zahtevi, koji su isticani u razgovorima sa seoskim intelektualcima i poljoprivrednicima, za: većim mogućnostima praćenja tehnoloških inovacija, boljim snabdevanjem kvalitetnim semenom, veštačkim đubrivom i gorivom, povećanjem broja stručnjaka i njihovom većom saradnjom sa neposrednim proizvođačima, više stručne literature, stručnih saveta, predavanja i seminara, bogatijim TV programom sa više emisija o primeni agrotehničkih mera itd.

Ako je industrijalizacija poljoprivrede ubrzala opštu intelektualizaciju sela, ni dalji razvoj poljoprivrede nije moguć bez sve veće intelektualizacije poljoprivrednika i svih koji su u njenoj posrednoj ili neposrednoj funkciji. Na prelazu iz industrijskog u stvaralačko (ili tzv. informacijsko) društvo sve je nepovoljnije osposobljavanje samo za primenu gotovih tehnologija, a sve neophodnije angažovanje na pronalaženju novih tehnoloških rešenja. Već je zabrinjavajuće stanje ako preko 32% anketiranih intelektualaca svoj posao obavlja isključivo rutinski, oko 54% ponekad, a samo oko 14% često uvodi inovacije. Rezultati anketnog ispitivanja pokazuju da se intelektualni radnici stvaralačkim aktivnostima najmanje bave, ili se uopšte ne bave u slobodnom vremenu, koje daleko više posvećuju kućnim poslovima, radu na okućnici, odmoru i rekreaciji, čitanju i dopunskom radu radi zarade.

Stvaralačkom angažovanju ne pogoduju sasvim ni uslovi

rada intelektualnih radnika na selu koji su samo za 19,2% ispitanika veoma dobri, za 4,2% samo zadovoljavajući, i čak za 36,5% nepovoljni, a njih 49% obavlja i poslove koji izlaze iz okvira njihove struke. I pored znatnog napretka informatizacije, nisu na zavidnom nivou ni uslovi za praćenje inovacija u struci, koje samo oko 52% ispitanika prati preko stručne literature, 36% učestvuje u radu seminara i savetovanja, a preko 9% nema nikakvog uvida šta se u njihovoj struci dešava.

Zbog teške ekonomske situacije i međunarodne blokade, uslovi praćenja inovacija u nauci i struci su poslednjih godina i u gradu znatno pogoršani, ali bez njihovog poboljšanja nema daljeg napredovanja ni u proizvodnji ni u stvaralaštvu. Perspektiva poljoprivrede i sela je u daljoj informatizaciji, demonopolizaciji i univerzalizaciji informativnih medija, koji će tekovine nauke i kulture svima učiniti dostupnim i omogućiti da ih svako bez ograničenja koristi u svom radu i stvaranju. Poljoprivredne investicije će davati najveće proizvodne i razvojne efekte ako budu usmeravane pre svega u znanje i njegovu primenu, koja podrazumeva stalno razvijanje novih proizvodnih tehnologija.

Razvoj proizvodnih tehnologija neće, međutim, ni na planu same intelektualizacije davati odgovarajuće efekte bez daljeg razvoja proizvodnih odnosa, čiju bi okosnicu morala činiti demokratizacija svojinskih odnosa. Rešenje nije u retrogradnoj reprivatizaciji zemlјovlasništva, koja bi vodila ponovnoj proletarizaciji seljaštva, već u razvijanju zemlјoradničkog zadrugarstva na izvornim zadružnim principima, koje podrazumeva koncentraciju proizvodnih sredstava uz zadržavanje individualnog svojinskog subjektiviteta na udruženim sredstvima. Ono bi omogućilo da se već do krajnosti rascepkano zemlјovlasništvo ne samo zemlјoradnika nego i svih ostalih zemlјovlasnika tehnološki i ekonomski integriše i uz najrentabilniju upotrebu stavi u proizvodnu funkciju. Na isti način može se u zadružnoj organizaciji obezbediti i rentabilna upotreba poljoprivredne

mehanizacije bez obzira na veličinu zemlјišnog poseda njenih vlasnika, pa i nezavisno od toga da li su oni i zemlјoposednici.

Demokratizacija svojinskih odnosa je pravo i trajno rešenje za stvaralačku, proizvodnu i poslovnu motivaciju, koja zajedno s ekvivalentnom razmenom rada može snažno pokrenuti sve proizvodne snage poljoprivrede, a najviše seosku inteligenciju, čija je motivacija, zbog potcenjenosti intelektualnog rada, na relativno najnižem nivou. Oko 84% anketiranih intelektualaca tvrdi da nisu adekvatno nagrađeni za svoj doprinos na radnom mestu, ali njihova primanja uglavnom i ne zavise, ili samo delimično zavise od ličnog doprinosa jer kod 37,5% ispitanika ona zavise od školske spremne, kod 19,6% od radnog mesta, kod 5,4% od ličnog doprinosa, a kod 37,5% i od poslovnog uspeha firme odnosno ustanove, pri čemu ta zavisnost ni približno nije srazmerna stvarnom doprinosu, koji se uostalom i ne meri.

Raspodela i prisvajanje novostvorene vrednosti prema doprinosu njenom stvaranju, podstakla bi sve učesnike društvene reprodukcije, i na veća ulaganja i na bolji rad i poslovanje uloženim sredstvima. Interes za takvu raspodelu svih koji rade i ulažu svoja sredstva, je razumljiv jer se samo na taj način može obezbediti adekvatna naknada za uloženo. Oko 42% anketiranih intelektualaca je za to da im zarada zavisi od ličnog doprinosa, skoro 53% - od ličnog doprinosa i poslovnog uspeha firme odnosno ustanove, a samo oko 5% je za fiksna i zagaranтовana primanja nezavisno od rezultata rada i doprinosa.

Takvi odnosi u raspodeli i prisvajanju predstavljali bi najsnažniji podsticaj daljoj intelektualizaciji sela jer se najveći doprinos stvaranju nove vrednosti daje znanjem i stvaranjem. Na to ukazuje i činjenica da se individualni poljoprivredni proizvođači, koji neposredno prisvajaju rezultate svog rada, više bave novatorstvom i racionalizatorstvom, i više brinu o potpunjavanju svog znanja uz rad, nego intelektualni radnici koji su faktički u najamnom položaju.

Demokratizacija svojinskih odnosa podrazumeva i demokratizaciju odlučivanja o društvenoj reprodukciji, koja je jedan od osnovnih činilaca intelektualizacije sela. Ako zemljoradnici kao vlasnici proizvodnih sredstava imaju određene mogućnosti odlučivanja o uslovima i rezultatima svog rada, intelektualni radnici kao najamnici, su takvih mogućnosti uglavnom lišeni. Oko 28% anketiranih intelektualaca odgovorilo je da nema nikakav, oko 37% da ima mali, 30% da ima osrednji, i samo 5% (na rukovodećim funkcijama) da ima veliki uticaj na odlučivanje o uslovima svog rada i nagrađivanja.

Razvijanjem zadrugarstva i lokalne samouprave sa neposrednim odlučivanjem zadrugara i građana znatno bi se podigao intelektualni nivo seljaštva i povećala uloga seoske inteligencije u društvenoj reprodukciji, i to utoliko više ukoliko ona poseduje veće mogućnosti uticaja na kolektivno odlučivanje. Intelektualci, prema rezultatima empirijskog istraživanja, znatno više od ostalih građana učestvuju u društveno-političkom životu sela, i u znatno većem broju su članovi društvenih organizacija i političkih stranaka. Oko 83% intelektualaca pokreće razne inicijative na mestu rada i u mestu stanovanja, i one najčešće nailaze na odziv njihove radne i životne sredine.

Radi sopstvene perspektive, selo mora razvijati neposrednu demokratiju, kojoj je oduvek bilo naklonjeno, i koja je i do sada predstavljala pogonsku snagu njegovog razvoja. Iskustva seoske samouprave mogu služiti kao dragoceni putokazi i za razvijanje gradske samouprave, zbog čega je, u opštem interesu, neophodno reafirmisati i ponovo oživeti nepromišljeno ili tendenciozno odbačene oblike demokratskog odlučivanja kojima je održavano i razvijano seosko zajedništvo.

Osnovu seoske samouprave predstavlja institucija samodoprinos kao izvorni oblik samoupravnog udruživanja sredstava za zajedničke potrebe građana, kojim je podignuto savremeno jugoslovensko selo, i kojim se jedino i dalje može podizati. Nasuprot omrznutom porezu, koji je uvek podnosio

kao državnu globu, samodoprinosa je prirastao za srce seljaku jer ga sam zavodi i sakupljenim sredstvima sam raspolaže.

Zato ne moraju drugi brinuti za sudbinu sela, o kojoj sami seljani mogu i treba da brinu. Neophodna je, međutim, korenita transformacija celog sistema društvene reprodukcije da bi se selo moglo samostalno reprodukovati i da se sredstva samodoprinos, kao osnova njegovog samoreprodukovanja, ne bi nepovratno otuđivala. Jedan od putokaza takve transformacije je upravo transformisanje poreza u samodoprinos, i svih fiskalnih nameta u demokratsko udruživanje sredstava za sve (a ne samo lokalne) zajedničke, društvene i opštedruštvene potrebe. Da bi izišlo iz duhovne tame, selo mora izići iz društvenog tamnovanja, da bi se trglo iz duhovnog, mora se otrgnuti od društvenog čamovanja.

PROBLEMI I PERSPEKTIVE INDIVIDUALIZACIJE I SOCIJALIZACIJE SELA I SELJAKA

Suprotno prividnoj isključivosti pojedinih pojava oblika, individualizacija i socijalizacija su u suštini jedinstven društveni proces, ili dve strane jednog te istog procesa. To bez ostatka važi i za individualizaciju i socijalizaciju sela i seljaka, koje čine osnovu njihovog generičkog razvoja.

Pod socijalizacijom seljaka treba podrazumevati njegovo generičko povezivanje sa drugim ljudskim individuama, koje se u suštini vrši putem transfera ljudskog mišljenja i znanja, kao karakterističnog i nezamenjivog oblika međuljudskog opštenja. Sve međuljudske veze su u suštini misaone poluge koje različite individue povezuju u njihovom životu i radu.

Pošto se mišljenje kao generički oblik povezivanja ljudi, razvija samim povezivanjem, sa socijalizacijom se istovremeno vrši i individualizacija, pod kojom treba podrazumevati osamo-

staljivanje ljudske jedinice u komuniciranju sa životnom sredinom. Zato je jedinica samostalnija što je komunikativnija, i komunikativnija ukoliko je samostalnija.

Po istim kriterijumima, pod socijalizacijom sela treba podrazumevati njegovo povezivanje sa svetom, a pod individualizacijom osamostaljivanje prema svetlu. I ono je u zadovoljavajućem nivou svojih potreba samostalnije što više komunicira sa svetom, i sposobnije za komuniciranje što je samostalnije.

Neposredni izraz individualizacije je sve veća diferencijacija sela i seljaka. Što su samostalniji, slobodnije se razvijaju, pa se utoliko i više razlikuju, a što su veće razlike, veće su i potrebe za međusobnim komuniciranjem i povezivanjem.

Iako su u međusobnom protivrečju, individualizacija i socijalizacija sela i seljaka se ne isključuju, već se međusobno pretpostavljaju. Bez obzira na sva protivrečja, istorijski proces društvenog razvoja odvija se u pravcu sve veće individualizacije i socijalizacije, i ljudskih jedinica i ljudskih zajednica.

Selo i seljak su vekovima tavorili na minimumu individualizacije i socijalizacije, na čiji račun su vršene ubrzana individualizacija i socijalizacija grada i građanina. Iako je proizvodilo više nego što je trošilo, selo je stagniralo da bi se na njegovom višku proizvoda grad uzdizao. A kad je zahvaljujući razvoju industrije, i grad počeo proizvoditi, došlo je do korenitih promena i u gradu i na selu, koje je krenulo putem ubrzane individualizacije i socijalizacije.

Tri su ključna činioca preko kojih je razvoj industrije uticao na ubranu individualizaciju i socijalizaciju sela i seljaka. To su industrijalizacija poljoprivrede, razvoj zadrugarstva i socijalizacija ličnih potreba.

Industrijalizacija poljoprivrede

Industrijalizacija poljoprivrede ogleda se pre svega u mehanizaciji poljoprivredne proizvodnje, kojom se skraćuje radno

vreme i oslobađa energija zemljoradnika. Do industrijalizacije zemlja je obrađivana ručnim alatima, što je u sezoni poljoprivrednih radova apsorbivalo gotovo celokupno vreme i radnu energiju seljaka.

Pošto rukovanje manuelnim poljoprivrednim alatima, sem malo veštine, ne zahteva neko posebno znanje, seljak nije izvan porodičnog kruga morao komunicirati s ostalim svetom. Skromni fond znanja koje mu je bilo potrebno u životu i radu, prenošen je sa kolena na koleno („s oca na sina“), pa se gotovo celokupna društvena reprodukcija odvijala u zatvorenom porodičnom krugu. Jedan seljak se po svojim generičkim svojstvima nije mnogo razlikovao od drugih seljaka, kao ni jedno selo od drugih sela, jer su svi isto radili i na sličan način živeli.

Mehanizacija i hemizacija poljoprivredne proizvodnje zahtevali su najpre odgovarajuće obrazovanje koje se nije moglo sticati u porodičnom krugu, i rađi kojeg se stoga moralo izlaziti iz porodičnog kruga i iz seoskog atara. Potreba za znanjem povezivala je selo i seljaka ne samo sa gradom i građanstvom, već sa celokupnom ljudskom istorijom. Vekovne tekovine nauke i tehnologije, na kojima počiva savremeno industrijsko društvo, ušle su u svakodnevni život sela i seljaka obogaćujući i unapređujući njihov skromni individualitet.

Do industrijalizacije poljoprivrede, jedino su pop i ponegde učitelj, po svojoj individualnosti i socijalnoj mobilnosti odskakivali od ostalih seljana, a s industrijalizacijom su se pojavila nova zanimanja, kao što su: polukvalifikovani, kvalifikovani i visokokvalifikovani radnici, električari, mehaničari, bravari, limari, tehničari, inženjeri, agronomi, veterinari, lekari, apotekari, nastavnici, ekonomisti, pravnici, trgovci, službenici.

U Srbiji je industrijalizacija za kratko vreme znatno, a u pojedinim selima i korenito izmenila profesionalni i socijalni sastav stanovništva. U jednom od najvećih sela Srbije sa oko 5.000 stanovnika Azanja sada pored 1.350 zemljoradnika, živi oko 300 KV i VKV radnika, 160 službenika, 60 trgovaca, 60

nastavnika, 40 zanatlija, 9 veterinara, 4 lekara i još oko 30 intelektualnih radnika različitih zanimanja; u vojvođanskom selu Klek, 160 zemljoradnika, 380 službenika, 290 zanatlija, 230 KV i VKV radnika, 150 trgovaca, 35 nastavnika, 3 lekara i 2 veterinara; u Čelarevu, koje je 1981. godine proglašeno gradskim naseljem, ima samo 5 zemljoradnika, 1.650 KV i VKV radnika, 700 službenika, 60 trgovaca, 42 nastavnika, 30 zanatlija, 10 inženjera, 3 veterinara i 2 lekara; pa čak i u jednom od najzaostalijih planinskih sela Kumanici živi 26 zemljoradnika i 31 službenik.

Regrutovani iz redova seljaštva, nosioci intelektualnih zanimanja su glavni nosioci individualizacije seljaka, koja se zapravo na intelektualizaciji zasniva. Ukoliko sa težinskih prelazi na intelektualna zanimanja, seljak prestaje biti seljak i od bezlične jedinke sudbonosno vezane za zemlju, postaje samostalna individua sposobna da od sopstvenog rada i sa sopstvenim radom živi. Upravo zbog toga što se individualizacija na intelektualizaciji zasniva, svaki intelektualac se kao samosvojna individua izdvaja iz bezlične mase fizičkih radnika, koji po svojim intelektualnim svojstvima kao blizanci sliče jedan drugome.

Ali industrijalizacija ne menja samo strukturu seoskih zanimanja; ona menja i karakter proizvodne delatnosti samog zemljoradnika, koju iz fizičke sve više pretvara u intelektualnu aktivnost. Seljak koji rukuje poljoprivrednom mehanizacijom i koristi hemijska sredstva, nije više običan fizički radnik (prostat) već poluintelektualac i polusamostalna individua, koja svoju individualnost potrebnim znanjem sama gradi i nadograđuje.

Potrebe za mehanizacijom i hemizacijom poljoprivredne proizvodnje pobudile su izuetan interes poljoprivrednog proizvođača za sticanje odgovarajućih znanja iz raznih izvora. Prema jednoj anketi, u sticanju znanja o upotrebi veštačkih đubriva i zaštitnih sredstava, stručnu literaturu koristi 38%, radio i

televiziju 35%, savete agronoma i poljoprivrednih tehničara 31%, stručna predavanja oko 4%, kurseve i seminare oko 3%, a samo 10% poljoprivrednika radi po sopstvenom nahođenju. O unapređivanju poljoprivredne proizvodnje ne stara se samo oko 7% poljoprivrednih proizvođača, a 44% za to koristi iskustva drugih, 33% savete stručnjaka, 28% stručnu literaturu, a 18% i sopstvene inovacije.

S individualizacijom, koja se povećava sticanjem novih znanja i razvijanjem intelektualnih delatnosti, povećava se istovremeno i socijalizacija seoskog stanovništva. Dok patrijarhalni seljak, koji je obavljao uglavnom fizičke poslove, nije imao potrebe da komunicira izvan svoje porodice, savremeni industrijsko-poljoprivredni proizvođač već samim sticanjem opštih i stručnih znanja počinje da komunicira sa celim svetom.

Intelektualne delatnosti, na kojima se zasniva industrijska proizvodnja, su po svojoj prirodi komunikatorske i integratorske, nasuprot izolovanim i zatvorenim težačkim delatnostima. Dok patrijarhalni seljak nije poznavao ni sve komšije, jedan agronom obavlja usluge za stotine i hiljade korisnika. S intelektualnim delatnostima, koje donosi industrijalizacija poljoprivrede, selo od amorfne skupine izolovanih gazdinstava postaje sve složenija i sve čvršća socijalna zajednica sve samostalnijih i sve slobodnijih individua.

Ali selo se ne integriše samo iznutra, nego se s industrijalizacijom poljoprivrede sve više integriše i u širu društvenu zajednicu, što je najsnažnija poluga njegove individualizacije i socijalizacije. Sredstva mehanizacije i hemizacije poljoprivredne proizvodnje drugi proizvode, a da bi se ona mogla nabavljati, treba proizvoditi i za sebe i za druge, sa kojima se mora stalno komunicirati. Robna proizvodnja i proizvodna kooperacija postaju s industrijalizacijom neumoljivi činilac ubrzane individualizacije i socijalizacije.

Ukoliko pored zemlje i umesto zemlje, kapital postaje glavno sredstvo proizvodnje, tendencije društvene integracije i

socijalizacije su sve snažnije jer za razliku od nepokretne zemlje, pokretljivi kapital kruži celim svetom i sve povezuje u nedeljivu celinu. Svako selo u koje je prodro, kapital je neraskidivo povezao s ostalim svetom, za koji radi, i koji za njega radi.

Dok kapital, vidljivim i nevidljivim nitima, povezuje ljude u prostoru, znanje to čini i u prostoru i u vremenu, integrišući čovečanstvo u jedinstvenu celinu od njegovog nastanka. Zato je društvena moć znanja neuporedivo veća od moći kapitala, jer ono, za razliku od mrtvog kapitala, koji prisvajaju samo najmoćniji, može postati živi kapital svake ljudske individue.

Pretvaranjem znanja, umesto kapitala, u glavno sredstvo društvene reprodukcije otvaraju se beskrajne perspektive za još bržu i potpunu individualizaciju i socijalizaciju celog čovečanstva. Individualizacija i socijalizacija sela i seljaka nastaviće se još bržim tempom jer žeđ za znanjem je najveća tamo gde ga najmanje ima, te se može očekivati da će vekovni jaz između grada i sela u bliskoj budućnosti biti brzo prevaziđen.

Osnovni problem dalje individualizacije i socijalizacije jugoslovenskog sela je u suštini problem dalje industrijalizacije poljoprivrede, koja je takozvanom tranzicijom znatno usporena ili gotovo zaustavljena. Dirigovana interesima i pritiscima kolonijalnih sila, politika retrogradne tranzicije je delovala i na industrijalizaciju poljoprivrede i socijalizaciju sela.

Zasnovana na integrativnoj reprodukciji kapitala, industrijalizacija integriše sve tokove i činioce društvene reprodukcije, a reprivatizacija, kao okosnica retrogradne tranzicije, vodi razbijanju i usitnjavanju već koncentrisanog zemljovlasništva bez intencija da se ekonomski integriše. I na tome se, radi političkog marketinga, uporno insistira iako se zna da sitni zemljoposednici ne pogoduju racionalnom korišćenju savremenih proizvodnih sredstava.

Reprivatizacija zemljovlasništva sračunata je na povratak kulaštva, koje pretpostavlja koncentraciju na jednoj strani proi-

zvodnih sredstava u rukama malobrojnih pojedinaca, a na drugoj strani armiju obezvlašćenog i obezličnog seoskog proletarijata prinuđenog da prodaje голу radnu snagu. Ali ako je antičko robovlasništvo moralo propasti zbog vandalskog odnosa robova prema primitivnim sredstvima proizvodnje, šta se može očekivati od savremenog ropstva u primeni najsavremenije tehnike i tehnologije, koje bez visokoobrazovanog proizvođačkog kadra ne mogu ni krenuti u proizvodnju.

Zadrugarstvo

Pravo rešenje za koncentraciju sitnog poseda bez otuđivanja od izvornih vlasnika, odavno je pronađeno u zadrugarstvu, koje je, međutim, ostalo na marginama retrogradne tranzicije. Ali, to je i najflagrantniji dokaz retrogradnosti tekuće tranzicije kad se zna da je zadrugarstvo od sredine 19. stoleća izraslo u najmasovniji i najkompaktniji planetarni pokret sa preko 750 miliona zadrugara, 100 miliona zaposlenih u zadrugama i 3 milijarde svetskog stanovništva koje koristi njihove usluge.

Dok se u razvijenim industrijskim zemljama ubrzano razvijalo, zadrugarstvo je u kvazisocijalističkim zemljama totalnom etatizacijom i samo etatizovano i izokrenuto u svoju suprotnost. Sovjetski kolhozi, kineske komune i jugoslovenske seljačke radne zadruge predstavljali su tipične oblike etatističke kolektivizacije sela sa prinudnim otuđivanjem zemlje i ostalih proizvodnih sredstava od seljaka, a otuđivanjem vlasništva otuđivan je i njegov lični individualitet, koji se u proizvođačkom društvu na vlasništvu uglavnom i zasniva. Umesto da se nastavljanjem socijalističke revolucije ubrza, prerastanjem u etatističku kontrarevoluciju individualizacija sela i seljaka je zamenjena još većom dezindividualizacijom.

Utapanjem u prividno udruženi rad jugoslovensko zadrugarstvo je praktično likvidirano, ali je i nakon njegovog obnav-

ljanja zadržan u suštini etatički koncept otuđenog zadrugnog vlasništva s otuđenim individualitetom i subjektivitetom zadrugara. Od anketiranih zadrugara u 7 zemljoradničkih zadruga, samo 8% je (1998. godine) odgovorilo da ima veliki, 48% da ima mali, a 44% da nema nikakav uticaj na odlučivanje u zadrugi. I u najstarijoj, Azanjskoj zadrugi, od anketiranih 10 zadrugara, na zadrugno odlučivanje 1 ima mali, a 9 nemaju nikakav uticaj.

Zadrukarstvo je na marginama tranzicije zato što se ona jednostrano usmerava u pravcu privatizacije odnosno individualizacije državnog i kvazidruštvenog vlasništva, što podrazumeva da bi i zemljoradničke zadruge trebalo rasturiti a njihovu imovinu podeliti inokosnim vlasnicima, za šta se pojedine političke stranke i zalažu.

Bila bi to, međutim, ne samo loša ekonomija, nego i promašena politika jer su individualni poljoprivredni proizvođači životno zainteresovani za udruživanje ali bez otuđivanja individualnog, sopstvenim, pa i udruženim radom stečenog vlasništva. Umesto postojećeg, priželjkuje se novo zadrukarstvo zasnovano na izvornim zadrugnim principima, koje neće isključivati već podrazumevati lični individualitet zadrugara.

Odlučujući uslov za to je demokratska transformacija otuđenog kvazizadrugnog vlasništva u zajedničko vlasništvo zadrugara, na kojem će se zasnivati ne samo njihov individualni već i kolektivni svojinski subjektivitet, sada supstituiran stvarnim subjektivitetom zadrugne birokratije. To je odlučujući uslov i za to da se ne samo poveća uticaj zadrugara već i da oni od zadrugne birokratije preuzmu odlučujuću ulogu u zadrugnom odlučivanju.

Interes za izvorno zadrukarstvo raste zato što ono otvara neograničene perspektive za industrijalizaciju poljoprivrede. Pošto počiva na kolektivnoj proizvodnji, industrijalizacija podrazumeva i odgovarajuću kolektivizaciju poljoprivrede. Ako je ekonomska motivacija proizvođača imperativ savremene teh-

nike i tehnologije, onda je izvorno zadrukarstvo pravi put stvarne socijalizacije poljoprivrednog proizvođača, jer ono zapravo obezbeđuje maksimalnu motivaciju za unapređivanje zajedničkog rada i poslovanja.

Udruživanjem u zadrugu lični individualitet poljoprivrednog proizvođača ne slabi nego jača u srazmeri u kojoj se povećavaju njegov udeo u zadrugnom vlasništvu i neposredno učesće u kolektivnom upravljanju zadrugom. A oni se mogu povećavati samo ako se rezultati zajedničkog rada i poslovanja zadrugara raspodeljuju prema ukupnim ulaganjima njihovog života i opredmećenog rada, te ako i zadrugni udeli i doprinos živim radom predstavljaju osnovu raspodele i prisvajanja novostvorene vrednosti.

U pravoj zadrugi se najevidentnije pokazuje kako sa jačanjem zajedništva istovremeno jača i lični individualitet zadrugara pod pretpostavkom da oni, srazmerno svom doprinosu, postaju individualni i kolektivni nosioci svojinskog subjektiviteta nad celokupnom zadrugnom imovinom. Pod tim uslovom, zadrugar ne zadržava svojinski subjektivitet samo nad imovinom koju je uneo u zadrugu, već stiče svojinski subjektivitet i nad imovinom koju je zajedničkim radom i ulaganjima stvorio u zadrugi.

Tek pod tim uslovom, do punog izražaja dolazi i znanje kao osnova ličnog individualiteta zadrugara. Ukoliko se dosledno sprovodi zadrugni princip da ko više doprinosi zajedničkom radu i poslovanju, utoliko više i koristi ostvarene rezultate, onda će oni koji više znaju moći više da doprinose, pa da zahvaljujući tome, izvlače i veće koristi od zajedničkog rada i poslovanja.

Sa jačanjem ličnog individualiteta zadrugara jača i kolektivni individualitet zadruge, pa i celog sela. Zadruga koja ima moćne i samostalne zadrugare, i sama je moćna i samostalna, a moćno je i samostalno i selo koje ima moćnu i samostalnu zadrugu. Stoga je u izvornom zadrukarstvu realna i neograničena

perspektiva dalje individualizacije i socijalizacije sela i seljaka, na šta upućuje i dosadašnji razvoj zadrugarstva u svetu.

Socijalizacija ličnih potreba

Sa područstvljavanjem proizvodnje, industrijalizacija diktira i područstvljavanje lične potrošnje. Industrijalizacija poljoprivrede je kao preku potebu najpre nametnula izgradnju komunalne infrastrukture: seoskih saobraćajnica, vodovoda, kanalizacije, električne mreže i drugih zajedničkih sredstava proizvodnje i lične potrošnje.

Time su stanovnici sela povezivani ne samo tehnološki već i društveno-ekonomski, brinući zajednički o izgradnji, održavanju i funkcionisanju komunalnih objekata. Dok je u gradu o tome brinula uglavnom država, selo je samodprinosom podizalo gotovo celokupnu infrastrukturu, čime je istovremeno razvijalo i nove društvene odnose.

Izgradnja komunalne infrastrukture je osnova za socijalizaciju ličnih potreba, koje se i na selu sve više zadovoljavaju robnom proizvodnjom i zajedničkim angažovanjem. Električno osvetljenje je izbacilo iz upotrebe smrdljive svetiljke, kućni toaleti poljske nužnike, električne grejalice i centralno grejanje kućna ognjišta i čađave bubnjare, a frižideri i zamrzivači lemljive podrume i ostave. U srpskim selima gotovo da nema domaćinstva bez električnog šporeta, frižidera, zamrzivača, radija i televizora, mnoga poseduju mašine za pranje veša, a neka i za pranje posuđa. Pojedina sela su u proseku bolje motorizovana nego mnoga gradska naselja, pa u Mužlji jedan automobil dolazi na 2, u Kleku i Drenovcu na oko 5, u Azanji i Božurnji na oko 7 stanovnika, čime su i mogućnosti fizičke komunikacije znatno povećane.

Ali elektrifikacijom i telefonizacijom, rasprostranjenim na gotovo sva naselja u Srbiji, još više su povećane mogućnosti duhovne komunikacije, koja je i najznačajniji činilac socijali-

zacije. Preko radija i televizije svakodnevno se prate zbivanja u celom svetu i vrši permanentno obrazovanje seoskog stanovništva. Telefonizacijom je seljak generički povezan ne samo sa svojim selom nego i sa celim svetom, sa kojim bez gubljenja vremena i bez velikih izdataka može poslovno i privatno komunicirati kad hoće i koliko hoće.

Podudarnost individualizacije i socijalizacije ovde je sasvim evidentna. Što je u povećanju društvene moći i samostalnosti sela i seljaka nedostižno pojedinačnim, dostižno je zajedničkim naporima. Socijalizacija ličnih potreba donosi ne samo viši životni standard, već i neprocenjive uštede vremena i materijalnih sredstava, čime se povećavaju mogućnosti za slobodne aktivnosti kao najizvorniji oblik ispoljavanja lične individualnosti. Zahvaljujući tome, i na selu su sve razvijeniji inventivni kulturni amaterizam i slobodno duhovno stvaralaštvo, pa se oko 3% anketiranih poljoprivrednika u slobodnom vremenu bavi stvaralačkim aktivnostima, a preko 34% su članovi raznih društvenih organizacija čija se aktivnost zasniva na slobodnom izboru.

Ukoliko su selo i seljak neposredni nosioci aktivnosti u zadovoljavanju svojih potreba, proces individualizacije i socijalizacije odvija se znatno brže nego u gradu, gde uglavnom država brine o zajedničkim potrebama građana, čiji su individualitet i zajedništvo zbog toga otuđeni i više prividni nego stvarni. I dok izolovani varošani ostaju otuđeni jedan od drugog, udruženi seljani se kroz zajedničke aktivnosti međusobno zbližuju, te su utoliko u zadovoljavanju životnih potreba moćniji i samostalniji.

Slobodno udruživanje radi zadovoljavanja zajedničkih potreba, predstavljalo je do sada glavnu polugu individualizacije i socijalizacije sela i seljaka. Njime je, na osnovama ubrzane industrijalizacije poljoprivrede, otvorena dugoročna razvojna perspektiva sela na putu prevazilaženja patrijarhalne začaurenosti, otvaranja i sve tešnjeg povezivanja sa svetom.

Taj proces je, međutim, sada u velikom sukobu sa retrogradnim tendencijama privatizacije i etatizacije. I do sada su veliki problem za razvoj seoske samouprave predstavljali fiskalno opterećivanje kojim se ograničavaju stvarne mogućnosti građana za slobodno udruživanje sredstava, i stalno otuđivanje samodoprinosu, koji prisvajaju državna preduzeća. Tranzicijom taj problem nije rešen, a mogućnosti slobodnog udruživanja su još više sužene.

Retrogradnom privatizacijom se i državna i privatna imovina pretaču u vlasništvo malobrojnih posednika na račun ogromne većine stanovništva, koje se srozava na minimum egzistencije, fiskalna opterećenja se još više povećavaju, a udružena sredstva građana i dalje otuđuju. Zbog toga se samodoprinosi smanjuju, pa pored individualnog, pada i društveni standard, što se odražava na opadanje i individualnosti i društvenosti.

Slobodno udruživanje sputava se i separatističkim delovanjem političkih stranaka, koje se u borbi za monopolisanje vlasti, prema građanima mesijanski odnose monopolišući i društvenu inicijativu. Time se umesto mobilizacije, vrši masovna demobilizacija, pa i opšta deindividualizacija i desocijalizacija stanovništva, i to utoliko više što je i stranačko članstvo lišeno mogućnosti za slobodno ispoljavanje društvenih inicijativa. Individualnost i društvenost stanovništva se u stvari otuđuju u korist jačanja individualnosti i društvenosti vladajućih političkih elita.

To se neposredno izražava kroz slabljenje individualne i društvene moći i uticaja seljana na rešavanje problema sopstvene egzistencije. Na pitanje koliko je njihovo učešće u rešavanju zajedničkih problema sela, samo 16,6% anketiranih poljoprivrednika odgovorilo je da je veliko, 56,6% da je malo, a 26,6% da je nikakvo. To je pored ostalog i zato što samo oko 9% ispitanika ima veliki, 59,3% ima mali, a 27,5% nema nikakav uticaj na odlučivanje u mesnoj zajednici, dok na odbornike i poslanike veliki uticaj ima oko 9%, mali 51,6%, a nikakav

39,2%.

Lišavanjem mogućnosti da odlučuju o uslovima svoje egzistencije, selo i seljak se lišavaju stvarnog individualiteta i socijaliteta, koji mogu razvijati samo ako o sopstvenoj sudbini sami odlučuju. Zato je razvoj seoske samouprave i opšte demokratizacije društva neizostavni uslov njihove individualizacije i socijalizacije. To ne isključuje punu slobodu političkog organizovanja i delovanja, ali isključuje bilo čiji i bilo kakav politički monopol u odlučivanju o bilo čijoj sudbini. Budućnost sela nije ni u jednostranačkoj vladavini ni u višestranačkom raskolnistvu, već u demokratskom zajedništvu, bez kojeg se ljudska individua, kao ni ljudska zajednica ne mogu slobodno razvijati.

DEMOKRATIZACIJA SVOJINSKIH ODNOSA I SOCIJALIZACIJA SEOSKOG DOMAĆINSTVA

Ukoliko je ekonomska moć osnova društvene moći, demokratizacija svojinskih odnosa je osnova demokratizacije društvenih, pa i porodičnih odnosa. To je u suštini protivurečan istorijski proces u kojem se individualizacija svojinskog subjektiviteta vrši kroz njegovu socijalizaciju, što čini i da se osamostaljivanje ljudskih jedinki vrši kroz njihovo povezivanje. Celokupan dosadašnji tok društvenog razvoja pokazuje da individualizacije svojinskog subjektiviteta u stvari i ne može biti bez njegove socijalizacije, zbog čega ni stvarnog osamostaljivanja ljudske jedinice nema bez njene socijalizacije.

Kroz razvoj seoskog domaćinstva taj proces može se u svim sferama vlasništva pratiti od nastanka ljudskog društva do današnjeg dana, a za njegovu socijalizaciju od presudnog je značaja demokratizacija zemljovlasništva i tehnovlasništva, i posebno desvojinizacija koja nastaje s informatizacijom proizvodnje i potrošnje.

Zemljovlasništvo

Ako je za diskusiju koliko je zemlja opštedruštveno dobro, još je diskutabilnije koliko ona pripada zemljoradniku. Nekada je sva zemlja i formalno-pravno pripadala vrhovnom vlastodršcu, koji je i faktički bio njen najveći korisnik. Ukidanjem feudalnog vlasništva nije ukinuto i državno vlasništvo na zemlju, pa oslobađanjem od feudalaca seljak nije oslobođen i od države kao vrhovnog feudalca. Zato je polarizacija između seljaka i države uvek nadmašivala klasnu polarizaciju između nadničara i kulaka. Dok je seoski nadničar sam išao u pečalbu kod svog klasnog protivnika, poreske obaveze je morao izmirivati pod neumoljivom državnom prinudom.

Preko poreza država faktički naplaćuje rentu i na zemlju nad kojom pravno ne raspolaže svojinskim subjektivitetom. Na taj način seljak državi stalno otplaćuje i preplaćuje zemlju nad kojom samo formalno poseduje pravni subjektivitet. Čak se i jedna jedina generacija poreskih obveznika može naći u poziciji da državnim porezom pokrije, pa i nadmaši prometnu vrednost zemlje koju koristi.

Pomoću državne prinude višak poljoprivrednog proizvoda je stalno otuđivan od poljoprivrednog proizvođača, čime je većina seoskih domaćinstava zadržavana na minimumu životne egzistencije, bez realnih mogućnosti za proširivanje i unapređivanje poljoprivredne proizvodnje. Selo je na taj način korišćeno kao neiscrpn rezervoar ne samo za izdržavanje državnog aparata, već i za podizanje gradskih naselja, prvobitnu akumulaciju industrijskog kapitala, podmirivanje troškova javnih službi i državnih preduzeća, pa i za podizanje životnog standarda gradskog stanovništva. Veliki jaz između sela i grada stvaran je stalnim prelivanjem novostvorene vrednosti iz prvog u drugi sve dok nije dostignuta granica preko koje se više nije imalo šta prelivati, i kada je morao otpočeti proces industrijalizacije i urbanizacije samog sela.

Otuđivanjem viška poljoprivrednog proizvoda održavana je hijerarhijska struktura svojinskih odnosa, koja je prožimala i samo seosko domaćinstvo, održavajući njegov patrijarhalni karakter. Da bi se ono što su članovi domaćinstva svojim radom stvarali, spolja lakše prisvajalo, moralo se unutar samog domaćinstva vršiti prisvajanje od strane starešine domaćinstva, kojem je zakonom, obezbeđivan svojinski subjektivitet nad porodičnom imovinom, kako bi država u isterivanju svojih nameta samo sa njim imala posla.

Industrijalizacija je najpre spolja počela da razara hijerarhijsku strukturu seoskog domaćinstva. Ukoliko je sa jačanjem tehnovlasništva zemljovlasništvo počelo da gubi na značaju, svojinski monopol starešine seoskog domaćinstva je sve više narušavan jačanjem svojinskog subjektiviteta ostalih članova domaćinstva, koji su zapošljavanjem van porodičnog domaćinstva i sami postajali neposredni materijalni obveznici prema državi. U mešovitom seoskom domaćinstvu već je razorena patrijarhalna vlasnička struktura, čime je učinjen radikalni zaokret u pravcu njegove kako eksterne tako i interne socijalizacije. Svojinski monopol starešine je manje ili više zamenjen zajedničkim raspolaganjem ukupnim prihodima domaćinstva, zasnovanom na individualnom svojinskom subjektivitetu njihovih donosilaca.

Sa razaranjem patrijarhalne vlasničke strukture industrijalizacija je, više od agrarnih reformi, razorila i samo zemljovlasništvo, razbijajući ga na sitne posede koji su od glavnih pretvarani u dodatne izvore porodičnih prihoda. Prihodi od poljoprivrede svedenu su time na dopunske izvore ne samo gradskih, već i mnogih seoskih porodičnih budžeta koji se podmiruju više iz drugih nego iz poljoprivrednih delatnosti.

Usitnjavanje zemljišnog poseda je istovremeno i ubrzavalo i otežavalo industrijalizaciju poljoprivredne proizvodnje, ubrzavajući i otežavajući demokratizaciju svojinskih odnosa i socijalizaciju seoskog domaćinstva. Industrijalizacija je pred-

stavljala jedini put da se smanjena ekstenzivna proizvodnja nadomesti povećanom intenzivnom proizvodnjom, Ali je sitan zemljišni posed postao za to pretesan jer je na njemu šira primena poljoprivredne mehanizacije, hemizacije, agrotehničkih mera, automatizacije i scientizacije neracionalna ili nemoguća.

Rešenje nije u eksproprijaciji sitnih posjednika i ponovnoj monopolizaciji zemlјovlasništva od strane inokosnih veleposednika jer industrijalizacija i modernizacija poljoprivredne proizvodnje nije moguća bez visoke motivacije poljoprivrednog proizvođača, koju industrijsko najamništvo i seosko nadničarstvo ne mogu obezbediti. Radi toga je umesto remonopolizacije, neophodna još veća demonopolizacija i opšta demokratizacija zemlјovlasništva, kojom se uspostavlja jedinstvo individualnog i kolektivnog svojinskog subjektiviteta svakog poljoprivrednog proizvođača.

Pravi put za to je prevođenje celokupnog zemlјovlasništva na zadružne principe, kojima se kolektivni svojinski subjektivitet izvodi iz individualnog svojinskog subjektiviteta. Problem kolektivizacije koju su dolaskom na vlast sprovođile komunističke partije, nije bio u samoj kolektivizaciji već u praktičnom ukidanju individualnog svojinskog subjektiviteta, kojim je u funkciji ubrzane akumulacije državnog kapitala, stvarna kolektivizacija izokrenuta u svoju suprotnost.

Doslednom primenom zadružnih principa inokosni zemljišni posedi se bez otuđivanja od svojih vlasnika objedinjuju u zajednički posed kojim sami zadrugari kolektivno raspolažu. To je realna mogućnost da se nerentabilni inokosni posedi, bez obzira na zanimanje njihovih vlasnika, dobrovoljnim udruživanjem integrišu u ekonomski rentabilne posede sa neograničnim mogućnostima industrijalizacije poljoprivredne proizvodnje. Time se i zemlja koja se ne obrađuje ili neracionalno koristi, uključuje u rentabilnu proizvodnju, kojom se sami vlasnici zemlje i ne moraju baviti, kao što ni svi proizvođači ne moraju biti zemlјovlasnici ako se rezultati zadružnog privređivanja

raspodeljuju i po osnovu zadružnih udela ma u kojem obliku se oni pojavljivali.

Demokratizacijom zemlјovlasništva zadrugarstvo razbija vekovnu začaurenost patrijarhalnog seoskog domaćinstva, koje se integrisanjem u zadružno, istovremeno integriše i u šire društveno zajedništvo jer je zadruga po svojoj prirodi otvorena zajednica. Stavljanjem sopstvenog poseda na kolektivno raspolaganje celoj zadruzi, svako domaćinstvo stiče pravo na suraspolanje celokupnom zadružnom imovinom. Kao zadrugar, svaki član porodičnog domaćinstva postaje sunosilac kolektivnog svojinskog subjektiviteta nad zadružnom imovinom, stičući time pravo na legitimno prisvajanje rezultata zajedničkog rada prema sopstvenom doprinosu.

Na taj način se ruši okoštala hijerarhijska struktura zemlјovlasništva umesto koje se i u zadruzi i u porodičnom domaćinstvu uspostavljaju ravnopravni svojinski odnosi. Kao suvlasnici zadružne imovine, članovi porodičnog domaćinstva postaju i suvlasnici udružene porodične imovine. Unutarporodična ravnopravnost koja se nije mogla postići u zatvorenom, postiže se u otvorenom, zadružno integrisanom domaćinstvu.

Rušenjem same osnove, ruši se cela piramida patrijarhalnog zemlјovlasništva. Udruženi zemlјovlasnici sami odlučuju o sudbini prinosa od svojih poseda i ulaganjima u druge delatnosti, nad kojim zadržavaju svojinski subjektivitet, stupajući u neposredne i ravnopravne odnose sa drugim privrednim subjektima sa kojima zajednički odlučuju o korišćenju uloženi sredstava. Time se stvara celovit demokratski sistem svojinskih odnosa, u kojem svaki zemlјovlasnik samostalno ostvaruje svoja svojinska prava.

Demokratizacijom svojinskih odnosa demokratizuje se i država, i tek se time prevazilazi vekovni antagonizam između seljaka i države, koji samo u demokratskoj državi ostaje stvarni vlasnik zemljišnog poseda. Pri tom se i porez na zemlju iz državnog nameta transformiše u samodoprinos za opšteditu-

ne potrebe kao zajedničke potrebe samih obveznika samodoprinosa.

Tehnovlasništvo

S industrijalizacijom poljoprivrede zemljovlasništvo se potiskuje tehnovlasništvom jer tehnika postaje sve značajnije sredstvo proizvodnje. I ljubav prema tehnici nadjačava ljubav prema zemlji, koja se po potrebi i otuđuje da bi se nabavila tehnička sredstva kojima se mogu uvećavati prinosi na preostaloj zemlji. Ali to nije samo zbog uvećanja prinosa već i zbog toga što proizvodna tehnika oslobađa proizvođača od mukotrpnog fizičkog rada i od same neposredne proizvodnje, povećavajući mogućnosti za slobodne i stvaralačke aktivnosti.

Tehnovlasništvo razara svojinski monopol starešine seoskog stanovništva jer vlasnicima tehničkih sredstava postaju i drugi članovi domaćinstva, koji ih često sami nabavljaju i njima rukuju, pružajući usluge i van svog domaćinstva. Zbog uloge koju proizvodna tehnika ima u tehnologiji, organizaciji i ekonomiji proizvodnje, starešinstvo domaćinstva se često sa zemljovlasnika prenosi na tehnovlasnike, ali podela svojinskog subjektiviteta nad proizvodnim sredstvima znači internu demokratizaciju svojinskih odnosa, pri kojoj se strešinstvo u suštini više ne zasniva na vlasničkoj, već na organizatorskoj funkciji, usled čega gubi tradicionalna apsolutistička obeležja.

Ali tehnovlasništvo ne zahteva samo internu, već i eksternu socijalizaciju poljoprivrednog domaćinstva. Ukoliko se kapaciteti angažovane proizvodne tehnike ne mogu u potpunosti koristiti unutar sopstvenog domaćinstva, izlaz se traži u pružanju usluga izvan domaćinstva, čime se ono otvara prema drugim privrednim subjektima, sa kojima se uspostavljaju tržišni, kooperativni, pa i širi, povremeni i manje ili više trajni društveni odnosi.

Mehanizacija poljoprivredne proizvodnje tako neodoljivo

vuče ka njenom povezivanju, koje se može širiti i razvijati samo uz stvarnu demokratizaciju svojinskih odnosa. Zadrugarstvo je najfleksibilniji i najprikladniji oblik takvog povezivanja, kojim se i zemlja i proizvodna tehnika bez otuđivanja od svojih vlasnika, uz optimalno korišćenje proizvodnih potencijala i maksimalnu motivaciju proizvođača sjedinjuju sa proizvodnim radom.

U zadruzi svako domaćinstvo može: biti suvlasnik i korisnik zajedničke tehnike; koristiti tehniku drugih vlasnika; ili sopstvenu tehniku davati na korišćenje drugima. U svim varijantama odnosi između vlasnika i korisnika bi se morali zasnivati na zadružnim principima, koji isključuju sticanje sopstvene koristi na tuđ račun, što je i neizostavni uslov za sticanje međusobnog poverenja i održavanje trajne poslovne saradnje.

Za razliku od zemljovlasništva, tehnovlasništvo podrazumeva robnu proizvodnju i razvijenu podelu rada, kao imperative ubrzane socijalizacije jer što su oni razvijeniji, neophodno je šire i čvršće proizvodno i društveno povezivanje, za što je porodično domaćinstvo pretesno. Ako je ekonomski smisao industrijalizacije u proizvodnji za tržište, onda se s industrijalizacijom poljoprivrede, i seosko domaćinstvo mora u njega sve više uključivati, stupajući sa drugim tržišnim subjektima u odnose sve veće međuzavisnosti.

Pošto je porodično domaćinstvo za proizvodnu podelu rada preusko, ono se sa razvojem industrijalizacije mora sve više uključivati u podelu koja se vrši unutar širih proizvodnih asocijacija, posebno zemljoradničkih zadruga i njihovih saveza. To podrazumeva specijalizaciju ne samo za pojedine vrste proizvoda, već i za pojedine faze i operacije u proizvodnji iste vrste proizvoda, bez čega se ni mehanizacija proizvodnje ne može razvijati ni omogućavati odgovarajući rast produktivnosti.

Specijalizacijom se tehnovlasništvo porodičnog domaćinstva ograničava na određenu vrstu tehnike koju njegovi članovi sami koriste u proizvodnom procesu, i koja u stvari postaje nji-

hovo individualno vlasništvo. Mehanizacija poljoprivrede može davati optimalne ekonomske efekte ako svako ima svoju tehničku napravu koju lično upotrebljava, baš kao što je pri manuelnoj proizvodnji svaki dobar radnik imao svoju alatku, o čijem je održavanju i usavršavanju sam brinuo.

Time se ostvaruje potpuna individualizacija proizvodnog vlasništva, što je neizostavni uslov njegove potpune socijalizacije, koja se pojavljuje kao preka potreba svojinske individualizacije. Kao što je specijalizovana proizvodnja organski vezana za celokupnu društvenu proizvodnju, tako je i raspolaganje specijalizovanim tehnikom organski povezano sa raspolaganjem ukupnom tehnikom specijalizovane proizvodnje.

U raspolaganju tehnikom specijalizovane proizvodnje pojedinac se mora rukovoditi određenim pravilima koja izražavaju zajedničke interese svih proizvođača i vlasnika, i u krajnjoj liniji, svih učesnika društvene reprodukcije. I svejedno da li je pojedinac isključivi vlasnik ili suvlasnik proizvodne tehnike koju koristi, njegov svojinski subjektivitet se, i radi sopstvenog ostvarivanja, mora podređivati kolektivnom subjektivitetu svih reprodukciono međuzavisnih vlasnika.

Stoga za visokomehanizovanu proizvodnju postaje irelevantan oblik tehnovlasništva, pa je sve manje značajno i samo vlasništvo, koje sve više ustupa mesto slobodnom raspolaganju proizvodnom tehnikom. A veliki agrotehnički sistemi objektivno i ne mogu predstavljati isključivo vlasništvo ni pojedinca ni pojedinih domaćinstava, te moraju biti korišćeni kao zajedničko, odnosno opšt društveno dobro.

U svakom slučaju, s industrijalizacijom poljoprivrede proizvodna tehnika seoskog domaćinstva sve više se integriše u širi i opšt društveni sistem tehnovlasništva, koji se zasniva na opštevažecim i opšteobavezujućim tehničkim i pravnim normama, čije je poštovanje od opšteg interesa. Tim normama se ne određuje samo način upotrebe i korišćenja proizvodne tehnike, nego i materijalne obaveze njenih vlasnika prema drugim

društvenim subjektima, i posebno prema državi, čak i nezavisno od njenog korišćenja.

Dalji razvoj tehnovlasništva ne može ići u pravcu rušenja, već samo u pravcu sve veće demokratizacije tog sistema. Umesto otuđene države, sami vlasnici i korisnici proizvodne tehnike treba da uređuju međusobne odnose, prava i obaveze. Ako industrijalizacija takvu promenu zahteva u sferi zemljo vlasništva, ona je još neophodnija i prirodija u sferi tehnovlasništva, koje je bliže slobodnom raspolaganju proizvodnim sredstvima.

Socijalizacija ličnih potreba

Nekada su gotovo sve lične potrebe zadovoljavane u krugu porodičnog domaćinstva, gde su uglavnom stvarani i za to neophodni uslovi. Zadovoljavanje fizioloških potreba bilo je predodređeno proizvodnim, a duhovnih potreba – duhovnim mogućnostima porodice, koje su veoma malo napajane sa strane. Zato se i međuljudsko komuniciranje odvijalo uglavnom u porodičnom krugu, koji je retko prekoračivan.

Takav nivo socijalizacije bio je u osnovi određen naturalnim načinom proizvodnje, kojom su u porodičnom krugu podmirivane gotovo sve životne potrebe, a čim je i u poljoprivredi počela da prodiro robna proizvodnja, porodični krug je stao da se otvara i međusobno komuniciranje ljudi širi. Ekonomskim i kulturnim komuniciranjem izvan porodičnog kruga nisu samo povećavane materijalne i duhovne mogućnosti zadovoljavanja životnih potreba unutar porodice, nego je izvan porodičnog kruga i ono proširivano.

Za to su postojala bar dva osnovna razloga. Jedan je što je zajedničko zadovoljavanje određenih potreba ekonomski racionalnije, a drugi što se mnoge potrebe i ne mogu zadovoljavati individualno i samo u porodičnom krugu. I što se robna proizvodnja više razvijala, krug takvih potreba i njihovog zaje-

dničkog zadovoljavanja se sve više širio, kako na gradskom tako i na seoskom području.

Razlika je, međutim, u tempu i nivou socijalizacije. Zbog brže industrijalizacije, i socijalizacija ličnih potreba je na gradskom području tekla brže nego na seoskom, ali je ona ovde vršena na višem nivou jer dok je o zajedničkim potrebama u gradu brinula uglavnom država, zajedničke potrebe na selu su od početka predstavljale zajedničku brigu samih seljana. Utoliko je gradsko zajedništvo posredovano i otuđeno, dok je seosko zajedništvo neposredno i izvorno.

Ta razlika proističe u suštini iz razlike u karakteru svojinskih odnosa jer dok se potrebe o kojima brine država podmiruju državnim sredstvima, potrebe koje građani sami zadovoljavaju, podmiruju se njihovim sopstvenim sredstvima. U prvom slučaju ekonomsku osnovu socijalizacije ličnih potreba čini državno, a u drugom zajedničko vlasništvo građana.

Seljaštvo je u samozbrinjavanju prednjačilo zbog toga što je država o njemu, u odnosu na gradsko stanovništvo, malo brinula. Dok je gradska infrastruktura građena iz državnog budžeta, na selu su i najneophodniji objekti komunalne infrastrukture (putna, električna, vodovodna i komunalna mreža) građeni pretežno samodoprinosom, koji su seljani samoinicijativno i samoupravnim odlučivanjem uvodili.

Problem je, međutim, što se i sredstva samodoprinosa usupanjem javnim preduzećima otuđuju od njihovih vlasnika i prelaze u vlasništvo države nad kojim korisnici javnih usluga nemaju nikakvu kontrolu. Stoga se zadovoljavanje zajedničkih potreba uveliko otuđuje i od seoskog stanovništva, a javne usluge u funkciji takvog zadovoljavanja su skupe i nekvalitetne.

Rešenje problema je ne samo u zaštiti svojinskih prava od prinudnog otuđivanja, već i u transformaciji državnog vlasništva u zajedničko vlasništvo korisnika i davalaca javnih usluga. Ma u kojem obliku se davao i upotrebljavao, samodoprinos mora ostajati u vlasništvu svojih donatora, koji jedino pod tim

uslovom mogu ravnopravno sudelovati u određivanju kvaliteta, cena i ostalih uslova pružanja i korišćenja javnih usluga radi kojih se samodoprinos uvodi.

To omogućava da svaki član porodičnog domaćinstva, ulaganjem živog i opredmećenog rada putem samodoprinosa, postane legitimni suvlasnik sredstava zajedničke potrošnje i da njihovim raspolaganjem suvereno gospodari uslovima svoje egzistencije. Time se u sferi lične potrošnje, kao i u sferi proizvodnje, i spolja i iznutra ruši hijerarhijska struktura seoskog domaćinstva, koje se u celini svoje reprodukcije otvara prema široj društvenoj zajednici, za koju se kao njen integralni deo sve čvršće vezuje. Ne samo nove potrebe, već i potrebe koje su zadovoljavane isključivo unutar porodičnog domaćinstva, sada se sve više zadovoljavaju u okviru šire zajednice.

U stvaranju uslova životne egzistencije i u samoj životnoj egzistenciji svaki član porodičnog domaćinstva stupa na otvorenu društvenu scenu, na kojoj neposredno istupa kao javna ličnost. Samostanski život u zatvorenom porodičnom krugu zamenjuje se zajedničkim životom na otvorenom nacionalnom i međunacionalnom prostoru sa sve manje granica i ograničenja.

Demokratizacija svojinskih odnosa u sferi zadovoljavanja ličnih potreba je osnova transformacije javnih preduzeća u zadružne organizacije i deoničarska društva, sa odlučujućom ulogom korisnika i davalaca u određivanju uslova pružanja i korišćenja javnih usluga. U zadruzi svaki član porodičnog domaćinstva može biti u funkciji i korisnika i davalaca javnih usluga, bez posredovanja starešine domaćinstva i uz punopravno ostvarivanje na osnovu neposrednog ulaganja sopstvenog rada i sredstava.

Već dosadašnji razvoj seoskog domaćinstva pokazuje da se opšti rast njegovog blagostanja temelji na demokratizaciji svojinskih odnosa i socijalizaciji ličnih potreba, koji jedno bez drugog ne idu. Bez demokratizacije i socijalizacije ne bi bilo unapređenja ni fizioloških, a pogotovu duhovnih potreba koje su

po samoj svojoj prirodi socijetarne.

Informatizacija

Zemljovlasništvo je predstavljalo temelj i okov patrijarhalnog porodičnog domaćinstva. Kao što je zemlja nepokretno dobro bez kojeg se živeti nije moglo, ali koje je za skroman život bilo dovoljno, tako je i patrijarhalno seosko domaćinstvo bilo nepokretno i samo sebi dovoljno. A kao vlasništvo nad pokretnom imovinom, tehnovlasništvo je i porodično domaćinstvo učinilo pokretnim i samom sebi nedovoljnim, gurajući i njega i njegove članove u sve širu i sve intenzivniju komunikaciju sa svetom.

Danas se zemlja i tehnika sve više i u seoskom domaćinstvu potiskuju znanjem kao osnovnim sredstvom proizvodnje, koje se ne može prisvajati i monopolisati jer po svojoj prirodi pripada celom ljudskom rodu. Sa dominacijom znanja započinje dominacija živog nad opredmećenim radom, pod kojim i vlasništvo nad proizvodnim sredstvima kao opredmećenim radom, sve više gubi na značaju. Stoga je razumljivo što i pohlepu za imanjem sve više zamenjuje pohlepa za znanjem, pa se prvo bez dvoumljenja i otuđuje da bi se drugo steklo.

Dok je zemlja predstavljala osnovno sredstvo proizvodnje, osnovnu jedinicu proizvodnje predstavljalo je zatvoreno porodično gazdinstvo. Ukoliko je zemlju u funkciji osnovnog sredstva proizvodnje zamenjivala proizvodna tehnika, i porodično gazdinstvo je zamenjivano industrijskim preduzećem kao osnovnom proizvodnom jedinicom, koja se sve šire i sve čvršće povezuje sa drugim proizvodnim jedinicama.

S informatizacijom, kojom se u središte proizvodnog procesa uvodi znanje, okosnicom proizvodne organizacije postaje proizvodni program, kojim se svi proizvodni činioци povezuju u jedinstvenu celinu. Umesto da se proizvodni programi rade prema proizvodnim kapacitetima, proizvodni kapaciteti se pri-

lagodavaju proizvodnim programima, na osnovu kojih se ne proizvodi samo prema potrebama, već se proizvode i same potrebe.

Svako domaćinstvo i svaki član domaćinstva mogu se odgovarajućim znanjem i sredstvima uključivati u svaki proizvodni program ma u kakvoj se organizaciji realizovao. A pošto se proizvodni programi stalno menjaju, mora se u zavisnosti od toga menjati i organizacija proizvodnje sa promenljivim i izmenjivim učesnicima proizvodnog procesa.

Zadugarstvo je najprikladniji i najfleksibilniji oblik takvog organizovanja jer omogućava najraznovrsnije udruživanje živog i opredmećenog rada, bez nametanja unapred utvrđenih uslova i okoštalih šablona. Kao oblik slobodnog udruživanja, zadugarstvo je najprikladnije i za stalno prilagođavanje novim proizvodnim programima i tehnološkim inovacijama proizvodnog procesa, tako da će ono sasvim drugačije izgledati u informatičkom nego u industrijskom društvu.

Ako tehnovlasništvo započinje, informatizacija dovršava razaranje hijerarhijske vlasničke strukture seoskog domaćinstva jer razara samo vlasništvo. Svaki član domaćinstva postaje moćan toliko koliko zna, ali razlika u znanju ne predstavlja osnovu za uspostavljanje hijerarhijske subordinacije jer ne predstavlja osnovu bilo kakve subordinacije. Ne samo što je svako znanje osnov lične samostalnosti, nego svako svoje znanje može samostalno i uvećavati uvećavajući svoju moć.

Sticanjem znanja kao osnovnog sredstva proizvodnje, član porodičnog domaćinstva postaje samostalan i u odnosu na domaćinstvo, izvan kojeg može i obezbeđivati i voditi životnu egzistenciju. Sa slabljenjem ekonomske, slabe obrazovno-vaspitna i socijalna funkcija porodice, usled čega slabi i vezanost ljudske jedinice za porodično domaćinstvo, umesto kojeg njenim životnim utočištem postaje cela ljudska zajednica.

Ako u tempu tih promena zaostaje za gradskim domaćinstvom, seosko domaćinstvo ide progresivnom prečicom, da bi

tek na višem nivou socijalizacije došlo do prevazilaženja vekovnih razlika slobodnim povezivanjem i delovanjem u svim oblicima društvenog organizovanja. Ideal čovečanstva nije u zbacivanju starih i navlačenju novih, već u raskidanju svih socijalnih okova kojima se ograničava sloboda ljudskog organizovanja i delovanja.

LOKALNA SAMOUPRAVA U FUNKCIJI SOCIJALIZACIJE I URBANIZACIJE SELA

Lokalna samouprava je već sama po sebi i sama za sebe jedan od oblika socijalizacije koji, međutim, nije samom sebi svrha već sredstvo opšte socijalizacije ljudskog života. Probleme sopstvenog života koje ne mogu rešiti sami, ljudi pokušavaju da reše i rešavaju zajednički, pri čemu uspostavljaju međusobne kontakte, pokreću zajedničke akcije, raspravljaju, dogovaraju se, odlučuju i sprovode zajedničke odluke.

Lokalna samouprava kao oblik socijalizacije

Po dubini promena, lokalna samouprava označava veliku socijalnu revoluciju na putu iz životinjskog u ljudsko zajedništvo. To je veliki istorijski skok iz usamljeničkog u zajednički život, iz posrednog u neposredno povezivanje ljudi, iz prinudnog u slobodno zajedništvo.

Ljudi su vekovima živeli u malobrojnoj hordi, plemenu ili porodici, opšteći duhovno samo ukoliko su opštili fizički. Svako šire opštenje izvan uskog kruga krvnih srodnika posredovano je otuđenim društvenim silama koje su se više oslanjale na fizičku, nego na duhovnu moć, i više na prinudu nego na dobrovoljni pristanak.

Tek su društvena podela rada, robna razmena i naročito industrijalizacija stvorile potrebu šireg neposrednog poveziva-

nja putem ekonomskog i duhovnog opštenja. Industrijalizacija je velike mase stanovništva zbila u fabrike i radnička naselja, gde pojedinci i pojedinačna porodična domaćinstva nisu svoje potrebe mogli sami zadovoljavati.

O tim potrebama dugo su dušebrižnički brinuli samo poslodavci i država, ne ostavljajući mnogo mogućnosti za slobodno udruživanje i zajedničko samozbrinjavanje samih radnika. I to je još i danas dominantan način društvenog zbrinjavanja, zasnovan na otuđenom posredovanju i društvenoj prinudi.

Patrijarhalno srpsko selo je uglavnom predstavljalo takvu posredovanu zajednicu sa malo zajedničkog života i još manje mogućnosti za neposredno udruživanje u zadovoljavanju zajedničkih potreba. Oblici neposrednog zajedništva, kao što su mobe, posela, vašari, svadbe, igranke, slave, crkvena jutrenja ili pogrebi, imali su prevashodno običajni ili religijski karakter sa malo ili nimalo mogućnosti za slobodnu inicijativu.

Karakteristično je da su se oblici slobodnog, neuobičajenog i neoktroisanog zajedništva, kao spasonosno sredstvo fizičkog i duhovnog izbavljenja, počeli pojavljivati u kritičnim situacijama, baš kada je sloboda ljudi bila najviše ugrožena. To nisu samo oblici zajedničkog (spontanog ili organizovanog) otpora okupatoru, već i razni vidovi privredne, kulturne i svakodnevne kolektivne solidarnosti, koji su se u Jugoslaviji naročito tokom Narodnooslobodilačke borbe 1941-1945. pojavili kao začeci nekog novog, dotad nepoznatog zajedništva.

Kao oblik tog novog zajedništva, lokalna samouprava je i u oslobođenoj Jugoslaviji najbrže zaživela na selu, baš gde je najmanje ulagano u stvaranje novog života, ali gde je upravo zbog toga samoorganizovanje predstavljalo jedini put da se nešto novo stvori. I mesne zajednice kao institucionalizovani oblik lokalne samouprave, najbrže su se razvile u ekonomski najvitalnijim, ali razvojno najzapostavljenijim poljoprivrednim sredinama odakle je država najviše crpela akumulaciju za razvoj industrije.

Seoska samouprava upravo se i razvijala u tihoj konfrontaciji sa državnom upravom, pod čijom se dominacijom celo vreme nalazila. Ta konfrontacija je neizbežna jer su državna uprava i samouprava nepomirljive suprotnosti koje se međusobno isključuju. Prva je sredstvo individualizacije, a druga sredstvo socijalizacije života, što je uslovljeno naročito sledećim suprotnostima.

1. Putem lokalne samouprave seljani svoje potrebe zadovoljavaju neposredno, dok se preko državne uprave njihovo zadovoljavanje vrši posredno. Zato se one u prvom slučaju izražavaju izvorno, dok se u drugom slučaju oktroišu od strane državnih organa, koji i parcijalne potrebe jednog, pa i najmanjeg dela stanovništva mogu proglašavati opštim potrebama.

2. Neposredno zadovoljavanje zajedničkih potreba vrši se na osnovama samoupravnog udruživanja rada i sredstava, dok se njihovo posredno zadovoljavanje zasniva na fiskalnoj koncentraciji sredstava. Iz toga proističu i suprotnosti između samofinansiranja i budžetskog finansiranja zajedničke potrošnje, te samoupravnog raspolaganja udruženim sredstvima i otuđivanja fiskalno koncentrisanih sredstava.

3. Za neposredno zadovoljavanje zajedničkih potreba karakteristično je dobrovoljno opredeljivanje, za posredno društvena prinuda, što podrazumeva i suprotnost između slobodnog izbora na jednoj, i podaničke poslušnosti na drugoj strani; u jednom slučaju ljudi se pitaju, u drugom ne pitaju o životnom zajedništvu.

4. O neposrednom zadovoljavanju zajedničkih potreba odlučuje se neposredno, o posrednom posredno; prvi oblik odlučivanja je način ostvarivanja lokalne samouprave, drugi državne uprave; u prvom slučaju odlučuje se demokratski, u drugom autokratski. U samoupravnom odlučivanju izjašnjavaju se oni koji su za zadovoljavanje zajedničkih potreba životno zainteresovani, u državnom upravljanju profesionalni zastupnici, čija je zainteresovanost za ono o čemu odlučuju irelevantna.

5. Samoupravljanje podrazumeva neposredno povezivanje i udruživanje zainteresovanih subjekata, koje je za državno upravljanje ne samo nepotrebno već i nepoželjno. U prvom se ljudi obraćaju jedan drugom, u drugom odvrćaju jedan od drugog; na jednoj strani čovek je potreban, na drugoj suvišan drugom čoveku jer tamo zajednički rešavaju životne probleme koje ovamo njih, neko drugi rešava.

Neposredno povezivanje ljudi vrši se tokom celokupnog angažovanja na samoupravnom zadovoljavanju zajedničkih potreba, kako kroz pokretanje zajedničkih akcija i dogovaranje o njihovom vođenju, tako i kroz donošenje i sprovođenje samoupravnih odluka.

a) Polazna osnova samoupravnog zadovoljavanja zajedničkih potreba je slobodna inicijativa, koja je kod državnog posredovanja isključena. Dok u državnoj upravi sve inicijative potiču od nadležnog organa, u lokalnoj samoupravi zajedničke akcije za rešavanje životnih problema građana može pokretati svaki pojedinac.

Pokretanje inicijativa podrazumeva obraćanje inicijatora drugim zainteresovanim subjektima od čijeg stava zavisi njihovo kolektivno prihvatanje i ostvarivanje. Inicijator se javlja u ulozi prvog animatora potencijalnih nosilaca zajedničke akcije, sa kojima objašnjavanjem svojih namera ulazi u početnu komunikaciju kao polazište zajedničke akcije.

Da bi se zajednička akcija pokrenula, lična namera inicijatora mora prerasti u kolektivnu nameru, što je moguće samo ako postane ličnom namerom svih nosilaca zajedničke akcije. Identifikacija ličnih namera je nužan uslov identifikacije kolektiva sa svojim pripadnicima, bez koje nema prave socijalizacije.

b) Socijalizacija ličnih inicijativa je polazna osnova kolektivnog dogovaranja o zajedničkim akcijama, kao osnove lokalne samouprave, nasuprot državnoj upravi, koja se zasniva na autoritarnom diktatu. Dogovaranjem se kolektivna namera pre-

vodi u konkretni program zajedničke akcije, kojim se definišu zajednički ciljevi i uslovi njihovog ostvarivanja.

Smisao kolektivnog dogovaranja je da se sučeljavanjem pojedinačnih interesa, koji se ne podudaraju u potpunosti, utvrdi zajednički interes kao osnova zajedničke akcije. A to podrazumeva kolektivni dijalog u kojem se svako obraća svima i svi svakome da bi se pronašlo rešenje koje odgovara svima ili bar većini sagovornika, bez čega zajedničke akcije ne može biti.

Dogovaranje o zajedničkim akcijama postalo je razlog masovnog okupljanja i zborovanja, kojim se stvara novi socijalni ambijent savremenog sela. To je, međutim, samo uslov za stvaranje novih socijalnih veza i odnosa kojima se seosko stanovništvo sve čvršće povezuje u jedinstvenu zajednicu sa sve više zajedničkog života.

c) Kolektivno dogovaranje završava se kolektivnim odlučivanjem tipičnim za ostvarivanje lokalne samouprave, nasuprot individualističkom odlučivanju državne uprave. Kolektivna odluka predstavlja u stvari zajedničku odluku svih učesnika u kolektivnom odlučivanju, kroz koje oni svoja lična opredeljenja izražavaju kao jedinstveno zajedničko opredeljenje.

Zajednička odluka je koncentrisani izraz ličnih opredeljenja i glavni stožer zajedničke akcije, oko čijeg se donošenja i sprovođenja koncentrišu sve aktivnosti udruženih subjekata. Ona je ovaploćenje kolektivne volje onih koji su izrazili spremnost da udruživanjem svojih sredstava, ličnog rada i angažovanja zadovolje određene zajedničke potrebe.

Ukoliko se radi o trajnim potrebama, kolektivnom odlukom izražava se opredeljenje zainteresovanih subjekata za trajno udruživanje i trajno zajedništvo u njihovom zadovoljavanju, što podrazumeva i produžavanje početne akcije u trajnu kolektivnu aktivnost na ostvarivanju zajedničkih interesa.

d) Kolektivne odluke lokalne samouprave kolektivno se i sprovode, nasuprot individualnim odlukama državne uprave, koje se sprovode individualno. U prvom slučaju svi učestvuju i

u donošenju i u sprovođenju donesenih odluka, dok ih u drugom slučaju jedni donose a drugi sprovode.

Bitna razlika je i u načinu sprovođenja i izvršavanja donesenih odluka. Pošto su donosioci samoupravnih odluka istovremeno i njihovi izvršioc, oni ih, u principu, sprovode i izvršavaju dobrovoljno, za razliku od odluka državne uprave koje se sprovode i izvršavaju pod državnim prinudom.

Državnom prinudom obezbeđuje se po potrebi i izvršavanje samoupravnih odluka, ali je u slučaju njihovog ignorisanja potreba za takvom prinudom praktično zanemarljiva jer je mnogo efikasnija osuda sredine. Iskustvo pokazuje da su obveznici mesnog samodoprinos daleko savesniji od poreskih obveznika jer se samodoprinosi urednije plaćaju od poreza.

Pošto se u određenom naselju zadovoljava niz zajedničkih potreba, ono se konstituiše u integralnu i relativno trajnu zajednicu lokalne samouprave koja za razliku od administrativnih jedinica državne uprave, predstavlja pravu zajednicu života. Na toj osnovi i jugoslovenska sela su konstituisana kao samoupravne mesne zajednice, odnosno kao oblici samoorganizovanja seljana radi samostalnog zadovoljavanja zajedničkih potreba.

Samoupravna integralnost mesne zajednice ostvaruje se povezivanjem aktivnosti na zadovoljavanju zajedničkih potreba u jedinstvenu celinu tako što se zadovoljavanje jednih potreba uslovljava zadovoljavanjem drugih. Izgradnja centra mesne zajednice, na primer, uslovljava se izgradnjom sesokih saobraćajnica, asfaltiranje seoskog puta ili glavne ulice asfaltiranjem zaseočkih prilaza ili pobočnih ulica, telefonizacija potpunom elektrifikacijom, itd.

Pošto se sve potrebe ne mogu odjednom zadovoljiti, u lokalnoj samoupravi prioritet dobijaju zajedničke potrebe većine, nasuprot državnoj upravi koja se rukovodi prvenstveno potrebama vladajuće manjine. Stoga tek u samoupravnom zajedništvu zadovoljavanje zajedničkih potreba dobija jedan prirodni

redosled po kojem se najpre zadovoljavaju životno najneophodnije potrebe.

Na toj osnovi ostvaruje se ravnopravnost celog stanovništva, bez obzira na socijalno-klasnu, nacionalnu, versku, političku i drugu pripadnost, što je pomoću državne uprave nemoguće obezbediti. Empirijska istraživanja pokazuju da u sredinama sa razvijenom lokalnom samoupravom socijalnih, nacionalnih, verskih i političkih sukobljavanja nema jer su svi angažovani na zajedničkom rešavanju životnih problema.

Trajnost samoupravnog zajedništva može se, međutim, obezbediti samo trajnim samoupravnim raspolaganjem sredstvima za zajedničke potrebe. Da bi se takvo zajedništvo održavalo i razvijalo, udružena sredstva morala bi ostajati u zajedničkom raspolaganju njihovih udružilaca koje, nasuprot državnom vlasništvu, ne isključuje već podrazumeva individualni svojinski subjektivitet. To je neophodno pre svega zbog toga što sve dok u društvenoj reprodukciji opredmećeni rad vlada živim radom, svojinski odnosi čine osnovu ljudskog zajedništva, a da bi se stvar obrnula, moraju ljudi početi da vladaju stvarima umesto da stvari vladaju ljudima.

Lokalna samouprava kao sredstvo socijalizacije i urbanizacije sela

Zahvaljujući lokalnoj samoupravi, jugoslovensko selo doživljava veliki preporod. Dok u gradskim naseljima mesne zajednice pod okriljem državne uprave tavora, sve što je do sada u socijalizaciji i urbanizaciji jugoslovenskog sela ostvareno, postignuto je uglavnom neposrednom i zajedničkom aktivnošću seljana.

Ta aktivnost usmerena je na zadovoljavanje kako fizioloških, tako i duhovnih potreba, što doprinosi istovremenom podizanju i materijalnog i duhovnog standarada. Zahvaljujući tome, jugoslovensko selo se ubrzano približava gradskom na-

činu života prihvatajući njegove standarde u materijalnoj i duhovnoj kulturi.

1. Elektrifikacija sela. Elektrifikacija je za selo značila veliku revoluciju, kojom su postavljeni temelj njegove urbanizacije i socijalizacije. Kao tehnološka osnova zajedničkog zadovoljavanja i fizioloških i duhovnih potreba, ona selo izvodi i iz fizičkog i iz duhovnog mraka.

U zadovoljavanju fizioloških potreba, seosko domaćinstvo je elektrifikacijom gotovo preko noći dostiglo standard gradskog domaćinstva. Najpre je električna žarulja u muzej starina oterala smrdljivu petrolejku, a zatim su ubrzo čadljivi štednjaci, dimljive bubnjare i lemljivi podrumi zamenjeni električnim aparatima, a ručna pomagala za spremanje hrane i održavanje kućne higijene i estetike odgovarajućim spravama na električni pogon.

Već je time selo višestruko povezano sa svetom. Pre svega, sama elektrifikacija ga je sudbonosno vezala za proizvođače i distributere električne energije, a preko njih i za ostale korisnike te energije, koja je za sve postala zajedničko upotrebno dobro. Preko tržišta ona ga je povezala sa svim proizvođačima elektrouređaja koji su u funkciji neposredne proizvodnje ili lične potrošnje seoskog domaćinstva.

I ta veza nije jednostrana. Da bi mogao kupovati i električnu energiju i uređaje koje ona pokreće, seljak mora i sam proizvoditi za tržište. A upotreba električne energije mu je omogućila da produktivnost svog rada podigne do tog nivoa da može više proizvoditi i za druge a ne samo za sebe.

Ali elektrifikacijom nisu stvoreni uslovi samo za tehnološko i ekonomsko, već i za duhovno povezivanje sela s ostalim svetom. Do elektrifikacije za najveći broj seljana jedini izvor informacija bio je razgovor sa najbližim komšijama i rođacima, a malo je bilo onih koji bi pročitali po neku knjigu ili novine i ponekad otišli na neki koncert, u bioskop ili pozorište.

Sa dolaskom struje, u seoske domove brzo su ušli radio i

televizija s informacijama iz celog sveta i sa bogatim naučno-obrazovnim, umetničkim i sportskim programima. Gotovo hermetički zatvorenom selu odjednom se otvorio ceo svet, i gotovo sve što je u duhovnom životu dostupno gradu postalo je dostupno i selu.

Istovremeno i selo je počelo da se otvara prema ostalom svetu. Anonimni, ranije gotovo potpuno izolovani seljani sada ne samo što gledaju i slušaju druge, nego su i oni gledani i slušani od drugih. Oni više ne komuniciraju samo sa svojim komšijama, rođacima i prijateljima, već sa celim svetom, sa kojim je fizičko komuniciranje postalo irelevantno za duhovnu, suštinski ljudsku komunikaciju.

2. Izgradnja saobraćajnica. Seoska naselja su i međusobno i sa gradskim naseljima vekovima povezivana zemljanim putevima. Preskačući fazu makadama i kamene podloge, mnoga jugoslovenska sela su udruženim snagama seljana svoje zemljane saobraćajnice odmah asfaltirala, u čemu su se praktično izjednačila sa gradskim naseljima.

Savremenim saobraćajnicama selo je se znatno približilo gradu i povezalo sa gradskom sredinom. Blagodeti gradskog života postale su time dostupne svima, i što nemaju u selu, seljani sada mogu lako dobiti u gradu. Komunikacija između grada i sela postala je šira i intenzivnija, a ekonomske i kulturne veze čvršće i raznovrsnije.

Modernizacijom seoskih saobraćajnica povećano je međusobno komuniciranje i povezivanje i samog seoskog stanovništva. S kraja na kraj sela sada se mnogo brže stiže, čime je praktično celo selo pretvoreno u bliski komšiluk. Moderne saobraćajnice postale su nezamenjive arterije savremenog sela kojima se sve intenzivnijim dnevnim saobraćajem fizički održava seosko zajedništvo.

3. Telefonizacija. Dok je izgradnjom putne mreže povezano fizički, telefonizacijom je selo sa svetom povezano generički. Do uvođenja telefona neposredno generičko komunicira-

nje seljana bilo je vezano za fizičko komuniciranje. Razgovor se mogao obavljati najdalje na puškomet, pa ni dogovaranje bliskih suseda nije bilo moguće bez fizičkog okupljanja.

Telefonizacijom je selo, zajedničkom akcijom seljana, povezano sa celim svetom, sa kojim sada može komunicirati nezavisno od fizičke udaljenosti. Dopisivanje je već uveliko zamenjeno neuporedivo bržim i efikasnijim telefonskim dogovaranjem, koje i za poslovno i za prijateljsko komuniciranje znači veliki napredak. A to je ogroman napredak ne samo u neposrednom povezivanju sela sa gradom, već i u generičkom integrisanju u svetsku zajednicu.

Najveći je, međutim, značaj telefonizacije za generičku integraciju samog sela. Prestaju dovikivanja sa brda na brdo i česta trčkanja radi poslovnih i prijateljskih dogovora, a povećava se komuniciranje telefonom, preko kojeg se može brže dogovoriti, sprijateljiti ili posvađati. I bez fizičkog komuniciranja ljudi postaju bliži i neposredniji, umesto ograničenog fizičkog približavanja širi se neograničeno generičko zbližavanje.

4. Vodovod, kanalizacija i toplifikacija. Samoupravnim udruživanjem rada i sredstava mnoga sela su izgradila vodovod i kanalizaciju, sprovela toplifikaciju i sagradila druge komunalne objekte, čime su se sama, bez ičije pomoći ili uz neznatnu pomoć države, izdigla na nivo gradske infrastrukture. Izbačeni su iz upotrebe privatni bunari, poljski klozeti, septičke jame i bubnjare, čime je elementarni standard seoskog, podignut na nivo gradskog stanovništva.

Komunalnom mrežom selo je povezano u jedinstvenu komunalnu celinu gradskog tipa. Šta više, ono je u pogledu socijalizacije komunalnog života prevazišlo i najrazvijeniju gradsku sredinu jer o komunalnim potrebama brinu sami udruženi seljani, dok o potrebama neudruženih građana brine otuđena država. Na bazi neposredne socijalizacije elementarnih fizioloških potreba selo praktično počinje da živi kao jedno domaćinstvo.

5. Duhovna i fizička kultura. Društvenom podelom rada selo je bilo osuđeno na vekovno bavljenje fizičkim radom, bez mogućnosti kulturnog uzdizanja, koje je predstavljalo društvenu privilegiju grada. S ubrzanom urbanizacijom i socijalizacijom sela nastala je, međutim, nasušna potreba i za njegovim kulturnim uzdizanjem kao generičkom osnovom tog izuzetno značajnog istorijskog procesa.

Izgradnjom domova kulture i sportskih objekata mnoga sela su stvorila materijalne uslove za kulturni preporod, a osnivanjem kulturnih i sportskih društava, i društvene uslove za masovno bavljenje duhovnom i fizičkom kulturom. Zahvaljujući tome, sada pored pasivnog uživanja u kulturnim i sportskim kreacijama drugih, sve veći broj seljana uživa i u sopstvenim kreacijama.

Dok pasivno posmatranje kulturnih i sportskih predstava znači slučajno i mehaničko okupljanje, aktivno sudelovanje u njima podrazumeva sistematsko druženje i stvaralačko povezivanje u zajedničkim aktivnostima. Usamljenički individualizam prerasta u asocijativni kolektivizam, u kojem se generički individualitet ljudske jedinice ne gubi nego tek ostvaruje.

6. Centar sela. Sve do pojave lokalne samouprave selo je praktično bilo bez svog centra, sa izolovanim, samim sebi okrenutim seoskim domaćinstvom. Glavno mesto okupljanja seljana bila je kafana, koja je iz patrijarhalnih obzira bila uglavnom nepristupačna za ženski pol.

Sa nastajanjem lokalne samouprave nastajali su i centri mesnih zajednica kao stecište zajedničkog života jer su zajednički objekti koncentrisani u središtu naselja, na sredokračij zaseoka i stambenih četvrti. Selo time sve više dobija fizionomiju gradskog naselja čak i kad je raštrkano po odvojenim zaseocima.

Centar mesne zajednice je u suštini gravitacioni centar aktivnosti na zadovoljavanju zajedničkih potreba sela. Kako gde, tu su zadružni dom, dom kulture, škola, pošta, autobusa

stanica, tržnica ili bar jedna prodavnica, zanatske i druge uslužne radnje, sportski i drugi objekti od opšteg interesa za selo. Centar je putnim saobraćajnicama povezan kako sa najbližim gradskim centrom, tako i sa svim naseljenim delovima sela, koji su preko centra, u svakom slučaju, povezani i međusobno.

U funkcionalnom pogledu, centar mesne zajednice je stecište raznih inicijativa, mesto okupljanja, dogovaranja, organizovanja zajedničkih aktivnosti i svođenja računa o njihovim rezultatima. Tu se sučeljavaju, sukobljavaju i usklađuju različiti interesi, utvrđuju zajedničke potrebe, vrše određene usluge i obavljaju razne privredne, kulturne, sportske i društvene aktivnosti.

Putem lokalne samouprave selo se iznutra integriše u sve čvršću lokalnu zajednicu, u kojoj se uspostavlja sve veća međuzavisnost njegovih žitelja, čiji se interesi i potrebe sve više prepliću i podudaraju. Dok je ranije svako domaćinstvo bilo okrenuto samom sebi i svojim problemima, ravnodušno prema problemima drugih, sada celo selo sve više funkcioniše kao jedno domaćinstvo sa zajedničkim problemima svih žitelja.

Zato niko više ne brine samo svoju brigu, nego svako brine za sve i svi za svakoga jer kad nastanu problemi u zadovoljavanju neke od zajedničkih potreba, to istovremeno sve pogađa. A kako će se nastali problemi rešiti, to opet, zavisi od mogućnosti i neposrednog angažovanja svih, zbog čega svako postaje zainteresovan za sudbinu svih ostalih od kojih zavisi i njegova sudbina.

Problemi ostvarivanja lokalne samouprave

U sukobu sa državnim upravom, lokalna samouprava nailazi na ozbiljne probleme, od čijeg rešenja sudbonosno zavisi njeno ostvarivanje i razvijanje. To su pre svega problemi etatizacije svojine, centralizacije sredstava i centralizacije vlasti.

Etatizacija svojine. Uvođenje lokalne samouprave na

jugoslovenskom selu počelo je u uslovima dominacije državnog ili paradržavnog društvenog vlasništva. Udružena sredstva prelazila su u nedefinisano „društvenu“ svojinu bez svojinskog subjektiviteta i ustupana na raspolaganje radnim organizacijama, davaocima komunalnih i drugih usluga. Udružiocima su na taj način gubili svojinski subjektivitet na udruženim sredstvima, i nisu imali nikakav uticaj na kvalitet, cenu i uslove usluga u zadovoljavanju zajedničkih potreba.

Pošto to stanje još traje, lokalna samouprava se suočava sa ključnim problemom u svom ostavriivanju. Pod dominacijom državnog vlasništva, i državna uprava dominira nad lokalnom samoupravom, koja se svodi na udruživanje sredstava, dok se briga o zadovoljavanju zajedničkih potreba poverava otuđenim javnim preduzećima, na čije usluge korisnici nemaju nikakav uticaj.

Pravo rešenje je u prevođenju svojinskih odnosa na zadružne principe kao autentičnu društveno-ekonomsku osnovu lokalne samouprave. Preko zadružnih udela udružiocima rada i sredstava bi zadržavali individualni svojinski subjektivitet na svojim ulozima u zadružnu imovinu, kojom bi zajednički raspolagali i upravljali u zadovoljavanju svojih potreba.

Centralizacija sredstava. Težeći da u zadovoljavanju zajedničkih potreba zadrži odlučujuću ulogu, državna uprava koncentriše potrebna sredstva u državni budžet, odakle ih dodeljuje javnim preduzećima, koja na taj način drži pod sopstvenom vlašću. A što se više sredstava koncentriše fiskalnim putem, manje ostaje za slobodno udruživanje putem lokalne samouprave.

Selo je time dvostruko pogođeno prvo, što se lišava mogućnosti slobodnog raspolaganja sopstvenim sredstvima, a drugo što se sredstva iz budžeta usmeravaju uglavnom u standard gradskih naselja, dok seoska naselja o svom standardu moraju sama brinuti. Ukoliko su, međutim, fiskalna zahvatanja velika, selo je praktično lišeno mogućnosti da bilo šta čini na podiza-

nju svog standarda.

Da bi se u zadovoljavanju zajedničkih potreba razvijalo slobodno udruživanje sredstava, moralo bi se smanjivati njihovo fiskalno zahvatanje, što je, po svemu sudeći, jedini put dalje urbanizacije i socijalizacije sela. Selo ne može očekivati da će od države nešto dobiti, i jedino za što se može izboriti je da mu manje uzima, a o životnim uslovima seljana niko drugi ne može brinuti bolje nego što oni sami mogu.

Centralizacija vlasti. Centralizacija sredstava podrazumeva i centralizaciju vlasti, kojom se lokalna samouprava guši i praktično ukida. Uprkos ustavnim proklamacijama o narodnoj inicijativi, referendumu i lokalnoj samoupravi, stvarne mogućnosti za slobodnu inicijativu su smanjene jer su centralizacijom državne vlasti lokalne zajednice još više obezvlašćene, čime je lokalna samouprava praktično svedena na lokalnu upravu kao ispostavu centralne vlasti.

Pod dominacijom centralizovane državne vlasti, masovna inicijativa za rešavanje egzistencijalnih problema sela potisnuta je stranačkom borbom za vlast, kojom se seljani od subjekta lokalne samouprave pretvaraju u objekat političke manipulacije. I vladajuće i opozicione stranke teže monopolizaciji vlasti, kojom se uloga lokalne samouprave marginalizuje i stavlja u funkciju prikrivanja političkog monopola.

Lokalna samouprava može se razvijati samo na osnovama opšte demokratizacije društva, koja podrazumeva demopolizaciju političke vlasti i jačanje masovne inicijative u rešavanju ne samo lokalnih, već i opštedruštvenih problema. Kao oblik neposredne demokratije, lokalna samouprava samo u integralnom sistemu neposredne demokratije može do kraja procvetati.

Samo na toj osnovi može, na jednom višem nivou, doći i do izjednačavanja društvenih pozicija sela i grada, jer sve dok centralizovana državna uprava dominira nad lokalnom samoupravom, i grad će dominirati nad selom. U svakom slučaju, ideal

današnjeg sela ne može biti današnji grad. Da bi se izjednačili, i selo i grad se moraju izdići na viši nivo socijalizacije, u čijoj je osnovi slobodno raspolaganje sredstvima i rezultatima sopstvenog rada svakog pojedinačno i svih zajedno.

ZADRUŽNA OSNOVA SELSKOG ZAJEDNIŠTVA

Zadružna tradicija srbijanskog zajedništva

Čovek je nastao i opstajao kao društvena životinja. Društvena solidarnost je okosnica njegovog održanja u borbi sa prirodnim stihijom i sopstvenim nagonim hirovima. Kao usamljena jedinka ne bi se mogao ni sa drugima prijateljski ni od neprijatelja odbraniti. Zajedništvo zasnovano na grupnoj solidarnosti egzistencijalno međuzavisnih jedinki, je najsuštastvenija odlika i neizostavni uslov postojanja njegovog rodnog bića pa i individualnog bitisanja.

U sastavu od nekoliko desetina nagoni čvrsto povezanih jedinki, prvobitna ljudska horda mogla se održati samo kao kompaktna celina u kojoj je svako živio za sve i svi za svakoga. Članovi horde su mogli jesti svoju nejaku decu, nesposobnu da doprinesu zajedničkoj borbi za opstanak ali su se međusobno isto tako nagoni slepo solidarizovali kad su se morali odbraniti od neprijatelja ili se dokopati životno neophodnog plena. Životna nužda je divljake gonila da se združuju, isto tako kao i da se međusobno ubijaju, pa su se ljudske družine nagoni održavale usred ljudskog zverinjaka, slično kao što se i danas zadružne zajednice održavaju usred surove klasne i kolonijalne eksploatacije.

Iako je u obezbeđivanju sredstava, sa zamenjivanjem sakupljačke aktivnosti proizvodnim delatnostima, dolazilo do individualnog osamostaljivanja, radno i životno zajedništvo nije prestajalo nego je razvijano. Plemenska zajednica počivala je

na zajedničkoj zemlji i drugim proizvodnim sredstvima (izvorima, pojilima za stoku, navodnjavanju, ispaši, šumi, saobraćajnicama i dr.), određenim oblicima zajedničke potrošnje i zadovoljavanja duhovnih potreba, sve do zajedničke odbrane od neprijatelja, o čemu je neposredno zajednički i odlučivano.

Dok je u Srbiji, zbog male naseljenosti i ograničenih mogućnosti obrađivanja, zemlje bilo napretek, svako ju je koristio koliko je hteo i mogao. Stoku je svako napasao gde je i kad je hteo, a za ratarstvo, povrtarstvo i voćarstvo zauzimao je (sam ili po dogovoru) određenu parcelu. I kad je sva zemlja razdvojena, ispaša je ostajala zajednička, a i šume su dugo zajednički korišćene. Zajedničke su bile i vode (izvori, reke, potoci, bunari, česme, vodopoji, cisterne, jazovi, propusti), putevi, groblja, mostovi, vodenice, krečane. Zajedničke objekte je gradilo i održavalo, i o zajedničkim dobrima brinulo celo selo. Najvažnije ratarske radove su skoro sva domaćinstva izvodila u velikim radnim zajednicama, i jedno drugom vraćalo rad po utvrđenim pravilima. Zajedničkog rada bilo je i u stočarstvu, a i u ishrani je bilo prilično kolektivnog.⁴³

O svim pitanjima od zajedničkog interesa odlučivano je na selskom zboru. „Ekonomija i upravljanje selskom i opštinskom šumom i ispašom, listosek, ispust kroz ziratno zemljište i plodored, navodnjavanje i redovničke vodenice, izdig na planinu, utvrđivanje dana do koga će se dokositi, zajedničko čuvanje stoke, službenost prolaza, seoski putevi, bunari, vodopoji i cisterne, zajedničke ograde, odbrana od štetočina, pošumljavanje, poljarina, deoba šuma i ispaša itd. To i sve što je tome slično spadalo je u kompetenciju seoskog zbora“.⁴⁴

Plemensko zajedništvo se vremenom razgranalo u porodično zadrugarstvo, koje je činilo okosnicu srbijanske seoske

⁴³ Vidi: Dragan Marković, *Otvaranje i zatvaranje srbijanskog sela*, Institut za političke studije, Beograd, 2004.

⁴⁴ Sreten Vukosavljević, *Istorija seljačkog društva - III Sociologija seljačkih radova*, SANU, Beograd, 1983., str. 89.

zajednice. Staro srbijansko selo predstavljalo je zajednicu porodičnih (kućnih) zadruga, koje su nastajale zaposedanjem delova zajedničke selske zemlje. Zadrugu je činilo više generacija potomaka jednog oca sa njihovim ženama, koji su živeli na jednom imanju, zajednički obrađivali svoja polja, zajednički se hranili i zajednički raspolagali pokretnom imovinom.

S industrijalizacijom i nastajanjem kapitalizma, zatvoreno porodično zadrugarstvo je ustupilo mesto otvorenom vanporodičnom zadrugarstvu, koje prihvata sve zainteresovane, bez obzira na krvno srodstvo, socijalnu, nacionalnu i versku pripadnost. Prva vanporodična zadruga u Srbiji osnovana je marta 1894. godine u Vranovu kod Smedereva, a prva vojvođanska zadruga na području tadašnje Ugarske još 1846. u Bačkom Petrovcu. Već 1895. godine osnovan je kao asocijacija 11 kreditno-zemljoradničkih zadruga, i Glavni savez srpskih zemljoradničkih zadruga, koji je sa još 10 nacionalnih zadružnih saveza osnivač međunarodnog zadružnog saveza. Do prvog svetskog rata 1913. godine, u Srbiji je osnovano 782, a do drugog svetskog rata 1939. godine 3.647 zemljoradničkih zadruga, među kojima je bilo 1.077 kreditnih, 1.819 nabavno-prodajnih i 751 ostalih.⁴⁵

Ukidanjem dobrovoljnih izvornih, i prinudnim osnivanjem seljačkih radnih zadruga nakon drugog svetskog rata, selu i seljaku je nanesena ogromna šteta. Namera je bila da se preko seljačkog radnog zadrugarstva cela poljoprivreda uključi u jedinstven državni sistem društvene reprodukcije i tako obezbedi neposredno raspolaganje države poljoprivrednim viškovima. Ali zbog drastičnog pada radne motivacije i katastrofalnih proizvodnih rezultata, radne zadruge se nisu dugo održale i zamenjene su opštim zemljoradničkim zadrugama, koje su takođe poslužile za pretakanje poljoprivrednih viškova u državni budžet. Pokušaj da se zadrugarstvo transformiše u udruženi rad

vodio je njegovom gašenju, pa se do 1973. godine broj zemljoradničkih zadruga u Srbiji smanjio na 431.

Iako se preorijentacijom na kapitalističku tranziciju broj zemljoradničkih zadruga u Srbiji do 1996. godine povećao na 748, izvorno zadrugarstvo nije zaživelo. Samom orijentacijom na obnavljanje klasičnog kapitalizma okrenuta su leđa zadrugarstvu kao neeksploatatorskoj alternativni kapitalizma, pa je ono, ignorisano i od vladajućih i od opozicionih stranaka, potisnuto na same margine tranzicije.

U nedosatku izvornog zadrugarstva, seosko stanovništvo je svoje zajedničke potrebe zadovoljavalo putem mesne samouprave. Za razliku od grada, o kojem je brinula država, srbijansko selo je svoju urbanu infrastrukturu gradilo putem samoupravnog udruživanja rada i sredstava (samodprinosom u radu i sredstvima), kako su urbanizovana sva sela u Srbiji, pa i ona koja su dobila status grada. Mnoga vojvođanska sela, i po izgledu, načinu života, brojnosti i sastavu stanovništva, više liče na gradove nego na sela.

Samoupravno zadovoljavanje zajedničkih potreba je u suštini počivalo na zadružnim načelima. Vršeno je samoinicijativno i neposredno demokratsko udruživanje, putem kojeg su među građanima uspostavljeni direktni odnosi bez ičijeg posredovanja i nadređivanja, vršeno je horizontalno povezivanje i prevazilaženje tradicionalnih odnosa društvene hijerarhije i subordinacije. O zajedničkim interesima nisu odlučivale samo kućne starešine nego svi ukućani.

Partokratskom tranzicijom selska samouprava je, međutim, prigušena stranačkim monopolizmom, politički ostrašćeno seljaštvo pocepano, pasivizirano i okrenuto iščekivanju milosti stranačkih „glavešina“. S opadanjem poljoprivredne proizvodnje opada lični i društveni standard na selu. Razvojne ambicije jenjavaju, samodoprinosi se smanjuju, samoupravne aktivnosti zamiru, mesnu samoupravu guši birokratska uprava.

⁴⁵ *Vek i po zadrugarstva*, Zadružni savez Jugoslavije, Beograd, 1995.

Zadrugarstvo – istorijska alternativa kapitalizma i države

Za seosko zajedništvo nema boljeg i perspektivnijeg rešenja od zadrugarstva, kojem su izrabljivani i ugnjeteni oduvek težili. Sve izvorne religije tražile su spas u slobodnom i demokratskom društvu bez eksploatacije i klasnog potčinjavanja. Hristos, Muhamed i Buda propovedali su ekonomske i socijalne jednakosti, što su činili i drugi veliki umovi kao slobodarske glasonoše ljudskog roda.

Socijalisti utopisti su maštali o slobodnom društvu zasnovanom na zadružnim načelima, a i osnivači komunističkog pokreta su suštinu socijalističke revolucije videli u ukidanju privatne svojine i klasne eksploatacije i to uvođenjem zadružne proizvodnje i zadružne organizacije društva. Pa ako, po Marksu, „zadružna proizvodnja treba da potisne kapitalistički sistem, ako združene zadruge treba da regulišu nacionalnu proizvodnju po jednom opštem planu, uzimajući time pod svoje rukovodstvo i čineći kraj stalnoj anarhiji i periodičnim konvulzijama, šta bi to bilo drugo nego komunizam“.⁴⁶

Ni veliki vođa prve socijalističke revolucije nije predviđao drugačiju perspektivu socijalističkog društva do u razvoju zadrugarstva, tvrdeći da je „porast zadrugarstva istovetan sa porastom socijalizma“, te da „bismo pod uslovom potpunog organizovanja u zadruge već obema nogama stajali na socijalističkom tlu“.⁴⁷ Vladajuće komunističke partije su, međutim, potpuno izneverile izvorne komunističke propovedi velikih religija.

Doslednu razradu predviđanja Marksa i Lenjina dao je jedan od najvećih ideologa izvornog zadrugarstva Džems Piter Vorbas, definišući zadružnu demokratiju kao „uređeno, siste-

matsko rađanje jednog novog sistema u postojećem sistemu“, kao „mirnu revoluciju, koja je u toku“, čija je „krajnja težnja upravljena na stvaranje jednog novog socijalnog oblika koji će biti sposoban da zadružnom organizacijom društva zameni kako profitmahersku privredu, tako isto i političku prinudnu državu“, čime se odnos rada i kapitala potpuno obrće tako da dok „kapitalistički sistem čini rad slugom kapitala, zadružni sistem čini kapital slugom rada“.⁴⁸

Kapitalizam i kapitalistička država nikada nisu bili naklonjeni selu i seljaku, koje su oduvek izrabljivali i ugnjetavali. Akumulacija kapitala vršena je eksploatacijom poljoprivrede, privatna i državna industrija, koja je kadrovski pustošila selo, hranila se prirodnim sirovinama i primarnim poljoprivrednim proizvodima po depresiranim cenama. Iz sela je uvek mnogo više izvlačeno nego što mu se vraćalo, zbog čega su iz njega bežali a retko ko se vraćao.

Zbog toga za selo nema izglednog prosperiteta bez ekonomske i političke samostalnosti, koju može obezbediti jedino demokratskim samoorganizovanjem na zadružnim načelima. Selo može samostalno egzistirati i slobodno se razvijati samo kao istinski demokratska zajednica, u kojoj će svako živeti od sopstvenog a niko od tuđeg rada, što pretpostavlja ekvivalentnu ekonomsku raspodelu prema radnom doprinosu, koja se samo kroz zadružno samoorganizovanje može osigurati.

Zadružna proizvodnja

Za razliku od patrijarhalnog porodičnog zadrugarstva, koje je bilo proizvođačko-potrošačko, vanporodično zadrugarstvo Srbije nema velikog iskustva u savremenoj proizvodnji. Predratne zadruge bile su uglavnom nabavno-prodajne i šted-

⁴⁶ K.Marks, F. Engels. Dela, tom 28, „Prosveta“, Beograd, 1968-1979, str. 274.

⁴⁷ V: I: Lenjin, O zadrugarstvu, „Novosti“, Moskva, 1969., str. 10. i 11.

⁴⁸ Zadružna demokratija, Zadružna demokratija, Beograd, 1935., str. 27, 26. i 42.

no-kreditne, seljačke radne zadruge predstavljale su propali antizadružni promašaj, koji je samo kompromitovao pravo zadrugarstvo, dok se opšte zemljoradničke zadruge pretežno bave prometom, a ukoliko proizvode, proizvođači su uglavnom zaposleni radnici dok su zadrugari kooperanti koji sa zadrugom pojedinačno sarađuju.

Za zadrugarstvo je tipičan kolektivni rad na zajedničkom proizvodu, kao u porodičnoj zadruzi, gde porodični ukućani zajednički rade na obradi zemlje ili gajenju voća i stoke. Van porodičnog gazdinstva, tradicionalni začeci vanporodičnog srbijanskog zadrugarstva nalaze se u mobi, pozajmici i ortakluku, gde se uz solidarnu pomoć, zajam ili ortačenje zajednički radi na dva ili više selskih gazdinstava.

Izvorno zadrugarstvo zasniva se na slobodnom, interesnom i dobrovoljnom udruživanju rada i sredstava, pri čemu jedan zadrugar može udruživati i rad i sredstva, samo rad ili samo sredstva, pod uslovom da u svojinskom raspolaganju i plodouživanju zajedničkog proizvoda sudeluje srazmerno svom doprinosu njegovom proizvođenju. Seljačke radne zadruge nisu bile produktivne pre svega zbog toga što su se zasnivale na prinudnom radu, koji nije obavljan prvenstveno u interesu zadrugara već radi ostvarivanja državnih planova i akumulacije državnog kapitala.

Privređivanje opšte zemljoradničke zadruge zasniva se na kolektivnom radu zaposlenih najamnika i, ili čak samo na ugovornoj saradnji sa individualnim kooperantima, zainteresovanim prvenstveno za povoljnu nabavku proizvodnih sredstava i plasman sopstvenih proizvoda. Ukoliko ima zajedničkih ulaganja na njima, pod neravnopravnim uslovima, više profitiraju zadruge nego zadrugari, koji nemaju mnogo uticaja na rad i poslovanje zadruge, sa kojom se obično konfrontiraju sa pozicija sopstvenog koristiljublja.

Zadružna proizvodnja nije se mogla razvijati zbog toga što na zadružnim načelima nisu razvijani proizvodni odnosi.

Proizvodna sredstva seljačkih radnih zadruga predstavljala su prinudno ekspropisanu privatnu imovinu zadrugara, kojom je faktički raspolagala država, kao i sredstvima opštih zemljoradničkih zadruga, koja su pravno tretirana i statistički vođena kao društvena svojina, a bez definisanog svojinskog subjektiviteta korišćena kao državna imovina. Sadašnja ustavna inauguracija zadružne svojine još je „mrtvo slovo na papiru“, jer nije ni pravno definisana ni praktično zaživela.

Bez definisanog svojinskog subjektiviteta, nije definisana ni ekonomska raspodela u zadruzi, koja je voluntaristički vršena po destimulativnom troškovnom principu i uravnilovci, zbog čega je ostao nerešen veći problem proizvodne motivacije. Država je maksimalno zahvatala ostavareni dohodak zadruge, koji se u internoj raspodeli nije ni mogao raspoređivati drugačije do po oktroisanim troškovima poslovanja i minimalnim životnim potrebama proizvođača. Umesto činioca razvoja i ekonomskog prosperiteta, zadruga je služila kao poluga etastičke eksploatacije sela i seljaka.

Zadružna svojina ne može suštinski biti drugačije definisana nego kao zajednička svojina zadrugara, kojom oni pravno i ekonomski neposredno raspolažu, u čemu se sastoji dijalektičko jedinstvo i neotuđivost njihovog individualnog i kolektivnog subjektiviteta nad celokupnom imovinom koju svojim radom stiču. Kolektivni subjektivitet je u zajedničkom korišćenju, a individualni u individualnom raspolaganju onim delom zajednički korišćene imovine koji je svaki zadrugar svojim radom stekao u zadruzi ili van zadruge. U tom pogledu, nema suštinske razlike između imovine koju zadrugar spolja ulaže ili je zajedničkim radom i poslovanjem stiče u samoj zadruzi.

To podrazumeva da se u internoj raspodeli ostavareni dohodak zadruge raspoređuje na pojedinačne udele zadrugara prema individualnom doprinosu njegovom stvaranju, uz mogućnost da se oni pri istupanju zadrugara iz zadruge iznose, kao što se unosi i u udele pretvara imovina stečena van zadruge. Time

se isključuje mogućnost otuđivanja svojine stečene sopstvenim radom, kojim bi se otuđivao i individualni svojinski subjektivitet zadrugara.

Jedinstvo individualnog i kolektivnog subjektiviteta zadržne svojine obezbeđuje se jedinstvom individualnog i kolektivnog upravljanja, izraženog kroz neposrednu zadrugu demokratiju, kojom svoj svojinski subjektivitet štite sami zadrugari. Osnovu takvog jedinstva čini jedinstvo individualnih interesa izraženo kroz opšti interes da u zadruzi svi dobijaju a niko ne gubi pošto s isključenjem eksploatacije niko ne dobija na račun drugog.

U tome je glavna komparativna prednost zadrugne proizvodnje u odnosu na eksploatatorsku proizvodnju, koja sama po sebi isključuje motivaciju proizvođača da radi za eksploatatora, dok raspodela zadrugnog dohotka prema doprinosu njegovom ostvarivanju motiviše zadrugara ne samo da sam bolje radi i više proizvodi već i da što više ulaže u zadrugu i da se bori za što uspešniji rad i poslovanje cele zadruge. Na taj način zadrugno privređivanje deluje kao unutarjni integrator svih proizvodnih činilaca, koje organski povezuje u jedinstvenu celinu.

Tako bi se na zadrugnim načelima cela privreda jednog sela mogla integrisati u jedinstvenu celinu kao ekonomsku osnovu selskog zajedništva, ma kolika da je njegoa sveskolika raznolikost. Svako selo bi moglo imati jednu opštu poljoprivrednu zadrugu ili više specijalizovanih zadruga za pojedine poljoprivredne delatnosti (ratarstvo, povrtarstvo, voćarstvo, stočarstvo i dr.), nezavisnih ili reprodukciono povezanih i udruženih u selski zadrugni savez.

Time se selo ne bi zatvaralo u sebe jer je neophodno otvoreno reprodukciono udruživanje u strukovne i regionalne poslovne saveze na različitim nivoima sve do najšireg planetarnog udruživanja. Kroz to poljoprivreda treba da se na zadrugnim principima reprodukciono integriše i sa drugim proizvodnim delatnostima, naročito sa mašinskom i prerađivačkom in-

dustrijom, tako što će poljoprivredne zadruge same prerađivati svoje proizvode ili se udruživati sa specijalizovanim prerađivačkim zadrugama i njihovim savezima.

Uslužno-potrošačko zadrugarstvo

Snabdevanje proizvodnim sredstvima, plasman sopstvenih proizvoda, skupe a nekvalitetne proizvodne i kućne usluge su praktično nerešiv problem u uslovima tržišne stihije. Trajno rešenje je u neposrednom povezivanju i udruživanju proizvođača sa potrošačima i davaocima usluga na zadrugnim načelima, što je bez razvijanja uslužno-potrošačkog zadrugarstva, kojeg u Srbiji gotovo da nema, praktično neostvarivo.

Zadrugno udruživanje poljoprivrednih proizvođača i potrošača njihovih proizvoda je od višestruke obostrane koristi. Pre svega, proizvođači unapred obezbeđuju siguran plasman, a potrošači sigurno snabdevanje poljoprivrednim proizvodima. Obezbeđuju se i ostali, za obe strane povoljni, uslovi prometa, kao što su naručeni asortiman i kvalitet proizvoda, garantovane cene i njihove eventualne korekcije prema tržišnim kretanjima, ugovoreni rokovi isporuke i uslovi plaćanja, moguća zajednička ulaganja u proizvodnju ugovoreni proizvoda, i sve ostalo što je od obostranog interesa.

Zaobilaženjem prometnog posredovanja, direktnim snabdevanjem potrošača ostvaruje se obostrano isplativa ekonomija prometa, pre svega uštedom vremena i smanjenjem prometnih troškova. Sprečava se eksploatacija proizvođača i potrošača od strane prometnih posrednika i stvaraju uslovi za ekvivalentnu razmenu između proizvođača i potrošača, kojom se isključuje i njihova međusobna eksploatacija. Bez ekvivalentne razmene, kojom se isključuje da jedna strana dobija na račun druge, ne može se ostvarivati ravnopravna saradnja, ni pravo zadrugarstvo zaživeti.

U jednom selu, neposredna razmena između proizvođača

i potrošača može se poboljšati preko same poljoprivredne zadruge ili preko posebne potrošačke zadruge, koja će poljoprivredne proizvođače snabdevati proizvodnim sredstvima, a seoska domaćinstva sredstvima lične potrošnje, ali se poljoprivredne zadruge radi plasmana svojih proizvoda moraju udruživati i saradivati i sa potrošačkim zadrugama u gradskim naseljima, sa kojima mogu vršiti i kompenzacionu naturalnu razmenu.

Radi ostvarivanja neposredne razmene, neophodno je, međutim, i šire udruživanje proizvođačkih i potrošačkih zadruga u poslovne saveze, preko kojih će se zajednički snabdevati potrebnim proizvodnim sredstvima i potrošačkim dobrima, a i plasirati sopstvene proizvode. Bez povezivanja u velike i najšire poslovne sisteme, savremeno zadrugarstvo se ne može ni razvijati ni opstati, pa se razvijati neće ni selsko zajedništvo.

Ali ni proizvodnja ni potrošnja ne mogu bez određenih usluga, koje sada vrše uglavnom otuđena javna preduzeća i privatni profitmaheri, eksploatišući i jedne i druge. Da bi se odbranili od profitmaherskog zelenaštva, srbijanski seljaci su nekada pored nabavno-prodajnih osnivali i štedno-kreditne zadruge kojih više u Srbiji nema, pa ih sada „gule“ profitmaherske banke, a javna preduzeća im „nabijaju“ monopolske cene nekvalitetnih usluga.

Drugog spasa nema bez preuzimanja javnih i bankarskih usluga od strane uslužnih odnosno uslužno potrošačkih i štedno-kreditnih zadruga. Jedno selo ili više susednih sela mogu imati jednu ili više zadruga za pružanje komunalnih usluga, a i vodoprivreda i elektroprivreda mogle bi se transformisati u zadružne organizacije davalaca i korisnika usluga, koji bi o pitanjima od zajedničkog interesa zajednički i odlučivali.

To bi podrazumevalo da i imovina javnih preduzeća pređe u zadružnu svojinu, kojom bi zajednički raspolagali korisnici i davaoci javnih usluga, jer ona u suštini i jeste njihovim radom stvorena. Time bi se i mesni samodoprinos, kojim je uglavnom izgrađena infrastruktura seoskih naselja, a prisvojila

su ga javna preduzeća, vratio svojim investitorima, uz dodatni podsticaj da još više investiraju.

Pod tim uslovom, može se računati na punu inicijativu i masovno angažovanje na unapređivanju zajedničkog života, bez kojeg se ni lični život unapređivati ne može. U tome je i osnovni smisao obnavljanja štedno-kreditnog zadrugarstva, ali stvar je ličnog opredeljenja da li će se i koliko pojedinci odlučivati na pasivnu štednju i kreditno zaduživanje ili na aktivno ulaganje u zadružni biznis uz mogućnost većeg profitiranja. Zadrugarstvo svima omogućava da se bave unosnim biznisom, da se kroz ravnopravnu saradnju i ekvivalentnu razmenu rada, bez profitiranja na tuđ račun, bogate i sami brinu o unapređivanju ličnog i društvenog standarda.

Pri tome, može, u kontinuitetu sa tradicijom srbijanskog sela, od izuzetnog značaja biti neposredna razmena rada bez finansijskog i trgovinskog posredovanja, u koje se mogu uplitati raznorazne mahinacije i podvale. U zadružnoj organizaciji, svako može svoj proizvod ili uslugu neposredno razmeniti za neki drugi proizvod i uslugu a da ne bude izigran već da u zamenu dobije onoliko koliko daje.

Pozadruživanje javnog upravljanja

Selsko zajedništvo se ne može razvijati na zadružnim osnovama ako se zadrugarstvo kao otvoreno zajedništvo, ne razvija izvan sela. A selo je sa društvenim okruženjem u ostvarivanju svojih interesa i održavanju svog zajedništva oduvek bilo u sukobu sa klasnim institucijama, i pre svega sa državom, koje su njegovim izrabljivanjem i ugnjetavanjem radile u interesu vladajućih eksploatatorskih klasa.

Da bi se zadrugarstvo razvijalo kao alternativa državi, mora se zadružna demokratija razvijati kao alternativa državnoj autokratiji. Prema Vorbasovim predviđanjima, „razvitak će možda učiniti da državu zameni zadružna demokratija“, što će

„nastupiti kao posledica stalnog raščćenja zadružnih organizacionih metoda i njihovog prodiranja u postojeći društveni sistem“, jer se samom „državom nikad ne možemo uspešno poslužiti da državu srušimo“.⁴⁹

To je i razumljivo pošto su država i zadrugarstvo nepomirljive suprotnosti, od kojih jedna služi ostvarivanju, a druga ukidanju klasne eksploatacije. I dok se u potpomaganju klasne eksploatacije „politička država bavi upravljanjem narodom, zadržna demokratija bi se bavila ne upravljanjem narodom, već upravljanjem stvarima“. Pa ako „politička organizacija stavlja centralnu vladavinu iznad svega, zadržna organizacija iznad svega stavlja mesne zadruge, koje su u tesnoj vezi sa pojedincima“.⁵⁰

Samo takvim revolucionarnim obrtom mogu se ukinuti vekovna eksploatacija i klasno ugnjetavanje radnog seljaštva od strane eksploatatorskih klasa i eksploatatorske države, kao i autokratska dominacija povlašćenog grada nad obezvlašćenim selom, među kojima pri klasnoj eksploataciji pravog zajedništva biti ne može. A bez pravog zajedništva između sela i grada, ne može pravog zajedništva ni u samom selu biti.

Socijalnom, klasnom, nacionalnom, političkom i verskom polarizacijom, zajedništvo sela i seljaka predupređuje se, sprečava se i razbija se sa svih strana: od strane raznih interesnih grupacija, profilerskih šćardžija, verskih sektii, nacionalističkih separatista, političkih stranaka i države. Da bi se seljak obuzdao i zauzdao, jednopartijskom vladavinom mu je veštački nametano prividno i prinudno zajedništvo, koje se višestranačkom vladavinom istovremeno i nameće i razbija. Međustranačkom borbom za vlast narušava se čak i kućna sloga, pa se međusobno spore i rođena braća, žena sa mužem i deca sa roditeljima.

Selsko zajedništvo se ostvaruje kroz zajedničku aktivnost u zadovoljavanju životnih potreba, koju političke stranke i verske sekte dezavuišu svojim mesijanskim obmanama, čime se seljak navodi na samoodricanje od sopstvene aktivnosti i gura u pasivnost, očekujući spasenje od političkih glavešina i božije milosti. Političkim i verskim propovedima stvara se medijska atmosfera kojom se selo više napaja političkim i verskim zabudama nego što se podstiče na samoorganizovanje za sopstveno samoizbavljenje. U medijskoj prašumi političke i verske halabuke nigde se ne čuje spasonosni zov izvornog zadrugarstva.

Kao izvorni oblik samoorganizovanja građana u zadovoljavanju zajedničkih potreba i ostvarivanju opštih interesa, zadrugarstvo je jedini pravi put za prevazilaženje isključivosti različitih političkih i verskih opredeljenja, koja samo u opštem interesu mogu naći zajednički imenitelj. Dosadašnje iskustvo seoske samouprave Srbije pokazuje da su kroz zajedničke akcije u rešavanju životnih problema, zajednički jezik nalazili svi seljani, bez obzira na socijalnu i nacionalnu pripadnost, verska i politička opredeljenja.

Izrastanje zadrugarstva u osnovu opštedruštvenog zajedništva omogućiće da se to postigne u celom društvu i celoj planetarnoj zajednici združenoj na izvornim zadružnim načelima. Samo u sastavu opštećovečanskog zadružnog zajedništva moćiće zadružno zajedništvo da se raseveta u svakom selu na zemaljskoj kugli. A za to je neophodno da se međunarodni zadružni pokret spusti u svako selce i prodre u svaku poru iznuđenog društvenog zajedništva, jer da bi postalo opštećovečanski sistem, zadrugarstvo se mora razvijati u svakom deliću još prinudno zbijenog čovečanstva.

⁴⁹ Cit. rad, str. 176. i 147.

⁵⁰ Isto, str. 182. i 177.

SADRŽAJ

UVOD.....	3
KAKVA JE NAUKA POTREBNA SELU?.....	7
NEOPHODNOST DIJALEKTIČKOG PRISTUPA IZUČAVANJU SELA	14
<i>Istoričnost</i>	14
<i>Razvojne protivrečnosti</i>	15
<i>Interdisciplinarnost</i>	18
DEMOKRATIZACIJA SVOJINSKIH ODNOSA U FUNKCIJI RAZVOJA AGROINDUSTRIJSKE PROIZVODNJE	21
<i>Razvoj svojinskih odnosa – osnova ekonomskog razvoja</i>	21
<i>Svojinski odnosi u razvoju jugoslovenske agroindustrijske proizvodnje</i>	23
<i>Retrogradne tendencije svojinske transformacije</i>	26
<i>Motivacija za rad i poslovanje – osnovni kriterij svojinske transformacije</i>	30
ZEMLJORADNIČKO ZADRUGARSTVO U TRANZICIJI	35
<i>Pojam tranzicije</i>	35
<i>Tranzicioni problemi zadrugarstva</i>	36
<i>Potencijalni činioci razvojne tranzicije zadrugarstva</i>	38
ZADRUŽNA SVOJINA.....	42
<i>Sušтина i subjektivitet zadružne svojine</i>	43
<i>Raspolaganje zadružnom imovinom</i>	44
<i>Socijalno-ekonomske implikacije zadružne svojine</i>	49
PROIZVODNJA ZDRAVE HRANE I RAZVOJ ZADRUGARSTVA	52
<i>Profit ili život</i>	52

Živko Marković

<i>Razrešenje dileme - u zadrugarstvu</i>	55
<i>Medjuzadružna saradnja proizvođača i potrošača</i>	58
<i>Međunarodna zadružna saradnja u obezbeđenju zdrave hrane</i>	61
LOKALNA SAMOUPRAVA I RAZVOJ SEOSKIH MARGINALNIH PODRUČJA.....	62
<i>Razvoj lokalne privrede</i>	63
<i>Demokratizacija svojinskih odnosa i razvoj lokalne samouprave i privrede</i>	64
<i>Organizacija zajedničkog života, rada i upravljanja u lokalnim zajednicama</i>	68
PROFIT ILI ŽIVOT	70
GENERIČKE TEŽNJE - OSNOVA KONTINUITETA I DISKONTINUITETA TRADICIONALNOG I SAVREMENOG.....	77
SA MASOVNOM INICIJATIVOM U OBNOVU I RAZVOJ	90
<i>Razvojna orijentacija</i>	90
<i>Neophodnost masovne inicijative</i>	92
<i>Orijentacija na razvijanje zadrugarstva</i>	94
<i>Slobodna inicijativa u zadovoljavanju zajedničkih potreba</i>	96
KA BRŽOJ INTELEKTUALIZACIJI SELA.....	98
<i>Pokazatelji intelektualnog nivoa sela</i>	98
<i>Istorijska neminovnost intelektualizacije sela</i>	101
<i>Industrijalizacija poljoprivrede i intelektualizacija sela</i>	105
<i>Urbanizacija i intelektualizacija sela</i>	110
<i>Informatizacija i intelektualizacija sela</i>	113
<i>Demokratizacija i intelektualizacija sela</i>	114
<i>Kako dalje?</i>	116

PROBLEMI I PERSPEKTIVE INDIVIDUALIZACIJE I SOCIJALIZACIJE SELA I SELJAKA	121
<i>Industrijalizacija poljoprivrede</i>	122
<i>Zadrugarstvo</i>	127
<i>Socijalizacija ličnih potreba</i>	130
DEMOKRATIZACIJA SVOJINSKIH ODNOSA I SOCIJALIZACIJA SEOSKOG DOMAĆINSTVA	133
<i>Zemljovlasništvo</i>	134
<i>Tehnovlasništvo</i>	138
<i>Socijalizacija ličnih potreba</i>	141
<i>Informatizacija</i>	144
LOKALNA SAMOUPRAVA U FUNKCIJI SOCIJALIZACIJE I URBANIZACIJE SELA.....	146
<i>Lokalna samouprava kao oblik socijalizacije</i>	146
<i>Lokalna samouprava kao sredstvo socijalizacije i urbanizacije sela</i> ...	152
<i>Problemi ostvarivanja lokalne samouprave</i>	157
ZADRUŽNA OSNOVA SELSKOG ZAJEDNIŠTVA	160
<i>Zadružna tradicija srbijanskog zajedništva</i>	160
<i>Zadrugarstvo – istorijska alternativa kapitalizma i države</i>	164
<i>Zadružna proizvodnja</i>	165
<i>Uslužno-potrošačko zadrugarstvo</i>	169
<i>Pozadruživanje javnog upravljanja</i>	171